T A R T U R I I K L I K Ü L I K O O L

NSV Liidu ajaloo kateeder

R. Lumi

PARTISANIVÕITLUS JA FAŠISMIVASTANE LIIKUMINE EESTIS AASTAIL 1941 - 1944

Diplomitöö

Juhendaja: dotsent K. Siilivask

NSV Liidu ajal. kat.
arv. nr. 1814

Tartu 1964

Sissejuhatus

Sõda häiris eesti rahvast kõige suurema tööhoo ajal. See oli enneolematu tööhoog, mille oli vallandanud Eesti ühinemine Nõukogude Liiduga ja astumine sotsialismi teele. Lasti käiku kodanliku diktatuuri päevil seisnud vabrikuid ja masinaid. Kümned tuhanded inimesed said tööd. Maata ja vähese maaga talupojad olid nõukogude võimult saanud maa ja ootasid oma esimest lõikust. Õitsele lõi kultuuripõld.

Nimelt neil eesti töötavale rahvale rõõmuküllaseil päevil tungisid fašistlikud väed üle Nõukogudemaa piiri, külvates kõikjal halastamatult surma.

Me teame, millise üksmeele ja kindlusega tõusid töötavad hulgad alles kätte võidetud vabaduse ja suveräänsuse kaitseks. Sellesse võitlustahtelisse fašismivastasesse armeesse astusid 1940. aasta suvepäevil oma revolutsioonilist võitlusvaimu üles näidanud töölised ja aktiivsem osa haritlaskonnast. Kindlalt kuulus sellesse rindesse ka eesti töötav talurahvas. Ja mitte ainult uusmaasaajad ja maatöölised. Julget ja ausat patriotismi ilmnes ka teiste talupoegade hulgas. Nad suhtusid vihaga eesti rahva põlisvaenlase uuesse röövretkesse.

Teatavasti õnnestus fašistlikel anastajatel Nõukogude Eesti ajutiselt okupeerida.

Milline oli nõukogude inimeste elu vaenlase tagalas? See küsimus äratab tänapäeval suurt huvi mitte üksnes ajaloolaste hulgas. Sellest on huvitatud paljud meie inimesed, sealhulgas

eriti noored. Siinjuures ei peeta silmas üksnes okupatsiooni-režiimi rasket koormat, mis lasus töötavate hulkade õlgadel. Huvi äratab eriti üldrahvalik võitlus, mis haaras peaaegu kogu Eestimaad. Vaenlase tagalas leidus küllalt inimesi, kes tundmata hirmu surmalaagrite ees, tihti aga kindlas teadmises, et nad kaotavad kõige kallima - elu, astusid relvaga vastu hitlerlikele vallutajatele ja nende käsilastele.

Rahvatasuja käsi töötas tabavalt ja jõudis kõikjale. Vabrikuis, tehastes ja kaevandustes töölised saboteerisid ja ajasid nurja hitlerlaste tellimuste täitmise. Talupojad keeldusid tihti andmast põllumajandussaadusi ja täitmast muid koormusi.

Oma eluviisilt, hariduse poolest, sotsiaalselt päritolult, ja rahvuselt erinevad inimesed ühinesid võitluseks. Igaüks tundis, et tema püha kohus on võidelda kõigest jõust ja kõigi vahenditega selle eest, et kiirendada hitlerliku vägivalla hävimist ja eesti rahva vabanemistunni saabumist.

Teiste antifašistlikust liikumisest osavõtjate hulgas kandsid okupatsiooniaastate tagalavõitluse peamist raskust oma õlgadel partisanid. Need olid inimesed, kes koondasid kogu oma süda-me- ja hingejõu vaenlase hävitamiseks.

Ükski relvastatud võitlusse astunuist polnud sündinud partisaniks. Kuid nad olid ustavad rahva üritusele. Selle nimel elasid nad äärmiselt rasketes tingimustes, saamata teinekord kuude kaupa korralikku ulualust ja toitu, kannatasid puudust kõige hädavajalikumast. Ja ikkagi leidsid nad jõudu kallaletungideks vaenlasele ja tema kommunikatsioonidele, ning kui vaja, astusid kindlalt vastu hitlerlastest metsade kammijate ülekaalukatele jõududele. Just nemad kimbutasid hitlerlasi, just neid pelgasid okupandid, hoidudes targu end üksikult metsateedel näi-

tamast.

Kartmata raskeid karistusi, olid elanikud valmis endi juures varjama partisane, abistasid neid ja hoiatasid neid fašistlike jahipataljonide, SS-nuuskurite ja omakaitse eest.

Okupeeritud Eesti, nagu teiseki okupeeritud Nõukogude Liidu alad, kujunes omapäraseks sõjatandriks, mis pidas kinni Saksa armee regulaarväeosi ja tekitas neile suuri kaotusi.

Selle raske võitluse juhtimine oli kindlalt Eestimaa Kommunistliku Partei käes. Juba taandumisel Nõukogude tagalasse jättis partei Keskkomitee Eestimaale suure arvu kommuniste, kommunistlikke noori ja nõukogude aktiviste. Me teame, et paljud neist langesid ebavõrdses võitluses. Kuid nende asemele astusid üha uued võitlejad.

Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomiteel, kes asus Nõukogude tagalas, oli ka kõige raskematel päevadel side oma rahvaga. Juba 1941. aasta septembris kõlasid Leningradi ja Moskva raadio kaudu eetris EKP Keskkomitee saated ja juhendid. Kommunistlik Partei levitas pidevalt rindeteateid ja selgitas Nõukogude Eesti tulevikuperspektiive, paljastas fašistlikke tõevõltsijaid. Suurel arvul levitati lendlehti ja üleskutseid, milledes kutsuti rahvast halastamatule ja ennastsalgavale võitlusele okupantide ja nende käsilaste vastu ning anti selleks konkreetsed juhised.

Eespool öeldu ongi käesoleva töö sisuks. Haarates kokkusurutult kogu seda ajajärku, millal fašistliku okupatsiooni raudne saabas tallas meie püha kodumaa pinda, püüab autor anda põgusa ülevaate töötavate hulkade võitlusest hitlerlike vallutajate ja nende käsilaste vastu.

Milliseid ajaloolisi allikaid on kasutatud antud töös valgustatavate küsimuste uurimisel?

Tuleb tunnistada, et töö käigus tuli ette suuri raskusi, esiteks seetõttu, et vähe on ajaloolaste uurimusi antifašistliku liikumise kohta okupeeritud Eestis ja teiseks - polnud vajalikke kogemusi ja küllaldaselt aega materjalide kogumiseks. Ühtlasi viis uurimise käik järeldusele, et käsitletava küsimuse valgustamisel ei saa piirduda allikmaterjaliga, vaid neid tuleb täiendada sündmustest vahetult osavõtnute mälestustega.

Antud probleemi valgustamisel on kasutatud kolme liiki ajaloolisi allikaid:

1. Arhiividokumendid;

2. Trükis avaldatud materjalid;

3. Mälestused ja autori üleskirjutused vestlustel sündmustest osavõtjate või pealtnägijatega.

Autor on tutvunud vastavate materjalidega EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi Parteiarhiivis ja Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehitustöö Riiklikus Keskarhiivis. Läbi töötatud materjalid annavad kõige üldisema ettekujutuse Nõukogude Eesti töörahva elust saksa fašistlike okupantide tagalas ja teatud ülevaate antifašistlikust liikumisest.

Kuid üksnes need dokumendid ei võimalda valgustada võitluse käiku vajaliku konkreetsusega ega anna küllaldast materjali erinevate elanikkonna kihtide osavõtu kohta sellest võitlusest. Kommunistid-põrandaalused ja partisanivõitlusest osavõtjad peaaegu üldse ei koostanud vaenlase tagalas oleku ajal mingeid kirjalikke dokumente. Ka pärast sõda on ainult vähe-

sed neist üht-teist oma tegevusest kirja pannud.

Fašistlike organisatsioonide säilinud aruanded ja ettekanded on ühekülgsed. Nendes ei ole kirjeldatud rahvatasujate võitlust. Neist me saame ainult teada võitlejate asukoha (sedagi mitte alati) ja mõnel juhul ka andmeid selle kohta, kui palju inimesi oli umbkaudu ühes või teises grupis. Kuid nendegi kätteleidmist raskendab asjaolu, et vastavad materjalid on laiali pillatud paljudes fondides.

Tuleb öelda, et äärmiselt napilt on ka trükiseid antifašistliku liikumise kohta. Tänapäevani pole meil ühtki teaduslikku ülevaadet okupeeritud Eestisse jäänud elanikkonna, sealhulgas partisanide kangelaslikust võitlusest. Me võime mõningaid huvitavaid andmeid partisani- ja põrandaalusest antifašistlikust liikumisest Eestis leida ainult B. Tamme raamatust "Eesti rahva võitlusteest Suures Isamaasõjas"[1], P. Larini raamatust "Lahingud Eestis 1941. aastal"[2], samuti mälestuste kogumikest "Võitluse radadel"[3] ja "Rahvatasujad"[4], samuti A. Pusepa Suure Isamaasõja perioodi käsitlevast väitekirjast[5] ning

---

1 B. Tamm, Eesti rahva võitlusteest Suures Isamaasõjas (1941-1945), Tallinn 1959.

2 P. Larin, Lahingud Eestis 1941. aastal, Tallinn 1962.

3 Võitluse Radadel, mälestuste kogumik, Tallinn 1960.

4 Rahvatasujad, mälestusi ja jutustusi partisanivõitlusest, esimene raamat, Tallinn 1963.

5 *А. Пусеп, Партия большевиков - организатор и вдохновитель борьбы эстонского народа против немецко-фашистских захватчиков (1941 - 1944 гг.)*,
EKP KK Partei Ajaloo Instituudi Raamatukogu, nr. 11244.

mõningatest perioodikas ilmunud artiklitest.

Seejuures ei anna ükski eelnimetatud töödest terviklikku ülevaadet tagalavõitlusest. Eriti lünkliku ülevaate saame olemasolevast kirjandusest aastate lõikes. Nii näiteks räägitakse töörahva vastupanust okupantidele 1942. aastal ainult ajalookandidaadi V. Leede artiklis, mis on avaldatud kogumikus "Rahvatasujad".[1] Selles tuuakse mõned näited nõukogude patrioótide põrandaalustest gruppidest. Samuti mainitakse, et 1942. aastal tegutsesid ka partisanid.

Veidi ulatuslikumalt on kirjanduses materjale 1943. aasta kohta. Kirjutatud on Leningradi oblastis tegutsenud eesti partisanidest ja I. Jürissoni salga võitlusteest Pärnumaal.

Seda kahtlemata on äärmiselt vähe ja seda eriti Eestimaal tegutsenud partisanide kohta. Sellise napi käsitluse juures jätavad eeltoodud trükiteosed lugejale võimaluse järeldada, et kahe aasta jooksul oli Eesti NSV territooriumil ainult üks partisanisalk, mis saadeti siia Nõukogude tagalast 1943. aasta sügisel.

See näitab, kuivõrd vajalik on, et meie ajaloolased valgustaksid partisaniliikumist 1942. ja 1943. aastal igakülgselt ja seaksid sellega jalule tõe tegelikust olukorrast.

Ulatuslikumalt oli autori käsutuses kirjandust fašismivastasest võitlusest okupeeritud Eestis 1944. aastal. Tänuväärseks allikaks seejuures olid kogumikus "Rahvatasujad" avaldatud materjalid ning autori käsutuses olevad partisanide avaldamata mälestused.

---

[1] V. Leede, Eesti töörahva võitlusest fašistlike röövvallutajate vastu, Rahvatasujad, lk. 13-45.

Käesolevas töös on autoril mõningaid lahkuminekuid küsimuse varemast käsitlusest nii üldhinnangus kui ka faktilise materjali suhtes. Autor ei saanud jagada seisukohta, millisel asub ajalookandidaat B. Tamm. Ta kirjutab: "Pärast lühiajalist vaikust hakkas partisaniliikumine okupeeritud Eestis 1942. aasta lõpul uuesti hoogu võtma. 1943. aastal tekivad partisanisalgad ja -grupid juba reas rajoonides."[1]

Nagu eeltoodud tsitaadist võib järeldada, pidi vaikuseperiood kestma kuni 1942. aasta lõpu kuudeni.

Arhiivimaterjalid näitavad, et see polnud kaugeltki nii. Omakaitse ja fašistliku julgeolekupolitsei kokkuvõtete alusel, kus on ära näidatud vaenlase kätte langenud partisanide asukoht ja sissekukkumise aeg ning vaenlasele teadaolevate partisanide püüdmiseks korraldatud haarangud, oli Eestimaal partisanigruppe

	I poolaastal	II poolaastal
1942. aastal	50	60
1943. aastal	29	68

Siia hulka on arvatud ka need partisanigrupid, mis saabusid Nõukogude tagalast Eesti Partisaniliikumise Staabi kaudu.

Ülaltoodud faktid kõnelevad sellest, et partisaniliikumine oli ka 1942. aasta alguses võrdlemisi laialdane. Samal ajal ei tohi aga niisugust järeldust teha, et 1942. aastal oli antifašistide tegevus aktiivsem kui järgneval aastal. 1943. aastal oli praeguste andmete järgi üldkokkuvõttes gruppe küll vähem, kuid oma koosseisult olid nad suuremad, mille otseseks

---

[1] B. Tamm, Eesti rahva võitlusteest Suures Isamaasõjas, lk. 87.

tulemuseks oli nende aktiivsem tegevus.

Ülaltoodud tabelis märgitud arvud erinevad oluliselt ajalookandidaadi P. Larini seisukohast. Ta kirjutab, "üldkokkuvõttes võitles 1943.-1944.a. jooksul okupantide vastu 3 eesti partisanibrigaadi, 5 salka ja 54 väiksemat võitlusgruppi"[1]. Ilmselt on siin P. Larin Eesti Partisaniliikumise Staabile allunud antifašistlikke relvastatud võitlusüksusi silmas pidades teinud mehhaaniliselt järelduse, justkui Eestimaal teisi võitlusgruppe poleks olnudki.

Niisamuti on ilmunud trükiteostes vaenlasele tehtud kahjustuste loetelus arvestatud ainult neid kahjustusi, mida tegid Eesti Partisaniliikumise Staabi kaudu Eestimaale saadetud partisaniüksused, märkimata seejuures, et pole arvesse võetud teiste partisaniüksuste tegevust.

Käesolevas töös on vaadeldud ainult osaliselt eesti rahva väga mitmepalgelist võitlust fašismi vastu okupeeritud Eestis. Siin on mõningal määral püütud süstematiseerida fakte, mis iseloomustavad antifašistlikku liikumist, töörahva hulkade patriotismi, millest kasvas ja areneb ning millele tugines partisanivõitlus.

Ajaliselt haarab käesolev töö peaaegu kogu okupatsiooniperioodi, s.o. 1941. aasta suvest kuni 1944. aasta sügiseni. Töö on üldjoontes ülesehitatud kronoloogilisel põhimõttel. Esimeses peatükis antakse lühiülevaade fašismivastase võitluse organiseerimisest 1941. aasta teisel poolel ajutiselt okupeeritud Eesti NSV territooriumil. Teine ja kolmas peatükk käsitlevad

---

[1] P. Larin, Nõukogude partisaniliikumisest okupeeritud Eestis, Võitluse radadel, lk. 287.

töötavate hulkade võitluse arenemist saksa okupantide ja nende käsilaste vastu Eestimaal vastavalt 1942. ja 1943. aastal. Küsimuse esitamisega kahes eraldi peatükis tahab autor rõhutada fašismivastase võitluse olemasolu Eestis nendel mõlematel sõja aastatel ja näidata, et okupantidele ei antud rahu ka kõige süngemal, 1942. aastal. Neljas peatükk käsitleb eesti partisanide lahingulist tegevust vennasrahvaste partisanide juures 1943. aasta teisel poolel. Et samas rõhutada vennasrahvaste lahingusõprust on neljandas peatükis samuti näidatud, kuidas Leningradi oblasti partisanibrigaadide vabatahtlikud Eesti territooriumil okupantidega võitlesid. Viies peatükk käsitleb partisaniliikumise laienemist Nõukogude Eestis arenenud vabastuslahingute ajal 1944. aasta kevadest sügiseni.

Peatükid on jagatud paragrahvideks. Seejuures on enamikel juhtumitel paragrahvides käsitletud küsimusi temaatiliselt, et rõhutada ühele või teisele perioodile iseloomulikke jooni ning välja tõsta mõningaid nähtusi ja probleeme, mis aitavad toimunut paremini mõista.

Antud töö autor oleks täiel määral rahuldatud, kui tema töö mingil määral aitaks täiendada pilti eesti rahva elust ja tema võitlusest saksa fašistliku okupatsiooni perioodil.

I p e a t ü k k

FAŠISMIVASTASE VÕITLUSE ORGANISEERIMINE 1941. AASTA TEISEL POOLEL

1. Relvile rahvas!

Relvile, rahvas!
Relvile, lippude alla!
Ohvrid ei kohuta.
Võidame. Surma eest surm!...

M. Raud

Pühapäeval, 22. juunil 1941, mõni minut pärast neljandat hommikutundi alustas fašistide suurtükivägi rahulike Nõukogude asulate hävitamist. Haakristidega lennukite parved sööstsid pommilaadungitega meie kodumaale surma ja viletsust külvama.

Nii algas sõda, pikk, raske ja halastamatu. Kümnete miljonite inimeste elu hinnaga tuli otsustamisele paljude rahvaste saatus.

Meie vabariigi elanikkonna enamik sai esimese teate vaenlase ootamatust kallaletungist mitu tundi pärast seda, kui vaenlane oli tunginud juba meie kodumaa pühale pinnale.

See pühapäev oli soe, päikesepaisteline. Ja keegi meist ei tahtnud uskuda, et kuskil meist lõunas varjab see päev endas tohutut hävitust, leina, valu, piinu ning surma. Kuigi rida komplikatsioone rahvusvahelistes suhetes viitasid sellele, et fašistliku Saksamaa anastusiha üha kasvab, ei suutnud paljud meist tookord uskuda, et sõda puhkeb nii järsku. Valitses ju arvamine, et hitlerlased ei söanda sõda meie vastu valla

päästa, et Saksamaa ja Nõukogude Liidu vahel sõlmitud mitte-kallaletungipakt võimaldab rahu säilitada, kui mitte alatiseks, siis vähemalt mõneks aastaks.

Sõja esimestel päevadel otsene lahingutegevus meie vabariigi piiridesse küll ei ulatunud, ent ikkagi puudutas sõda igaühte meist, tungis kõikidesse kodudesse.

Kohe pärast Nõukogude valitsuse teadaannet vaenlase kallaletungi kohta toimusid vabariigi tehastes, vabrikutes, ehitustel, asutustes ja maasulates miitingud, kus töörahvas väljendas oma põlgust fašistlike kallaletungijate vastu. Tribüünile astusid tulihingelised nõukogude patrioodid ja kutsusid töötajaid kõvendama oma ennastsalgava tööga meie kodumaa võimsust ja rahuldama kõik nõukogude rahva rahuliku töö kaitsjate - armee, sõjalaevastiku ja lennuväe nõudmised.

Masinaehitustehase " Punane Krull" töötajate miitingul tööline A. Peterson ütles:

"Saksa fašism on näidanud oma hambaid. Ta tungis Nõukogude Liidu kallale. Seltsimehed, meie anname talle võimsa löögi, nii võimsa löögi, et ta lõplikult hävib. Sotsialismimaa võitleb õige asja eest ja võidab."[1]

Kohila Paberivabriku tööliste seisukoha avaldas trummelmasina masinist Rand järgmiselt:

"Meie ei tahtnud sõda. Aga kui hitlerlased seda tahavad, siis oleme valmis neid lööma, niikaua, kuni hävineb maa pealt kogu hitlerlik bande."[2]

---

[1] Ajaleht "Rahva Hääl", 24. juunil 1941.

[2] "Rahva Hääl", 28. juunil 1941.

Maatööliste arvamust alanud sõja suhtes väljendas Purila sovhoosi tööline Kunila lausega: "Tahame töötada veel tulukamalt, et oma vägesid paremini saaksime abistada", ja Rapla masina-traktorijaama traktorist Kään järgmiselt: "Hitlerlasi peab arstima, et nad õpiksid teiste riikide piire austama."[1]

Väljendades meie intelligentsi mõtteid, kirjutas "Estonia" teatri näitleja Ants Lauter ajalehes "Rahva Hääl":

"Õiglus, vabadus ja inimkonna õnnelik tulevik on meie pool, õiglusetus, vägivald ja orjusesund meie vaenlaste - fašistide - pool. Rakendame kõik oma jõud ja võitlusvaimustuse, et hävitada kallaletungija. Meie võidame, sest meie teame, mille eest võitleme. Kindel meel, rahulik otsustavus ja vankumatu usk oma võimsusse, neid omadusi on meile, sotsialismimaa ustavaile kodanikele nüüd vaja enam kui kunagi varem. Nendega heideldakse nüüd kätte inimsoo õnnelik tulevik."[2]

Nõukogude inimesed needsid alatuid agressoreid ning avaldasid oma suurt armastust ja truudust kommunistlikule parteile ja Nõukogude valitsusele, ning võtsid endale konkreetseid kohustusi. Tallinna ühe suurema tööstusettevõtte - Viktor Kingissepa nimelise Tselluloosikombinaadi töölised kirjutasid 22. juuni õhtul vastuvõetud resolutsioonis:

"Me tõotame töötada rahulikult ja ausalt oma tööpostil. Me kindlustame ennastsalgava tööga tööstuses, ehitustel ja asutustes oma suure kodumaa võimsust, varustame Punaarmeed, laevastikku ja lennuväge kõige vajalikuga. Liidame veel tihedamalt oma read bolševike partei ja Nõukogude valitsuse ümber."[3]

---

1 "Rahva Hääl", 28. juunil 1941.
2 Sealsamas, 27. juunil 1941.
3 Ajaleht "Kommunist", 23. juunil 1941.

Kalinini-nimelise Raudtee Peatehaste töötajad ja Kreenholmi manufaktuuri Joala vabriku töölised lubasid anda kogu oma energia toodangu suurendamiseks. Viisu sovhoosi töölised ja ümbruskonna talupojad võtsid kohustuse õigeaegselt koristada vili ja anda riigile vilja ennetähtaegselt.

Analoogilisi resolutsioone ja kohustusi võeti vastu kõikjal, nii maal kui ka linnas. Kõigi nende sisu oli üks: eesti töötav rahvas avaldas valmisolekut tugevdada oma ennastsalgava tööga sotsialistlikku kodumaad ja võidelda nõukogude rahvaste ühise vaenlase - saksa fašismi vastu.

Eesti töörahva patriotism väljendus samuti valmisolekus astuda välja relv käes sotsialismi saavutuste kaitseks. Esimesest sõjapäevast alates saabus vabariigi partei ja komsomoli organitele mitmesuguste kutsealade ja erineva vanusega inimestelt avaldusi, milles nad palusid end rindele saata. Et mõista, milliste mõtetega nad selle sammu astusid, toome siinjuures paar väljavõtet nende patriootide avaldustest. H. Kana Tallinnast kirjutas oma avalduses:

"Ma ei või jääda pealtvaatajaks ja ükskõikseks, kui meie suur armastatud kodumaa on hädaohus; tahan võidelda koos teistega, et anda purustavat hoopi fašistlikele bandiitidele. Palun mind kiiresti vastu võtta Punaarmeesse ja saata rindele."[1]

Tartu tööline A. Vardja kirjutas oma avalduses:

"Olen juba lapsest saadik kurnajate töttu palju raskusi kannatanud. Nüüd tunnen end vabana ja tahan seda vabadust kaitsta viimse veretilgani."[2]

---

[1] "Rahva Hääl", 28. juunil 1941.

[2] Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehitustöö Riiklik Keskarhiiv (ENSV ORKA), f. R-705, nim. 1, s.-ü. 43, l. 149.

Viivikonna noore töölise R. Tammemetsa avalduses oli öeldud:

"Olen töölise poeg. Ma ei taha jääda tagalasse. Püüan kiiremini pääseda rindele, et halastamatult lüüa vaenlast. Mäletan, kuidas mu vanaisa ja onu astusid 1918. aastal vabatahtlikena Punaarmeesse. Mina ei taha neist maha jääda. Palun saata mind kiiremini tegevväkke."[1]

Tuhanded töölised, töötavad talupojad ja haritlased haarasid kätte relvad, et koos vennasrahvastega kaitsta kättevõidetud vabadust, oma sotsialistlikku kodumaad. Päevast-päeva, hommikust õhtuni käis hulgana inimesi vabatahtlike registreerimispunktides vabariigi pealinnas ja maakondade keskustes. Tulid kommunistid ja kommunistlikud noored ning parteitud asutuste ja organisatsioonide aktivistid - töölised, talupojad, kooliõpetajad ja üliõpilased. Kõik nad avaldasid soovi astuda rahvaväkke. Ja kui vastav komisjon mõne avalduse, kas sooviavaldaja liigse nooruse tõttu või mõnel muul põhjusel tagasi lükkas, kuuldus soovumist ja pahameelt.

Kohalikud parteikomiteed koostöös Siseasjade Rahvakomissariaadi kohalike osakondade ja sõjakomissariaatidega formeerisid vastavad võitlusüksused. Üldse loodi 1941. aasta suvel ja sügisel Eestis üle kahekümne vabatahtlike pataljoni, sealhulgas Tallinnas - neli, Tartus - kolm, teistes maakondades igaühes üks.[2] Peale selle tekkis võitlussalku suuremais keskustes maal,

---

[1] Ajaleht "Noorte Hääl", 29. juunil 1941.

[2] Vt. P. Larin, Lahingud Eestis 1941. aastal, lk. 39-44; B. Tamm, Eesti rahva võitlusteest Suures Isamaasõjas, Tallinn 1959, lk. 12-13.

transpordiettevõtetes, tehastes ja vabrikutes. Ühtekokku oli vabatahtlikus rahvakaitseväes 7000-8000 võitlejat.[1] Lisaks nendele võtsid tuhanded inimesed osa kindlustustöödest. Üksnes Tallinna kaitsetöödest võttis osa üheaegselt kuni 25000 linnaelanikku.[2]

Kuigi Saksa röövvallutajate väed jõudsid Eesti NSV territooriumile 7. juulil, kujunes Nõukogude Eesti lahingutegevuse areeniks juba esimestest sõjapäevadest peale. Esialgu kais võitlus vaenlase õhudessantide ja bandiidijoukude vastu. Hiljem astusid rahvakaitseväelased koos Nõukogude armee väeosadega Saksa regulaararmee vastu. Julgelt ja mehiselt pidas lahinguid saksa fašistidega näiteks Pärnu vabatahtlike pataljon koos Tallinna 4. hävituspataljoniga Pärnu ja Pärnu-Jaagupi all. Eduka vasturünnaku vaenlasele teostas Viljandimaa vabatahtlike pataljon Põltsamaa lähistel. Tunduvaid kaotusi fašistidele tekitasid Viljandi ja Võru vabatahtlike pataljonid Rutikveres. Tartu hävituspataljonid hoidsid pikemat aega rinnet Emajõe rajoonis ja taandusid alles siis, kui vaenlane oli tunginud neile selja taha. Mehisusest kõneleb samuti Tallinna ja saarte kaitsmine.

Meie rahvakaitseväelaste ja Nõukogude armee väeüksuste ennastsalgava vastupanu tõttu nurjusid hitlerlaste plaanid okupeerida Eesti NSV territoorium ühe hoobiga. Hambuni relvastatud fašistlikel vägedel õnnestus Eestimaad vallutada ainult järk-järgult, kusjuures mandril kestsid lahingud ligi kaks kuud. Meie üksikud võitlusgrupid pidasid fašistidele vastu 5. septembrini, mil viimased võitlejad saartele lahkusid. Saaremaal kestsid la-

---

1 P. Larin, Eesti kommunistlikud noored Suures Isamaasõjas, mälestuste kogumik Võitluse radadel, lk. 19.

2 B. Tamm, Eesti rahva võitlusteest Suures Isamaasõjas, lk. 19.

hingud kuni 4. oktoobrini. Hiiumaal eksisteeris nõukogude kord kuni 21. oktoobrini.[1]

Nõukogude Eesti territooriumil toimunud kaitselahingutel oli suur tähtsus, sest nad nõrgestasid tunduvalt fašistlike vägede "Nord"-gruppi, kes tungis Leningradi peale. Eesti NSV mandri ja saarestiku kangelaslik kaitsmine hoidis kinni üldkokkuvõttes üle sajatuhandelise vaenlase väerühmituse.[2]

Nendes võitlustes valatud veri kindlustas veel enam Eestimaa kaitsmisest osa võtnud nõukogude vennasrahvaste sõprust ja pani aluse uutele kuulsusrikastele lehekülgedele võitluses orjastajate vastu.

---

[1] P. Larin, Lahingud Eestis 1941. aastal, lk. 157-158.

[2] Sealsamas, lk. 113.

2. Vaenlase tagalasse jäid parimad inimesed

Saksa fašistliku okupatsiooni perioodil, kui rahvahulkadele said osaks kõige suuremad katsumused, ei katkenud side partei ja rahva vahel. Kommunistlik Partei säilitas oma juhtiva ja organiseeriva osa eesti töörahva hulgas.

Teatavasti anti NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu ja ÜK(b)P Keskkomitee 1941. aasta 29. juuni direktiivis konkreetsed ülesanded rindeäärsete alade partei-, nõukogude, ametiühingu- ja komsomoliorganisatsioonidele. Muuhulgas olid selles direktiivis kirjas ka praktilised abinõud Punaarmee väeosade sunnitud taandumise puhuks. Nähti ette, et okupeeritud rajoonides luuakse vaenlase vastu võitlemiseks partisanisalku ja diversioonigruppe, kelle ülesandeks on partisanisõja õhutamine, sildade, teede, telefoni- ja telegraafiliinide purustamine ning ladude põletamine. Parteikomiteede esimeste sekretäride vastutusel tuli organiseerida igas linnas, rajoonikeskuses, töölisasulas ja raudteejaamas, sovhoosis ja kolhoosis parematest inimestest põrandaaluseid rakukesi ja salakortereid.[1]

Vastavaid ettevalmistusi hakkas tegema ka Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee. Vabariigi territooriumi võimaliku fašistliku okupatsiooni alla sattumise juhuks EKP Keskkomitee viis juunis, juulis ja augustis läbi rea abinõusid põrandaaluse fašismivastase võitluse organiseerimiseks. Juulikuu lõpus organiseeriti tulevane põrandaalune keskus, kelle ülesandeks jäid

---

[1] EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi parteiarhiiv (EKPA), f. 1, nim. 1, s.-ü. 479, l. 5-17

ka vastavad organisatsioonilised ettevalmistused. Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee büroo 23. juuli otsuse kohaselt koosnes tulevane illegaalne parteikeskus viiest liikmest ja kahest liikmekandidaadist. Põrandaaluse parteikeskuse liikmeteks olid ettenähtud teiste hulgas ka EKP Keskkomitee sekretärid Herman Arbon, Adolf Pauk, Nikolai Karotamm[1] ja kahjuks ka Karl Säre.[2] Parteikeskusse kuulus samuti ELKNÜ Keskkomitee sekretär Oskar Cher. Peale nende jäid vaenlase tagalasse parteitööle vabariigi juhtivatest töötajatest Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidiumi esimehe asetäitja E. Kadakas, Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu esimehe asetäitja N. Ruus jt. Üldse jäeti vaenlase tagalasse põrandaalusele tööle 17 juhtivat parteitöötajat.[3]

Eelnimetatud partei keskkomitee büroo otsuse kohaselt hakkas tulevane illegaalne parteikeskus organiseerima põrandaaluseid juhtivaid kolmikuid, kes pidid tegutsema antud maakonna territooriumil. Ühtlasi jäi nende ülesandeks teha ettevalmistusi põrandaalusele tööle asuvate kommunistide illegaalsesse olukorda üleminekuks.

Tuleb aga kohe öelda, et rinde kiire edasiliikumise tõttu ei suudetud mitte kõikjal põrandaaluseks tegevuseks küllaldasi eeltöid teha. See käib ennekõike lõunapoolsete maakondade kohta. Nii näiteks otsustas EKP Keskkomitee büroo luua Petseri, Võru, Valga, Tartu, Viljandi ja Pärnu maakonnas põrandaalused partei-

---

1 N. Karotamm evakueerus 1941. aasta augusti lõpus EKP Keskkomitee büroo otsuse kohaselt Nõukogude tagalasse.

2 Karl Säre reetis illegaalsele tööle jäänud kommunistid.

3 EKPA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 276, l. 3.

organid.[1] Rinde kiire edasiliikumise tõttu faktiliselt neid põrandaaluseid parteikeskusi ei suudetud organiseerida, kuigi kohtadele jäi kommuniste. Näiteks Valgamaa parteiorganisatsioonist jäid okupeeritud territooriumile partei maakonnakomitee organiseerimis-instrueerimisosakonna juhataja Lembit Kulbin, Varumise Rahvakomissariaadi Valgamaa volinik Jaan Rebane, ajalehe "Valga Bolševik" toimetuse kaastööline Voldemar Lehtmets, Hummuli valla parteiorganisaator Karl Tammemaa ja mõned teised partei liikmed ja kandidaadid.[2] Kuid organiseerimatus ja nõrk ettevalmistus põrandaaluseks tööks läks kalliks maksma. Enamik neist hukkus juba esimestel päevadel ebavõrdses võitluses.

Hoolikalt valmistus illegaalseks tööks Virumaa parteikomitee selle esimese sekretäri Alfred Stammi juhtimisel. Maakonna parteikomitee valmistas aegsasti ette konspiratiivkorterid, määrati kindlaks kohtumiskohad, varustati põrandaalused võitlejad vajalike dokumentidega. Loodi baase relvade, laskemoona, riietuse ja toiduainete tagavaradega.

Kui vaenlane tungis 1941. aasta augustis Virumaa territooriumile, läks maakonna parteikomitee põranda alla. Julgelt ja oskuslikult tegutses maakonna töörahva organiseerimisel kommunist Villem Soo, kes noorusaastaist alates oli võidelnud kapitalistliku rõhumise vastu.[3]

Narvas jäid vaenlase tagalasse sealse linavabriku partei-

---

1 EKPA, f. 1, nim. 3, s.-ü. 180, l. 119.

2 EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 209, l. 18.

3 Rahvatasujad, lk. 19.

organisatsiooni sekretär Viktor Andrejev ja mõned teised kommunistid. Siin oli ettevalmistatud põrandaalune trükikoda, varutud küllaldaselt paberit ja värvi. Linna lähedal Lommi külas Dedovi talus varjati kirjutusmasinaid, talveriideid, relvi ja laskemoona.[1]

Saaremaal jäid okupeeritud alale peaaegu kõik partei aktivistid, kes olid pärast kangelaslikke kaitselahinguid ellu jäänud. Põrandaaluse parteitöö juhtimiseks moodustati juhtiv kolmik. Sellesse kuulusid maakonna parteikomitee esimene sekretär Aleksander Mui ning suurte põrandaaluse töö kogemustega kommunistid Aleksander Kuuli ja Vassili Riis. Pärast A. Mui hukkumist 1941.a. lõpul koopteeriti parteikomitee koosseisu Siseasjade Rahvakomissariaadi Saaremaa osakonna ülem Johannes Mets.[2]

Oma esimese koosoleku pidas kolmik A. Mui korteris mõni päev enne Tallinna langemist. A. Mui, kes oli alles saabunud tagasi Tallinnast, andis edasi .sealt saadud juhendid. Samas kavandati ka tegevusplaan võitluse ettevalmistamiseks juhuks, kui tuleb illegaalsesse olukorda asuda. Leiti vajalikuks moodustada partisanistaap ja vastavad keskused valdades, mida pidid juhtima valdade parteiorganisaatorid, noukogude organite ja komsomoliorganisatsiooni juhtivad töötajad.

Mõni päev hiljem loodi Saaremaa partisanistaap. Sinna kuulusid Johannes Mets, Saaremaa täitevkomitee esimees Johan Ellam, tema asetäitja Aleksander Ingalt, Harjumaa parteikomitee esimene sekretär Karl Tooming, kelle EKP Keskkomitee oli ko-

---

[1] Rahvatasujad, lk. 20; EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 209, l. 38.

[2] V. Riis, Kolmandat teed ei ole, Tallinn 1960, lk. 217-218, 268.

mandeerinud Saaremaale ja miilitsaosakonna juhataja Sergei Lääts.

Seejärel moodustati veel nn. propagandakeskus. Sinna kuulusid Saaremaa parteikomitee osakonnajuhataja Ksenja Ellam, sõjapäevil kommunistlike noorte töö eest vastutavaks tehtud Verner Vaga ja ajalehe "Saarte Hääl" toimetaja Julius Pea.[1] See keskus pidi organiseerima tööd naiste ja noorte hulgas ning paljundama ja levitama fašismivastast kirjandust.

Kõik eelnimetatud organid rajasid endile peidupaigad. Parteikomitee valis oma asukohaks Kilemäed, partisanistaap asus Kärlas ja "propagandakeskus" Pamma kooljamägedes. Viimases asus ka trükikoda käsipaljundusseadmetega.

Erilist tähelepanu osutas Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee selgitustööle vaenlase poolt okupeeritud territooriumile jäänud elanikkonna hulgas. Ta selgitas rahvahulkadele neid ähvardava fašistliku ohu tõsidust ja näitas, mida toob endaga kaasa okupatsioon.

Kohe pärast sõjaliste operatsioonide algust vabariigi territooriumil avaldasid EKP Keskkomitee ja Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu üleskutse töörahvale. Olukorra selgitamiseks ja iseloomustamiseks kirjutati üleskutses järgmist:

"Saksa jultunud fašistlikud röövlid tungisid Eestimaa territooriumile. Nad toovad endiga kaasa eesti rahva paljaksriisumise ja orjastamise, nad tulevad selleks, et eestlastelt ära võtta nende maa, vili, kariloomad, vabrikud ja varandused, et muuta eesti rahvas saksa parunite ja fašistide orjadeks, et maha talla-

---

[1] Rahvatasujad, lk. 19.

ta meie rahvuslikku kultuuri ja kehtima panna saksa fašismi elajalikku võimu."[1]

Edasi kutsus partei okupeeritud alade töötajaid julgele ja kartmatule tegutsemisele.

"Varitsege ja hävitage vaenlast," öeldakse üleskutses: "Ärge jätke vaenlasele mitte ühtki karilooma, mitte ühtki kilogrammi vilja, mitte ühtki liitrit põletusainet. Põletage ära laod ja vaenlase voorid. Purustage vaenlase telegraafi- ja telefoniliinid. Lõhkuge vaenlase tagalas raudteed. Laske õhku saksa sõjaväerongid. Ajage nurja kõik fašistide kavatsused ja ettevõtted. Ärge andke fašistidele rahu ei ööl ega päeval. Materdage ja hävitage fašistlikku madu igasuguste vahenditega."[2]

Laialdase selgitustöö tegemiseks andis EKP Keskkomitee ajavahemikul, millal käisid lahingud vabariigi territooriumil, välja 21 lendlehte 3,78 miljonilises tiraažis. Suur hulk valmistrükitud lendlehti jäeti Põhja-Eestisse illegaalsele tööle jäänud kommunistidele ja teistele nõukogude aktivistidele levitamiseks pärast selle territooriumi okupeerimist. Lendlehtedes paljastati fašistide kuritöid eesti rahva kallal ja selgitati nende tegelikke eesmärke Eestis.

Illegaalse fašismivastase kirjanduse trükkimiseks okupeeritud aladel jättis EKP Keskkomitee põranda all tegutsevate kommunistide käsutusse nelja salajase trükikoja seadmed. Neist kolm trükikoda oli Tallinnas ja üks Narvas.[3]

---

1 "Kommunist", 10. juulil 1941.
2 Sealsamas.
3 EKPA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 276, l. 2.

Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee säilitas oma juhtiva ja organiseeriva osa eesti töörahva hulgas ka pärast vabariigi territooriumi okupeerimist, ja siis, kui rinne oli liikunud kaugele itta ja Eesti asus sügaval vaenlase tagalas. Kommunistid, kes koos rindega olid liikunud kaugele itta, tegid suurt tööd selleks, et okupeeritud alade elanikkond saaks teada tõde olukorrast, teaks kõigi teiste vabadustarmastavate rahvaste ühisest võitlusest fašismi vastu.

Esmajärjekorras hakati organiseerima eestikeelseid raadiosaateid. Teatavasti katkestas Tallinna saatejaam töö 27. augustil. Kuid juba kaks nädalat hiljem, 10. septembril kõlasid Leningradi saatja kaudu eetris uuesti eestikeelsed saated. 18. septembril hakkas eestikeelseid saateid edasi andma Moskva raadio.[1]

Nendes raadiosaadetes informeeriti Eestimaa elanikkonda rindesündmustest ja rahvusvahelisest elust. Suurt tähelepanu osutati eesti rahva mineviku õigele käsitamisele, eriti aga Nõukogude Eesti tulevikuperspektiividele. Tuli arvestada fašistliku propaganda mõju okupeeritud alade elanikkonnale ja paljastada fašistlikke tõevõltsijaid. Mikrofoni ees esinesid vabariigi juhtivad partei ja nõukogude töötajad ning teised Nõukogude tagalas viibivad töölised, põllumehed ja haritlased. Nad kutsusid rahvast üles halastamatule ja ennastsalgavale võitlusele okupantide ja nende käsilaste vastu. Sealjuures anti konkreetseid juhiseid vastupanuliikumise mitmesuguste vormide arendamiseks.

Leningradis, rasketes blokaadi tingimustes anti okupeeritud territooriumil levitamiseks välja ajalehte "Rahva Hääl". Trükiti kümneid lendlehti ja loosungeid. Üksnes 1941. aasta oktoobrist

---

[1] EKPA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 276, l. 3, 5.

detsembrini trükiti Leningradis "Rahva Häält" ja lendlehti kokku 724 000 eksemplari.[1]

1941. aasta oktoobris pöördusid Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee ja Nõukogude Eesti valitsus okupantide ikke all ägava rahva poole üleskutsega. Selles näidati, millised olid nõukogude võimu saavutused ühe aasta jooksul ja kuidas hitlerlased hävitasid ja purustasid rahva vara.

Üleskutses paljastatakse saksa fašistide ja nende käsilaste tõeline pale ning näidatakse katte teed, kuidas nõrgestada vaenlase jõude:

"Saboteerige ja ajage nurja kõik fašistlike okupantide ettevõtted: töötage aeglaselt ja valmistage sõjatööstuslikes käitistes riketega tooteid!

Peitke fašistide eest vili, jahu, kartul ja muud toiduained! Peitke nende eest soojad talveriided!

Ärge makske pankadele oma võlgu!

Tõuske kui üks mees üles võitlusse fašistlike röövijate vastu.

Abistage kõikjal partisane - kättetasujaid rahva hulgast! Astuge partisaniridadesse! Relvastuge, millega keegi suudab! Hankige relvi vaenlaselt! Lõhkuge raudteid, sildu ja maanteid! Süüdake põlema laod, voorid, küttematerjal, staabid ja kasarmud! Ärge andke vaenlasele silmapilgukski rahu!

Seltsimehed! Olge kindlad! Võit jääb meile!"[2]

---

[1] EKPA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 276, l. 5.

[2] Sealsamas, s.-ü. 489, l. 31-33.

Okupeeritud alal levitatud lendlehtedel ning Moskvast ja Leningradist edasiantud raadiosaadetel oli oluline tähtsus fašismivastases võitluses. See tugevdas eesti tööliste, talurahva ja intelligentsi patriotismitunnet, innustas neid jätkama võitlust hitlerlike anastajate vastu. Seepärast tegid okupatsioonivõimud kõik selleks, et kommunistliku partei ja nõukogude võimu tõesõna eesti rahvani ei jõuaks. Nõukogude trükiste lugemine ja raadiosaadete kuulamine oli kõvasti keelatud ja keda tabati, need kaotasid vabaduse ja saadeti koonduslaagritesse. Politseinikud ja teised fašistide nuhid käisid hommikuti ringi ning korjasid ja hävitasid öö jooksul siia ja sinna ilmunud lendlehti.

3. Esimene partisanilend

Üheaegselt illegaalse parteitöö ettevalmistamisega nägi Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee ette vabariigi territooriumi sunnitud mahajätmise juhuks ka vastavad abinõud partisaniliikumise arendamiseks vaenlase tagalas.

Partisaniliikumisele pani aluse NSV Liidu Rahvakomissaride Nõukogu ja ÜK(b)P Keskkomitee direktiiv rindelähedaste alade partei ja nõukogude organitele 29. juunist 1941. Varsti pärast seda võttis Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee büroo vastu otsuse, milles olid ettenähtud teed selle direktiivi täitmiseks. Muuhulgas otsustati partisanisõja ja fašismivastase võitluse organiseerimiseks moodustada seitsmesajameheline partisanipolk. Igas maakonnas kavatseti luua partisanisalgad, keda tuli varustada vajaliku relvastuse, laskemoona ja toiduainete tagavaradega suurematesmetsades ja teistes varjatud kohtades loodavatest baasidest.[1]

Võitlus vaenlase tagalas algas kohe pärast sõjaliste operatsioonide algust vabariigi territooriumil. Tõsi, enamikel juhtudel polnud lahingutegevus okupeeritud alal veel vajalikult organiseeritud. Kuid nõukogude patrioodid, kes fašistide kiire edasiliikumise tõttu jäid vaenlase tagalasse, jätkasid seal võitlust. Selle võitluse peamiseks eesmärgiks oli siis rindest läbi murda ja omade juurde pääseda.

Samal ajal käisid vabatahtlikud läbi rinde vaenlase tagalas, et koguda luureandmeid ja desorganiseerida fašistide löögijõudude organiseerimist, hävitada vaenlase elavjõudu, rikkuda

---

[1] EKPA, f. 1, nim. l. , s.-ü. 265, l. 10.

telefoniliine, teha agitatsiooni ja õhutada rahvast võitlusse hitlerlaste vastu. Seega olid juba esimesed luureretked vaenlase tagalasse seotud partisaniülesannetega, mistõttu enamikel juhtumitel on luurajaid raske eraldada partisanidest.

Ühest luureretkest saame ülevaate Vändra valla komsomolikomitee sekretäri Erich Meimre mälestustest.

"See oli 8. juulil, kui vaenlane ootamatult tungis Pärnu alla," kirjutab E. Meimre. "Olin siis Pärnu-Jaagupis. Seal sain ülesande tuua andmeid sündmuste arengu kohta Pärnu lähistel.

Vaenlane oli siis juba Are juures. Kuna pidevat rinnet polnud, otsustasime veidi enne Aret silm-sidet pidades üksikult kõrvalisi teid mööda külla minna.

Peagi selgus, et kogu maantee oli haakristikandjaid täis. Siin olid peamiselt mootorratturid, jalgratturid ja ka tankette. Kulakud ja nende võsud keerlesid fašistide ümber ja püüdsid avaldada neile oma poolehoidu.

Et mitte äratada kohalike elanike tähelepanu, sobitasin tutvust ühe keskmikuga, kes oli õue tulnud, et vaadata, mis külas toimub. Ütlesin, et olen kutsealune ja kavatsen koju minna. Ta jäi seda uskuma ja lubas minul enda juures puhata järgmise hommikuni.

Sellest oli küllalt, et saada taielikku ülevaadet vaenlase vägede liikumisest. Ühtlasi sain teada, kellelt abi saada ja kes on üle jooksnud fašistide poole.

Järgmisel päeval sattusin kokku mehega, kes mind tundis. Ta oli pandud siia valvama. Kuid samas ta kinnitas, et tegevat seda lihtsalt selleparast, et tähelepanu endast kõrvale juhtida. Kaasa ta aga ka minuga ei tulnud, sest ei tahtvat perekonnast lahkuda.

Lõpuks ta aitas mind sellega, et tutvustas mind omakaitsemeestele kui aktiivset nende pooldajat."[1]

Teist korda läks Erich Meimre vaenlase tagalasse 17. juulil. Kaisma mõisa juures läks ta läbi rinde ja sealt edasi Pärnu. Ta käis Pärnu eeslinnas Rääämas ja Niidu metsas, kus olid üles seatud kaugelaske suurtukid. Seejärel siirdus ta Mõisakulla.

Erich Meimre kirjutab, et sellel retkel sai ta väärtuslikke andmeid vaenlase jõudude asetusest. "Ühtlasi kuulsin ja nägin, milline on rahva meeleolu ja milliseid ennekuulmatuid mõrvatöid selle lühikese ajaga olid fašistid juba korda saatnud."[2]

Juulikuu keskel saadeti okupeeritud territooriumile juba 15-16 meheline partisanisalk, mille juhiks määrati Osoviahimi Tallinna nõukogu esimees Evald Laasi.

"Meie esimeseks ülesandeks oli rünnata Lavassaare jõujaama",[3] kirjutab oma mälestustes Evald Laasi. Partisanisalk läks läbi rinde Pärnu-Jaagupi lähedal.

"Öösel liikusime läbi soo Maima külla," jätkab partisan Laasi, "ja järgmise päeva hilisõhtuks jõudsime Lavassaare järve äärde. Saatsin välja 3-mehelise luuresalga, kellele tegin ülesandeks kindlaks teha, mis ümbruskonnas sünnib. See oli kella seitsme paiku hommikul. Kolme tunni pärast tulid nad tagasi ja teatasid, et kõik on rahulik."[4]

Kuid salgal ei õnnestunud siiski jõujaama rünnata. Parti-

---

1 EKPA, f. 32, nim. 1, s.-ü. 7, l. 117-123.
2 Sealsamas, l. 124-128.
3 Sealsamas, s.-ü. 2, l. 116.
4 Sealsamas, l. 118.

sanisalka oli märgatud ja vaenlane oli selle tabamiseks organiseerinud haarangu.

"Teel Lavassaarele avati metsas meile järsku tuli," kirjutab edasi Evald Laasi. "Tõmbusime tagasi umbes 400 meetrit. Jäime ootama. Peagi ilmus 14-meheline omakaitse salk meie suunas.

Et tookord riietuse järgi oli raske kindlaks teha, kes partisanid ja kes vaenlased, otsustasin vastasega kõnelusse astuda. Hüüdsin:

"Kes te olete?"

Nemad: "Saatke üks sõjariistadeta mees siia."

Meie: "Saatke teie."

Nemad: "Saadame mõlemad ühe keskele."

Saatsin mehe välja. Kuid igaks juhuks andsin talle taskurelva kaasa.

Samas tekkis mul plaan. Ja ma saatsin veel ühe mehe. Nii nagu olin oodanud, valged vastasid samaga.

Seejärel läksin ise ja kohe tuli ka vastaspoolt üks mees.

Lõpuks olimegi kuuekesi keskel.

Küsisin: "Kuhu te tahtsite minna?"

Üks valgetest vastas, et Jõõprasse.

Vastasin, et tahtsin ka Jõõprasse minna, kuid korraga hakati tulistama.

Valge vastas: "Ah, kedagi ei saa enam usaldada."

Märkasin, et vaenlase poolt hakkas meie poole liikuma veel neli meest.

Nüüd tuli teha kiiresti. Andsin meestele käsu liikuma hakata. Kaasa tulid ka meie juurde tulnud omakaitsemehed, et ühes-

koos Jõõpresse minna. Peagi taipasid nad oma eksitust, kuid siis oli juba hilja. Neil tuli koos meiega üle rinde tulla kus andsin nad üle oma üksuse juhile."[1]

Vaenlase tagalas käisid juba kaitselahingute esimestel päevadel veel mitmed teised grupid. Nii sooritas Harjumaa hävitustpataljoni 13 võitlejat teekonna vaenlase tagalasse augusti algul Paide-Lelle-Vändra-Võhma rajoonis. Kogu oma retke jooksul purustasid nad vaenlase sideliine ja kogusid andmeid vaenlase vägede asetuse kohta. Metsateel Võhma ja Kabala vahel hävitas grupp kaks fašistide veoautot koos meeskonnaga, pidas Kõnnu jaama lähedal pooletunnilise lahingu vaenlasega ja pöördus siis tagasi omade juurde.[2]

Partisanitegevuse edasise hoogustamise eesmärgil moodustas Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee oma otsusega 23.juulist Eesti Vabariikliku Partisanisalkade Staabi.[3] Staabiülemaks pandi partei Keskkomitee sekretär Feodor Okk. Hiljem, kui F.Okk viidi üle parteipoliitilisele tööle armees, määrati tema asemele Eesti NSV Kergetööstuse Rahvakomissariaadi Tekstiilitööstuse Peavalitsuse juhataja H. Roog, kes oli juba võidelnud fašistide vastu Hispaanias internatsionaalse brigaadi koosseisus.[4] Staabi koosseisu kuulusid veel EKP Keskkomitee sekretär Hermann Arbon, Osvald Tuul ja Artur Vaha. Iga staabi liikmele oli määratud teatud piirkond partisanivõitluse organiseerimiseks. Näiteks

---

1 EKPA, f. 32, nim. 1, s.-ü. 2, l. 119-125.

2 Sealsamas, l. 31-32.

3 EKPA, f. 1, nim. 3, s.-ü. 180, l. 119.

4 Rahvatasujad, lk. 16.

sm. Vaha ülesanne oli võitlusüksuste, nende baaside loomine ja tegevuse koordineerimine Pärnumaal, Läänemaal ja Harjumaal.[1]

Partisanistaabi kohustuseks oli salkade moodustamine, väljaõpetamine, varustamine ja vaenlase tagalasse saatmine ning edukaks võitlustegevuseks vajalike baaside organiseerimine.

Lühikese ettevalmistuse said partisanid vastavas baasis, mis asus Tallinnas Narva maanteel nr. 76. Baasi juhtis partei Keskkomitee töötaja, partisanisalkade vabariikliku staabi liige A. Vaha.[2] Et õppeaeg oli väga lühike, piirdus mõnikord ainult paari nädalaga, õpetati võitlejatele peamiselt relvade käsitsemist ja õhkimist ning konspiratsioonipidamist. Salgad varustati vintpüsside ja osalt taskurelvadega, neile anti kaasa granaate, miine ja pudelid süütevedelikuga. Igale mehele anti kaasa mitme päeva toit, sealhulgas šokolaadi, konserve, kuivikuid jne.

Eesti Vabariiklik Partisanisalkade Staap organiseeris Harju-, Lääne-, Viru- ja Tartumaal rida baase, kuhu paigutati tagavararelvad ja laskemoon, riideid ning hulgaliselt toiduaineid. Igas peidukohas oli mitme tonnine tagavara.[3] Nii näiteks peitsid Ubja kaevanduse töölised Elmar Pikka, Joosep Uusmann ja Eedu Rapur vanasse strekki üle 70 000 padruni ning 17 kasti dünamiiti.[4]

Partisanide ettevalmistamise baasis õpetati välja üldse li-

---

1 EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü..209, l. 33.
2 Sealsamas.
3 Sealsamas, nim.1, s.-ü. 303, l. 43.
4 Rahvatasujad, lk. 235; EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 209, l. 12-17.

gi 800 partisani.[1] Baasist saadeti näiteks Pärnumaale 75 inimest, Läänemaale 100, Harjumaale 83 jne.[2] Viimane 60 meheline partisanisalk saadeti Tallinnast läänerajoonidesse veel siis, kui linna lähistel käisid ägedad lahingud. Keskuses ettevalmistuse saanud partisanid kujunesid kohtadel organiseerivaks tuumikuks, kelle ümber koondusid sealsed võitluskaaslased. Ja juba augustikuu algul aktiviseerus ja laienes partisaniliikumine okupeeritud piirkondades, partisanid hävitasid järjest rohkem fašiste ja nende käsilasi, lõhkusid vaenlase sideliine, põletasid ladusid ja teisi sõjalisi objekte, tegid poliitilist selgitustööd elanikkonna hulgas.[3]

Ühe baasis ettevalmistatud salgaga läks vaenlase tagalasse praegune Tallinna aseprokurör Vladimir Švaiko. Ta meenutab:

"13. augustil sai meie salk, kus oli umbes 60 meest Narva maanteel asuvast baasist spetsiaalse varustuse. Igal mehel oli kaks relva - automaat- ja taskurelv. Samuti anti meile kaasa lõhkeainet ja granaate.

Kuni rindeni, mis asus Palukülas, saatis meid staabiülem F. Okk. Siin pidas ta meile kõne ja andis vastavad ülesanded.

Õhtul viisid punaarmeelased meid rindest läbi. Vetla mõisa lähedal saime kokku paarikümne punaväelasega, kes olid jäänud vaenlase tagalasse. Rajasime endile ühise baasi.

Et nii suure salgaga on raske tegutseda, moodustasime mitu gruppi.

Ühe niisuguse üheksameheline grupiga läksin Vetla teele.

---

1 EKPA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 276, l. 1- 2.
2 EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 209, l. 33.
3 Sealsamas, s.-ü. 46, l. 1.

Lõikasime läbi telefoni liini ja jäime ootama, millal tullakse liini parandama. Ei läinudki palju aega, kui ilmusid kaks vaenlase sõdurit.

Selgus, et üsna meie lähedal jõe taga asus suurem sakslaste üksus. Kuulnud tulistamist,saadeti sealt välja 20 meest. Ilmselt ei uskunud nad, et tegemist on partisanidega ja tulid ettevaatamatult.

Lasksime nad lähedale tulla ja avasime tule kuulipildujatest ja automaatidest. Ühelgi neist ei õnnestunud põgeneda."[1]

Hiljem pidas see partisanisalk veel palju lahinguid, mineeris teid ja tegi vaenlasele muud kahju. Grupp mehi, kuhu kuulus ka sm. Švaiko liikusid piki merekallast ida poole, ületas Narva jõe ja läks oktoobris läbi rinde Nõukogude tagalasse.

Mitmeid partisanisalku moodustasid ka maakondade parteiorganisatsioonid. Nii näiteks loodi Viljandimaal viis gruppi, igas kümme inimest, kes kõik said vajalikud relvad ja toidutagavara.[2]

Tartumaal organiseeriti seitse võrdlemisi hästi relvastatud partisanisalka, neist kaks Avinurmes.[3] Esimene neist organiseeriti juba mõni aeg enne Tartu langemist. Seda nimetati eriülesannetega salgaks, kelle ülesandeks oli luuretegevus ja partisaniliikumise organiseerimine vaenlase tagalas. Salka kuulusid maakonna parteikomitee töötajad Millert, Sander, Issak, Unt, Leede, komsomolikomiteest Pärtelpoeg, mõned valdade parteiorganisaatorid, ülikooli komsomoliorganisatsiooni sekretär Maksa, Teadusliku Kir-

---

1 EKPA, f. 32, nim. 1, s.-ü. 2, l. 151-157.
2 EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 209, l. 34.
3 Sealsamas, l. 40-41.

jastuse juhataja Kosenkranius jne. Mitmed nendest läksid vaenlase tagalasse, et jääda sinna pikemaks ajaks.[1]

Partisanidega ühines osa Tartu 1. vabatahtlike pataljoni mehi, kes jäid kotti. Nende salkade komandörideks said Meeksi valla parteiorganisaator O. Rätsep, Alatskivi valla parteiorganisaator R. Rääbis, Kiidjärve valla parteiorganisaator E. Laane, Äksi valla parteiorganisaator L. Tummi, Elva linna parteiorganisaator K. Kurg, Tartumaa prokurör J. Neumann ja tema abi A. Must.[2]

Paljud nende salkade liikmetest võitlesid aktiivselt Avinurme kandis. Mitu korda käis partisanisalk, mida juhtis Tartu ülikooli komsomoliorganisaator E. Maksa, otse vaenlase staabi asukohas - Avinurme alevikus. Partisanidel oli side Punaarmee üksuse luureosakonnaga ja nad andsid neile väärtuslikke andmeid fašistide vägede liikumise kohta. Heade kohalike olude ja kõrvaliste metsateede tundjatena aitasid nad sadu nõukogude sõdureid piiramisrõngast välja tungida.[3]

1941. aasta 27. septembril ilmus rindelehes "Leninski Putj" I. Tabakmacheri artikkel "45 päeva vaenlase tagalas". Selles jutustatakse, kuidas grupp nõukogude inimesi võitles okupeeritud Eestis ja ühines hiljem Nõukogude armee üksusega.

"Ühel septembriööl tuli ootamatult kaugelt vaenlase tagalast poliitjuht Skobelev koos rühma võitluskaaslastega," kirjutatakse ajalehes. Poolteist kuud, 45 päeva sakslaste tagalas! Kui

---

1 Võitluse radadel, lk. 109; EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 209, l. 36, 77.

2 EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 209, l. 37, 38.

3 Rahvatasujad, lk. 17.

palju raskusi. Kuid kommunisti tahe võitis. Suure vaevaga, lähenes tema võitlussalk omadele, vaenlasele siin-seal ootamatult lööke andes.

Hinge kinni pidades kuulavad võitlejad ja komandörid sm. Skobelevi erutavat jutustust. Ta pajatas meie partisanide kangelaslikkusest sügaval sakslaste tagalas. "Kord tungis meie salk pimedal ööl kallale vaenlase suurele voorile," jutustas sm. Skobelev. "Kuid fašistid said sellega meist teada ja avasid tugeva tule. Asusime kaitsele ja jäime ootama fašistide lähenemist. Võtsime nad üksmeelse tulega vastu..." See äge heitlus vaenlasega kestis hommiku kella kaheksast õhtu kella seitsmeni."[1]

Sm. Skobelev meenutab lugupidamisega inimesi, kes aitasid salgal ületada Narva jõe, et siis jätkata oma teekonda itta.

"Kui jõudsime Narva jõe äärde, oli meie olukord erakordselt raske," jutustab sm. Skobelev. "Laskemoon oli lõpukorral. Osa seltsimehi oli haavatud ega olnud võimelised ujuma.

Eluks ajaks olen tänulik sellele keskealisele mehele ja tema tütrele, kes sellel raskel ajal oma eluga riskides meile appi tulid. Nad muretsesid paadi ja aitasid haavatud üle jõe viia. Võib olla kindel, et ilma nende abita oleksime kõik hukkunud."[2]

Nagu eespool nägime, viisid partei organid enne Eesti NSV territooriumi vaenlase kanna alla langemist kohapeal läbi teata-

---

[1] Gazeta "Ленинский путь", 27. septembril 1941.

[2] G. Skobelevi avaldamata mälestustest, autori käsutuses.

va eeltöö partisanisalkade loomiseks võitluseks fašistide vastu. Seepärast arenes juba sõja algusest peale okupeeritud Nõukogude Eesti territooriumil vastupanuliikumise kõrgem vorm - partisaniliikumine. Sajad nõukogude patrioodid jäid vaenlase tagalasse põrandaalusele tööle, et organiseerida rahva võitlust okupantide vastu. Poolsada eesti rahva ustavat poega, kes olid lahingutega taandunud Leningradi, tulid 1941. aasta sügisel tagasi Eestimaale, et jätkata siin partisanidena võitlust hitlerlaste vastu.[1]

Meil ei ole täpseid andmeid selle kohta, kuipalju inimesi tegelikult võitlesid okupeeritud Eesti NSV territooriumil relvaga käes hitlerlaste vastu. Arhiivis on säilinud ainult arv, mis näitab meie kaotusi partisanide näol. Nii on omakaitse hävitustöö 1941. aasta kokkuvõttes märgitud, et neil läks korda „tabada 5632 partisani ja 14 parašütisti."[2] Ent fašistide kannupoistel ei õnnestunud kaugeltki kõiki partisane kätte saada. Selle tõendiks on partisaniliikumise aktiivsus 1942. aasta algul ja ka edaspidi.

Võib arvata, paljude partisanisalkade lahingutee oli lühiajaline, kuid see eest oli nende võitlus kangelaslik. Kohe algusest peale ei tundnud okupandid end Eestis kuigi julgelt. Mitte asjata ei avaldanud saksa väejuhatus Eestis juba 19. augustil 1941, s.o. ajal, millal vabariigi territooriumil käisid veel lahingud Nõukogude regulaarvägedega, üleskutse elanikkonnale, mil-

---

[1] EKPA, f. 1, nim. 1, s.-u. 276, l. 3.
[2] ENSV ORKA, f. R-358, nim. 1, s.-u. 2, l. 131.

les lubati suurt tasu partisanide väljaandmise eest Saksa sõjaväevõimudele. Selles üleskutses ähvardas fašistlik väejuhatus partisanide varjamise ja okupatsioonivõimude-vastase tegevuse eest surmanuhtlusega. Fašistide ülemtimukas Himmler andis 18.septembril välja käskkirja nr. 42 võitluseks partisanide vastu ja juhise selle kohta, kuidas seda teha. Seejuures rõhutas see fašistide ülemtimukas, et "peamine ülesanne võitluses partisanidega on hävitamine".[1]

Partisanivõitluse hoogsusest ja efektiivsusest kõneleb kahtlemata omakaitse juhi ülestunnistus selle kohta, et omakaitse kaotas haarangutel ja metsade kammimisel 1941. aasta lõpuks 498 meest surnutena ja 483 haavatutena.[2]

---

[1] EKPA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 357, l. 6.

[2] ENSV ORKA, f. R-358, nim. 1, s.-ü. 2, l. 41.

4. Fašistide terror ei suutnud kustutada võitlustuld

Illegaalne fašismivastane parteitöö ja partisanivõitlus algasid erakordselt rasketes tingimustes. Okupatsioonirežiim kõigi oma metsikuste ja julmustega tungis kõigisse elu pooridesse, rõhus ränkraske koormana kogu eesti rahvast.

Käesoleva kirjutuse raamidesse ei mahu fašistide kuritegude, vägivalla ja metsikuste ning eesti rahva kannatuste kirjeldamine. See vajaks omaette uurimust. Peatuksime vaid mõningatel küsimustel, mis vajutasid oma pitseri rahvahulkade fašismivastasele võitlusele, tõkestasid ja pidurdasid seda.

Teatavasti tungisid saksa okupandid Eestisse, taskus üksikasjadeni väljatöötatud programm. Selle järgi kuulus Nõukogude Eesti riiklik iseseisvus likvideerimisele, tööstus ja põllumajandus paljaksriisumisele, rahvuslik kultuur hävitamisele. Milline saatus oli määratud eesti rahvale, seda näeme Baltimaade kõrgema SS-i ja politseijuhi, Saksa politseikindral F. Jeckelni ülestunnistusest 1946. aastal Riias toimunud fašistlike sõjaroimarite protsessil:

"Himmler ütles mulle ühel jutuajamisel, et Läti, Leedu ja Eesti territoorium on sakslaste ammuste unistuste esemeks. Nüüd on tulnud aeg ajalooline viga parandada. Osa kohalikust elanikkonnast tuleb hävitada, osa saksastada, suurem enamik aga Saksamaale tööle vedada... Selle plaani täitmise kiirendamiseks tuleb suurem osa Baltimaade rahvaist ümber asustada või vabaneda neist teisel teel, ja ainult tähtsusetu osa lätlasi, eestlasi ja leedulasi - kõige usaldatavamad, kes on valmis töötama Reichi kasuks - tuleb

jätta oma maa piiridesse. See osa peab saama Saksa kodakondsuse ja sulama saksa rahvusse."[1]

Ühtlasi selgub selle sõjaroimari ülestunnistusest, et juba enne fašistide kallaletungi meie maale koostati vastavad nimekirjad, kus olid märgitud kõik antifašistlikult meelestatud kodanikud, keda tuli esimeses järjekorras maha tappa.[2] Samuti olid välja valitud ja ette valmistatud timukad kuritöö korda saatmiseks.

Eesti okupeerimise esimestel päevadel hakati moodustama kohalikest jõududest Gestaapo abiorganisatsioone. Niinimetatud Eesti kindralkomissariaadi piirkonna julgeolekupolitsei ja SD pealiku aruandes kirjutatakse selle kohta:

"Peakomando, samuti osakomandod, läksid koos rindevägedega tähtsamaisse linnadesse, organiseerisid viibimata omakaitse, samuti välis- ja poliitilise politsei, et nende abiga haarata kõik bolševistlikud elemendid."

Ja edasi:

"Juba sissetungi käigus Eestimaal tõmmati kaastööliste hulka Eesti ohvitserid ja poliitiliselt ustavad ametnikud endisest politseist ja valitsemisaparaadist. Need meie poolt väljaõpetatud usaldusmehed organiseerisid oma eesti politseiaparaadi, millest esialgu piisas endid varjulhoidvate või vabalt ümberliikuvate bolševike tabamiseks."[3]

See on otsekohene ja selge tunnistus sellest, millist osa etendasid okupatsioonirežiimi sisseseadmisel ja elluviimisel ko-

---

[1] Vt. Minevik ja tänapäev, Tallinn 1960, lk. 65, 71.

[2] Sealsamas, lk. 111.

[3] Sealsamas, lk. 113.

danlikud elemendid linnades ja hallparunid maal. Sobivaks reserviks omakaitse, politseiüksuste ja teiste fašistlike organisatsioonide moodustamisel olid kodanlikud natsionalistid endiste kaitseliitlaste ja vapside hulgast, klikiaegsed politseinikud, kodanliku valitsusaparaadi ametnikud, igasugused kriminaalse minevikuga elemendid jne.

Nagu faktid näitavad, olid just sellised tegelased kõige agaramad elanikkonna terroriseerijad ja partisanide jälitajad. Nimelt just "maa soost" fašistid aktiivsete omakaitselaste naol moodustasid fašistliku agentuuri iga vähegi nimetamisväärses asulas ja külas. Nad informeerisid okupatsioonivõimusid vähemastki asjast, igast neile silmahakanud võõrast inimesest või öisest liikumisest.

Sellise kohalike rahvareeturite abiga peenelt väljatöötatud püünistevõrgu kõrval viidi 30. novembrist - 1. detsembrini läbi elanikkonna registreerimine, kusjuures passi tehti registreerimismärkus.[1] Kõigile kodanikele anti välja isikutunnistused ("Personalausweis"). Igaühel pidi alati kaasas olema korraga neli dokumenti: Saksa isikutunnistus, tööraamat, toidukaart ja osturaamat.

Samaaegselt koostati üksikasjalikud tagaotsitavate nimekirjad, seati sisse erilised kartoteegid, kus olid arvel kõik, keda taheti maha lasta, vangilaagrisse saata, või kelle iga sammu tuli silmas pidada.

Elukohta vahetada ja maal ringi liikuda ei lubatud. Liikumine kella 22.00 ja 5.00 vahel oli keelatud. Raudteel ja autobussides võis sõita ainult erilubadega, mille hankimine oli lihtsu-

---

[1] EKPA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 357, l. 65.

relikule peaaegu võimatu.

Olukorra tegi keeruliseks veel see asjaolu, et vabariigi territoorium moodustas Leningradi piirkonnas tegutsevate hitlerlike väekoondiste lähema tagala. Selle tõttu oli Eestis rohkesti saksa regulaarväeosi, tagalastaape ja neid ümbritsevaid abiorganisatsioone ja üksusi. Igas maakonnas oli Saksa fašistide komandatuure, karistussalku, garnisone ja mitmesuguseid tagala julgestusüksusi. Seejuures isoleeriti Eesti NSV territoorium kunstlikult teistest Nõukogude rajoonidest. Narva jõe, Peipsi ja Pihkva järve läänekaldal loodi alatine piirivalve. Nii oli 1942. aasta algul 2. fašistlikul üksikul piirikaitse pataljonil Peipsi läänekaldal Ninasi ja Raigla vahelisel 100-kilomeetrisel lõigul 21 kordonit.[1]

Ei ole kahtlust, et sellised erakordselt rasked tingimused avaldasid oma mõju fašismivastasele liikumisele ja illegaalsele parteitööle. Paljud põrandaalusele tööle jäänud kommunistid sattusid vaenlase võrku ja mõrvati. Juhtivate parteitöötajate traagilises hukkumises on süüdi ka K. Säre, kelle käest varsti pärast Tallinna vallutamist gestaapo sai põranda alla jäetud võitlejate nimed, paroolid, varjunimed, konspiratiivkorterite aadressid koos omanike nimedega ja andmed kohtumispaikade kohta.[2] Nüüd polnud gestaapo timukatel enam kuigi raske põrandaalla jäetud töötajaid kinni võtta ja partisanide varustusbaase hävitada.

Säre reetmise tulemusena sattusid fašistlike timukate kätte isegi osa neid kommuniste, kelledel olid paljuaastased kodanliku

---

1 ENSV ORKA, f. R-348, nim. 1, s.-ü. 2, l. 34.
2 Rahvatasujad, lk. 21.

diktatuuri vastase põrandaaluse võitluse kogemused. Kõige suuremaks kaotuseks oli põrandaaluse parteiorganisatsiooni ja partisaniliikumise juhtide Herman Arboni, Erich Kadaka, Neeme Ruusi, Aleksander Mui, Oskar Cheri, Osvald Tuule, Karl Toominga, Heinrich Roogi, jt. hukkumine. Enamik nendest olid läbi teinud poliitilise kooli kodanliku korra tingimustes. Seepärast jättis nende kaotamine sügava jälje illegaalse parteitöö ja partisaniliikumise arengule okupeeritud Eestis.

Fašistide püünistesse ei sattunud ainult need juhtivad kommunistid, kes ei rutanud kasutama kokkulepitud varjupaiku ja oskasid haaranguist välja libiseda ning need, keda ustavad inimesed viimasel momendil jõudsid hädaohust hoiatada.

Paljude illegaalsele tööle jäänud seltsimeeste sissekukkumise üheks põhjuseks oli K. Säre juhend mõnedele maakondade parteikomiteede sekretäridele "kaevuda maasse".[1] Seda tehti põhjendusega: maasse kaevumisel olla sissekukkumise võimalused väiksemad; küladesse võivat asuda sakslased ja siis ei saa sealt välja.

Seejuures ei võetud arvesse vastuargumente: Eestimaa suuremal osal territooriumil sõna otseses mõttes metsad puuduvad või on siis leht- ja segametsad ning võsa, mis küll suvekuudel võivad pakkuda head kaitset partisanidele, kuid sügise tulles jäävad alasti. Hõredad ja läbipaistvad, suhteliselt väikese pindalaga ning risti ja põigiti sihtidega lappideks lõigatud, ei anna need vajalikku liikumisruumi.

Kahtlemata Säre korraldus "maasse kaevumise" kohta ei jäänud fašistidel teadmata. Sellega on nähtavasti seletatav asjaolu, et

---

[1] Vt. V. Kiis, Kolmandat teed ei ole, lk. 218.

arvukad fašistide üksused, mis jäid Eestimaale, koos omakaitsega kammisid ükshaaval läbi kõik meie vähesed metsad.

Ainuüksi omakaitse korraldas pärast Eestimaa okupeerimist fašistide poolt 5033 haarangut, kusjuures haarangutest osavõtjate arv ulatus sadadeni. Peale selle oli alalises vahiteenistuses tuhandeid mehi, kes luurasid ööd ja päevad läbi külades, metsateedel jne. partisane ja põrandaaluseid. Näiteks novembris ja detsembris oli iga päev väljas ligi 5000 meest.[1]

Kui hiljem selgus, et lühiajalise lahingutegevuse asemel jätkub karm ja visa pikemaajaline võitlus, hindasid paljud põrandaalused ümber varem määratud võitlustaktika ja hakkasid rahva sekka minema. Kuid nüüd oli juba konspiratiivkorterite ettevalmistamine tublisti raskem, sest paljud sidemed olid selle aja jooksul katkenud. Paljudel tuli sõna tõsises mõttes otsast alustada.

Ülevaate tingimustest ja olukorrast, milles arenes põrandaalune fašismivastane tegevus tol perioodil, annavad Vassili Riisi mälestused Saaremaa parteikomitee ja partisanistaabi ühisest nõupidamisest.

See nõupidamine toimus poolteist kuud pärast Saaremaa langemist fašistide kätte Kärla metsas partisanistaabi koopas, mis oli veel jäänud avastamata, kuna kohalik metsavaht oskas fašistidest kammijad alati sellest mööda juhtida. Osa võtsid sellest parteikomitee liikmed Aleksander Kuul ja Vassili Riis, partisanistaabi ülem Johannes Mets, staabi liikmed Johan Ellam ja Sergei Lääts ning Vassili Oll Pöide partisaniüksusest.[2]

---

1 ENSV ORKA, f. R-358, nim. 1, s.-ü. 2, l. 131-132.

2 Parteikomitee liige Aleksander Mui ja partisanistaabi liikme Karl Toominga olid fašistid juba mõrvanud. Partisanistaabi liige Aleksander Ingalt vaevles gestaapo küüsis.

"Ülevaade olukorrast, mille esitas partisanistaabi ülem Johannes Mets, oli masendav," meenutab Vassili Riis. "Paljud partei ja nõukogude aktivistid külas olid hävitatud. Osa seltsimehi areteeriti oma kodus, osa läks liimile nii, et ilmus ise end kohalikku vallamajja registreerima, vastavalt okupantide petlikule üleskutsele, milles teatati, et partei ja nõukogude aktivistidega ei juhtu midagi kurja, kui nad ise välja ilmuvad. Tegelikult nad areteeriti samas. Mahalaskmised olid massilised, tapeti naisi, noorukeid ja rauku. Seltsimehed, kes varjasid endid koobastes langesid imeruttu fašistide kätte. Koobastes olid aga peamiselt juhtivad seltsimehed.

Tegevuse seisukohalt oli kõige raskem see, et oli katkenud side enamike valdade partisanistaapidega. Paljud sidemehed olid areteeritud.

Antud olukorras tuli ümber hinnata meie senine võitlustaktika. Tuli kõrvale jätta suure partisanimaleva organiseerimise mõte, sest Saaremaa metsatukad ja hõredad heinamaasalud pole mingid partisanimalevate manööverdamise paigad. Tegutseda said ainult väikesed, mõnemehelised grupid."[1]

Nõupidamine seadis peamiseks ülesandeks aktiivi päästmise okupantide löökide alt. Metsades peitumise asemel otsustati hakata rajama konspiratiivkorterite võrku. Otsustati arendada seltsitööd elanikkonna hulgas, õhutada aktiivset ja passiivset vastupanu okupantidele. Määrati kindlaks uued kohtumispaigad ja sidepidamise teed.

Nõukogude patrioodid ei katkestanud hetkekski võitlust fašismi vastu sellel okupatsioonirežiimi ühel kõige raskemal ajajärgul. Sellest annab tunnistust kas või fašistide hädakisa kommunistide

---

[1] V. Riisi avaldamata mälestustest, autori käsutuses.

õõnestustegevuse üle. Okupandid avaldasid ajalehtedes korduvalt üleskutseid elanikkonnale, milles nõuti end varjavate kommunistide ja partisanide asukohtade teatamist sõjaväevõimudele, kusjuures vastavate teadete eest lubati päris soliidseid summasid. Nii avaldas ajaleht "Sakala" 27. septembril teate, milles nõuti, et elanikkond viivitamatult informeeriks, kui kommunistide salgad kuskil välja ilmuvad.[1] Neid aga, kes abistasid põrandaaluseid, ähvardati karistada kõigi "sõjaaja seaduste kohaselt", s.o. mahalaskmisega.[2]

Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehituse Riiklikus Keskarhiivis on säilinud rida huvitavaid materjale, mis kõnelevad eesti töötajate mehisest väljaastumisest 16. novembril 1941 ja sellest, millist ärevust see tekitas fašistide ja nende sabarakkude hulgas. Need on mõningad lendlehed, Tallinn-Harju Prefekti ja Tallinn-Harju Prefektuuri poliitilise politsei ülema, sõjaroimar Ervin Viksi ettekanded, politsei ekspertiisi informatsioon ja mõned teised dokumendid.

"Öösel vastu 16. nov. 1941.a.," teatab E. Viks oma ettekandes, "on levitatud Tallinnas ÜK(b)P Keskkomitee loosungeid Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 24-daks aastapäevaks, millised trükitud valgele paberile, ja riikliku kaitsekomitee esimehe kõnet Moskva töörahva saadikute ja Moskva linna parteiliste ning ühiskondlike organisatsioonide ühisel pidulikul istungil 6. nov. 1941. aastal, milline trükitud sinisele paberile."[3]

---

1 "Sakala", 27. septembril 1941.
2 Vt. "Linna Teataja", 10. septembril 1941.
3 ENSV ORKA, f. 1064, nim. 1, s.-ü. 233, l. 29.

Kümneis paigus Tallinnas ja selle ümbruses kõlasid 16. novembri hommikul Kommunistliku Partei sõnad:

"Vennalik tervitus meie vendadele ukrainlastele, valgevenelastele, moldaavlastele, leedulastele, lätlastele, eestlastele ja karjalastele, kes ajutiselt on sattunud saksa fašistlike lurjuste ikke alla!

Vennad! Organiseerige partisanide salku, purustage vaenlase vägede tagalat, hävitage saksa fašistlikke röövleid ja oodake meie tulekut - meie tuleme tagasi!"[1]

Politsei eksperdi informatsioonist loeme, et paber, millel oli trükitud loosungid ja kõne, pärines Eestist ning oli valmistatud kas Kohilas või Johansoni paberivabrikus. Tähed olid aga pärit mõnest Tallinna väiksemast trükikojast ning kiri oli laotud käsitsi asjatundliku laduja poolt.

Lõpuks tehakse järeldus, et loosungid on üleskirjutatud Moskva ringhäälingust ja lendlehed valmistatud kohapeal. Selle kohta teatatakse ettekandes:

"Kohapeal asja selgitades paistis, et loosungeid ja kõnet on levitanud vabaduses viibivad bolševikud. Arvatav eesmärk: tekitada rinde tagalas ärevust ja korratust."[2]

Meil ei ole teada, kes olid need julged nõukogude patrioodid, kes neil süngeil okupatsioonipäevil tähistasid Suure Oktoobrirevolutsiooni 24. aastapäeva lendlehtedega, mis kutsusid töötajaid võitlusse fašismi vastu. Samuti on saladuseks jäänud veel paljud need, kes kuulasid teisi Nõukogude raadiosaateid ja levi-

---

[1] ENSV ORKA, f. 1064, nim. 1, s.-ü. 233, l. 19.

[2] Sealsamas.

tasid Nõukogude Informatsioonibüroo teadaandeid, mille üle vaenlane oma salajastes ringkirjades ja avalikes esinemistes nutulaulu laulis. Ajalehtedes "Eesti Sõna"[1], "Linna Teataja"[2], "Sakala"[3] jm. avaldati korduvalt sõnumeid, kus ähvardati neid, kes levitasid Nõukogude Informatsioonibüroo teadaandeid ja paljastasid okupantide kiskjapalet.

1941. aasta lõpul tegutses Eestis rida fašismivastaseid organisatsioone. Nii organiseerisid nõukogude patrioodid A. Link, M. Pika, R. Erlich ja B. Tannebaum kohe pärast hitlerlaste sissetungi Tallinnas põrandaaluse fašismivastase organisatsiooni. Viimane kogus toiduaineid ja riietust hitlerlikes koonduslaagrites vaevlevatele sõjavangidele edasiandmiseks. Hiljem astus see organisatsioon ühendusse partisanidega, keda ta varustas informatsiooni, toiduainete ja isegi lõhkeainega.

Tallinnas, Narvas ja reas teistes paigus tegid kommunistlikud noored ja noored agitatsioonitööd, paljastasid hitlerlikku valepropagandat ja levitasid Nõukogude raadio teateid elanikkonna hulgas. Selleks moodustasid nad oma organisatsioone. Nii lõid Tallinnas töölisliikumise aktiivse tegelase Hans Eiseni pojad Manivald ja Baldwin organisatsiooni, mille eesmärgiks oli juhtida aktiivset võitlust ja teha fašismivastast agitatsiooni.[4]

Eriti aktiivselt tegutses noorteorganisatsioon Narvas, mille otsustas linna parteikomitee luua kommunistlikest noortest juba siis, kui fašistid polnud suutnud veel linna vallutada. Grupp

---

1 Vt. näiteks "Eesti Sõna", 3. ja 18. detsembril 1941.
2 Vt. näiteks "Linna Teataja", 5. ja 25. oktoobril 1941.
3 Vt. näiteks "Sakala", 1. ja 29. oktoobril 1941.
4 P. Larin, Lahingud Eestis 1941. aastal, lk. 149.

moodustati peamiselt noortest keskkooli lõpetajatest. Selles oli umbes 15-20 tulihingelist noort. Nende ülesandeks oli teha selgitustööd vaenlase tagalas. Niipalju kui kiire ettevalmistusaeg lubas, õppisid noored tundma topograafiat, raadioasjandust, šifreerimist, õhkimist ja muud vajalikku vaenlase tagalas töötamiseks. Gruppi juhtis Narva tööline Aleksander Kustov.[1]

Kuid A. Kustovil ei õnnestunud kaua organisatsiooni juhtida. Fašistid tabasid ühel päeval noore patrioodi ja hakkasid teda piinama, et teada saada organisatsiooni liikmeid. Ent fašistlikel timukail ei õnnestunud A. Kustovilt midagi välja pigistada. 9. septembril 1941 lasksid fašistid Aleksander Kustovi maha.

Organisatsiooni hakkas nüüd juhtima Narva 2. Keskkooli komsomoliorganisaator 18-aastane Aleksei Fjodorov. Noored jälgisid saksa väeosade liikumist ja andsid kogutud andmed edasi "suurele maale". Meie lennuväe pommirünnakute ajal 24. augustil ja 6. novembril 1941. aastal ja hiljem andsid noored põrandaalused signaale punatähelistele lennukitele. Nende valgussignaalide juhtimisel pommitasid meie lennukid mitmeid fašistide tähtsaid objekte ja purustasid sillad Narva jõel, mille tagajärjel mõneks ajaks katkes Saksa vägede liikumine Leningradi suunas.[2]

Kui ka A. Fjodorov fašistide kätte langes ja maha lasti juhtis organisatsiooni tegevust Nikolai Kotšnev. Kasutades oma saksa keele oskust, hakkas Kotšnev tööle kinomehaanikuna kinoteatris "Koit". Sellega sai ta ööloa linnas liikumiseks ja õi-

---

[1] Ajaleht " Молодёжь Эстонии ", 16. septembril 1959.

[2] Võitluse radadel, lk. 162-163.

guse enda juures hoida väiksel arvul tööks vajalikke raadioseadmeid. Nüüd polnud raadiojaama vaja enam metsas hoida, vaid see paigutati sama maja keldrisse. Öösiti, kinoprojektori remondi ettekäändel, jäi ta kinosse ja, laskunud pimedasse keldrisse, andis edasi päeva jooksul kogutud andmed.

Peale luureandmete kogumise levitasid noored elanikkonna hulgas lendlehti, paljundasid Nõukogude Informatsioonibüroo teateid olukorrast rindel, organiseeritud toiduainete andmist sõjavangidele jne.[1]

x x x

1941. aasta teine pool oli üks raskemaid eesti töörahvale. Verine fašismi okupatsioonirežiim rõhus rahvahulki füüsiliselt ja vaimselt, tahtes lämmatada kõik progressiivse.

Kuid eesti töörahvas ei mõelnudki alluda hitlerlaste hirmuvalitsusele. Ta jätkas koos teiste nõukogude rahvastega hoopide andmist vihatud vaenlasele. Nii Nõukogude tagalasse taandunud kui ka okupatsiooniikkesse jäänud eestlased jätkasid võitlust võidu nimel.

---

[1] " Молодежь Эстонии ", 18. oktoobril 1959.

võim. Siis anti Eesti niinimetatud "ida-alade ministeeriumi" alluvusse. Eesti kindralkomissariks määrati saksa riiginõunik Litzmann. Eesti territoorium jaotati seitsmeks piirkonnaks. Litzmann määras täidesaatva võimu organid ja komplekteeris need kohad saksa soost hitlerlastega.

Kuid Eestis jäid ka "tsiviilvalitsuse" ajal kehtivaks kõik "sõjaväevalitsuse"-aegsed korraldused. Eesti oli Leningradi rinde otsene tagala, kus paiknesid tagalaväed, ja siin jäid maksma fašistliku Põhjaarmee grupi juhataja õigused.

Kõrvuti Litzmanni "tsiviilvalitsusega" eksisteeris okupeeritud Eestis nn. omavalitsus, mille olid loonud saksa sõjaväevõimud. "Omavalitsuse" eesotsas seisis tuntud vaps ja Hitleri agent Eestis H. Mäe. Niisamasuguse kahtlase minevikuga olid samuti teised selle "omavalitsuse" asjamehed.[1]

Kuigi kõik need "omavalitsuse" tegelased olid juba hulk aastaid olnud sakslaste palgalised salakuulajad, mingit võimu neile valitsemiseks tegelikult ei antud. Nad said kõik eeskirjad saksa piirkonnakomissarilt ja tegid vaid need eesti keeles rahvale teatavaks. Ostlandi riigikomissar H. Lohse, kellele okupeeritud Eesti vahetult allus, ütles "omavalitsuse" direktorite ülesandeist rääkides: "Baltimaade juhtimine kuulub saksa ins-

---

[1] Siseasjade direktor O. Angelus oli kodanliku Eesti siseministeeriumi ametnik, kes 1940. aastal "sakslasena" Saksamaale opteerus; majandus- ja transpordidirektor A. Vendt oli kauaaegne Hitleri agent, kes pidas saksa firmade kaudu ühendust Gestaapoga; põllutöödirektor H. Saar oli jälle vaps, keda vapsid kolmekümnendate aastate algul oma illegaalse "valitsuse" nimekirjas nägid ette põllutööministrina jne.

Tartu Ülikooli Raamatukogu
ARHIIVKOGU

tantsidele. Mis puutub kohalikku omavalitsusse ja administratsiooni, siis on see mingi elanikkonna ergutusvahend... Kõiki elanikkonna nõudeid võtame me arvesse ainult saksa vaatekohast."[1]

Mis puutub tsiviilseadusandlusse, siis tühistati 20. juunil 1942 kõik seadusandlikud aktid ja korraldused, mis nõukogude võim oli 1940.-1941. aastal teinud. Seejuures tunnistasid okupandid kodanliku Eesti seadusi ja õigusnorme vaid niivõrd, kuivõrd need olid fašistidele vastuvõetavad.

Seega ei kehtestatud isegi neid kodanike piiratud poliitilisi õigusi, mis olid ettenähtud kodanlikus konstitutsioonis. Pealegi ei kehtinud sakslaste ja eestlaste suhtes ühesugused seadused. Saksa kodanikud, kelle elukoht või peatuskoht oli okupeeritud Eestis, allusid Saksa isiku-, perekonna- ja pärimisõigusele. Kohalike elanike jaoks asutati "erakorralised kohtud", millel polnud õigust kohut mõista saksa rahvusest isikute üle. Nende kohtute otsused ei kuulunud edasikaebamisele. Kohtunikud, prokurörid, kohtu-uurijad, notarid ja advokaadid kinnitas ametisse Litzmann isiklikult. Seega eitati täielikult eesti rahva huvisid.

Kõik see näitab, et saksa okupandid likvideerisid eesti rahva iseseisvuse nii sisuliselt kui ka vormiliselt. Eestis valitses saksa fašistide täielik omavoli. Kohaliku rahva tahtest nad ei hoolinud.

Eesti rahvalt võeti ära ka tema õigused maavaldustele ja loodusvaradele. Need kuulutati Saksa aktsiaseltsi "Ostland Kompanie" omandiks. Eestlastel oli keelatud omada suurettevõtteid.

---

[1] Vt. Minevik ja tänapäev, lk. 46-47.

Sellega said kõva kõrvakiilu kohalikud kodanlased, kes olid lootnud, et taastatakse nende valitsev seisukoht Eesti majanduses.

Fašistid rakendasid eesti rahva majanduslikuks laostamiseks ja tema kultuuri lämmatamiseks jõhkralt ja järjekindlalt kõiki imperialistliku rööveksпluatatsiooni võtteid. Põhimõtteks võeti, et Eesti ei või tulevikus olla mingil määral tööstusmaa, vaid peab ostma tööstuskaubad Saksamaalt ja tasuma nende eest sakslastele põllumajandussaadustega. Fašistid püüdsid jalule ajada vaid põlevkivitööstust, et saada oma sõjamasinale põlevkiviõli. Sõjatööstuse otstarbeks ja sõjaväe varustamiseks laastati meie metsi.

Ränk koorem lasus Eesti talupojal. Uusmaasaajailt võeti nõukogude võimu poolt antud maa ja anti kasutamiseks hallparunile. Samuti võõrandati ka kõik nende loomad, inventar, hooned, ehitusmaterjal jne. Paljaksröövitud uusmaasaajad olid kohustatud jääma põllutööliseks maa endiste omanike talundeis, kui viimased seda soovisid. Vastasel korral olid nad kohustatud kohalt lahkuma ja hiljemalt 1. maiks 1942 leidma endile teenistuse põllutöölisena mujalt.

Paremad polnud ka teiste talunike väljavaated. Maa tunnistati Suur-Saksamaa omandiks ja oli talupoegade käes ainult ajutiselt kasutada. 22. aprillil 1942 seati sisse nn. talundi "põhiraamat", mille järgi talund sattus täielikult hitlerliku võimuorganite järelevalve alla. Kõik põllumajandussaadused loeti okupatsioonivõimude korralduses olevaiks ja nende tarbimine, ka tootja enese poolt, võis toimuda ainult saksa okupantide lubade alusel. Talupidajaile pandi peale ülikõrged normid, mis pidid

piirama tema enda tarvidust ja sundima saadusi rohkem ära andma. Normide mittetäitmisel pandi kogu kari aresti alla ja loomad võõrandati tasuta, tõrkujaid aga karistati administratiivkorras ning kohtute kaudu rahatrahviga ja vangimajaga. Peale selle tuli maksta mitmesuguseid makse. 1942. aastal hakati sisse nõudma vanu maa väljaostu võlgu, mis nõukogude võim oli kustutanud.

Selleks, et okupeeritud alal täielikult ära kasutada olemasolevad inimreservid, seati sisse kõigi kodanike - alates 16. eluaastast kuni 60. eluaastani - töökohustus. Linnaelanikud pidid lisaks sellele töötama suviti 2-3 nädalat põllumajanduses. "Kui ei õnnestu tarvilist tööjõudu värvata vabatahtlikult," ütleb Saksamaa peavolinik tööjõu kasutamise alal oma juhendis 20. aprillist 1942, "siis tuleb viivitamata asuda mobiliseerimisele või individuaalkohustuste sunniviisilisele allakirjutamisele."[1] Eestlastest tööliste ja teenistujate suhtes panid valluta-jad kehtima ihunuhtluse. 20. veebruaril 1942 saadeti Riiast Tallinna järgmise sisuga telegramm:

"Iga teenistusliku distsipliini rikkumist kohalikku rahvusse kuuluva teenistuja poolt, eriti aga töölt ärajäämist, tööle hilinemist, tööle ilmumist joobnud olekus, teenistuskäsu täitmatajätmist jne., tuleb nüüdsest alates karistada täie rangusega:

a) esimesel korral 15 kepihoobiga paljale ihule;

b) korduvail juhtumeil 20 kepihoobiga paljale ihule."[2]

---

[1] Vt. Minevik ja tänapäev, lk. 89.

[2] Sealsamas, lk. 75.

Kõrvuti eesti rahva majandusliku ja poliitilise orjastamisega irvitasid saksa fašistid tema kultuuri üle. Hitlerlased hävitasid parimaid kirjandus- ja kunstiteoseid, purustasid ajaloolisi mälestusmärke. Juba 1941. aasta lõpul andis haridusdirektor salajase ringkirja raamatufondide läbivaatamiseks. Anti käsk kõrvaldada raamatukogudest kõik nõukogudeaegsed teosed 1917. kuni 1941. aastani ja eesti kirjandus 1940. kuni 1941. aastani.[1] Keelatud kirjanduse hulka kuulus ka suur hulk saksa, prantsuse ja eriti vene kirjandust, kõnelemata kõigest sellest, mis oli kuidagi ühenduses marksismi-leninismiga. Uusi kirjanduslikke teoseid lubati avaldada peamiselt selle järgi, kas need sisaldasid hitlerlastele vajalikku propagandat.

Eesrindliku haritlaskonna parimad esindajad, nende hulgas Tartu ülikooli professorid P. Ruubel ja A. Kliiman, kirjanikud E. Tammlaan ja J. Ruven, kunstnikud A. Johani, A. Laigu ja paljud teised lasti maha või pandi Gestaapo piinakambritesse. Parimad teadlased, nagu näiteks A. Koort, H. Moora, A. Humal, H. Riikoja, P. Tarvel jt. kõrvaldati teaduslikult ja õppekasvatustöölt.

Sadade kaupa vangistati ja tapeti kooliõpetajaid, kelledest suur enamik ühel või teisel teel oli koos töörahvaga osa võtnud nõukogude korra rajamisest ja aktiivselt kaasa löönud kultuuriüritustega nõukogude võimu ajal. Paljusid eesrindlikke õpetajaid kõrvaldati koolidest. [illegible]

---

[1] Saksa fašistlike röövvallutajate ja nende käsilaste kuritegude kindlakstegemise ja uurimise erakorralise riikliku komisjoni teadaanne Saksa fašistlike röövvallutajate kuritegudest Eesti Nõukogude Sotsialistlikus Vabariigis, Minevik ja tänapäev, lk. 141.

Meie progressiivse haritlaskonna hävitamise ja tagakiusamisega püüdsid fašistid kultuuritööd hävitada ja rahvahulki okupatsioonivõimule kuulekale teele suunata.

Seega tallasid saksa fašistid jalge alla eesti rahva kõige algelisemad õigused. Nende äärmist omavoli ja survet said tunda kõik rahvakihid ühed suuremal, teised vähemal määral.

Iseenesest mõistetavalt suurendas selline "uus kord" laiade rahvahulkade rahulolematust ja pahameelt, õhutas fašistide poliitikale ja korraldustele vastu panema. See vastupanu arenes teadlikuks sabotaažiks, millele kaasnes relvastatud partisanivõitlus ning vabadusttoova Nõukogude armee aktiivne abistamine.

2. Laiade elanikkonnakihtide vastupanu okupantide poliitikale

Verise fašismi pooleaastase valitsemise jooksul kasvas märgatavalt meie rahva poliitiline teadlikkus, paisus viha okupantide ja nende käsilaste vastu. Kui varem teatud osa elanikkonnast ei mõistnud olukorra tõsidust, siis elu okupatsioonirežiimi tingimustes avas järjest rohkem ka nende silmad. Järsult muutus suhtumine okupatsioonivõimudesse nendes kihtides, kes sõja esimestel kuudel jäid äraootavale seisukohale. Süvenesid fašismivaenulikud meeleolud ja nad hakkasid järjest aktiivsemalt fašistlikele vallutajaile vastupanu avaldama. Kõigile sai üha enam selgeks, mida fašistide "uus kord" endast tegelikult kujutab. Rahvahulkade isiklikud kurvad kogemused okupantide vägivallavõimu all, tõukasid neid järjest aktiivsemale fašismivastasele võitlusele.

Kõige laiemas ulatuses avaldus vastupanu fašistlikule korrale töölt ärajäämises, pealepandud kohustuste mittetäitmises, okupatsioonivõimude korralduste täitmatajätmises ja paljus muus.

Et mitte jääda paljasõnaliseks, pöördume faktide juurde.

Seoses käreda talve saabumisega ja Saksa vägede lüüasaamisega Moskva all nõudis taganev ja pakases külmuv armee metsamaterjali kaitseehituste, varjendite ja sõjaväelastele soojendusonnide ehitamiseks. Seepärast kuulutati ka Eestis välja "metsatööde lahing". Fašistid põhjendasid seda Eesti metsade laastamist sellega, et nad muretsevad linnadele kütet, mille eest nõukogude võim ei olevat hoolitsenud. Kuid sellise väitega polnud võimalik petta Eesti töölisi ja talupoegi, kes väga hästi tead-

sid, et nõukogude võimu aastal oli valmis raiutud aastane puudetagavara, et järgmisel talvel oleks võimalik kütta kuivade puudega. Nad nägid väga hästi, et mahavõetud puud läksid metsamaterjalina Saksamaale, suurelt osalt aga 3-5 meetri pikkuste palkidena Saksa sõjaväele kindlustuste rajamiseks.

Fašistidel läks suurte raskustega korda sundida vaid väikest osa talupoegi ja töölisi minema metsa üles töötama. Riigimetsade valitsuse direktori sõnade järgi polnud keegi nõus vabatahtlikult metsas töötama ja kes metsa läkski, selle töö oli väheviljakas.[1] Et meelitada töölisi ja talupoegi metsa maha võtma ja ülestöötatud puid välja vedama, lubasid fašistid "metsalahinguist" osavõtjaile müüa jalatseid, riideid ja teisi niisuguseid saadusi, mida kauplustes saada polnud. Kuid fašistide lubadused avaldasid vähestele mõju. Ikkagi tuli inimesi metsatööde le saata sundkorras.

Olukorda ei suutnud parandada ka see, et metsa üles töötama saadeti sõjavange ja isegi poliitvange. Nende töö oli hoopis väheviljakas, sest enamik nendest olid niivõrd kurnatud, et polnud üldse võimelised töötama. Paljud sõjavangid hukkusidki metsas nälja ja haiguste tagajärjel.

Okupantidel oli kavas 1942. aasta 15. aprilliks saada Eestist 1,83 miljonit kuupmeetrit metsamaterjali. Kolme ja poole kuu jooksul pärast "metsatööde lahingu" algust aga oli sellest kogusest üles töötatud kõigest 190 000 kuupmeetrit ehk 12 protsenti. Lõpptulemusena täideti talvisest metsatöökampaania ülesandest vähem kui pool.[2]

---

[1] ENSV ORKA, f. 106/6, nim. 1, s.-ü. 24 0, l. 139.

[2] Sealsamas, l. 90.

Talurahva vastupanust annab tunnistust see, et töötav talupoeg keeldus andmast põllumajandussaadusi fašistliku armee jaoks. Oma armee varustamiseks nõudsid fašistid eesti talupoegadelt kõigepealt 90 000 tonni rukist ja 30 000 tonni nisu.[1] Hitlerlaste kõigi ootuste vastaselt ei andnud enamik talupoegi kottigi vilja. Seejärel vähendati sundnorme poole võrra. Nüüd said okupandid kõigile meelitustele ja ähvardustele vaatamata 9. veebruariks 1942 ainult ühe neljandiku nõutud rukkist ja nisu veelgi vähem.[2]

Nagu fašistlike võimumeeste ülestunnistustest ja tolleaegsetest ajalehesõnumitest nähtub, suuresnes talupoegade vastupanu okupatsioonivõimudele pidevalt. Ajaleht "Eesti Sõna" kirjutab näiteks 1942. aasta märtsis, et Harjumaa Nissi, Varbola, Kernu, Hageri, Ravila, Peningi, Juuru jt. valdades, s.o. enamikes valdades, annavad talupojad vilja äärmiselt aeglaselt ja tagasihoidlikult".[3] Mõni kuu hiljem teatas Harju maakonna politseiprefekt oma salajases aruandes peakomissarile, et talupoegi pole võimalik sundida peale pandud norme täitma ka lubadustega anda neile tavalises korras mittesaadavaid kaupu, nagu suhkur, tubakas, riie, jalatsid jne.

Täielikult nurjus talupoegade vastuseisu tõttu ettenähtud normikohustuse ulatuses normiteravilja ostu-müügi ja alalhoiu lepingute ettesõlmimine. Väheseist sõlmitud lepinguist tuli osa hiljem tühistada, sest selgus, et talupidaja teraviljasaak ei võimaldanud lepingu täitmist.

---

1 V. Leede, Eesti töörahva võitlusest fašistlike röövvallutajate vastu, Rahvatasujad, lk. 26.

2 ENSV ORKA, f. 106/6, nim. 1, s.-ü. 98, l. 40.

3 "Eesti Sõna", 20. märtsil 1942.

1942. aasta normid täitis enam vähem, nagu tunnistas kindralkomissar Litzman Raplas esinedes, ainult üks neljandik talupoegadest,[1] s.o. peamiselt kulaklikud majapidamised ja fašistide käsilased. Veidi hiljem teatas majandus- ja rahandusdirektor oma ettekandes Eesti majandusliku olukorra kohta, et paljud talupojad pole üldse hakanud või- ja lihanorme täitma. Lihanorme suudeti aasta lõpuks sisse nõuda vaid 40 protsendi ulatuses.[2]

Kalurite aktiivse vastupanu tõttu nurjusid ka hitlerlaste lootused saada Eestist kala. Kuigi ilmastik oli kalapüügiks kõigiti soodne, püüti 1942. aastal kõigest üks kolmandik sellest, mis 1940. aastal[3], sealjuures püüdsid Saaremaa kalurid kolm korda vähem kala kui sõjaeelsetel aastatel.

Aktiivselt võitles fašistlike vallutajate vastu töölisklass. Tallinna, põlevkivirajooni, Tartu ja teiste tööstuskeskuste ettevõtetes esines pidevalt <u>otsese sabotaaži juhtumeid</u>. Tallinna töölised takistasid okupatsioonivõimudel masina- ja remonditehastes "Volta", "Fr. Krull", "Ilmarine" jt. töö organiseerimist. Tallinna vaguniremonditehaste töölised tegid pealtnäha justkui kõik neist oleneva, tegelikult aga venitasid igati vagunite remondi tähtaegu.[4] Varjatud vastutöötamisega põhjustasid töölised tõsiseid takistusi põllumajandussaaduste töötlemise tehastes ja tekstiilivabrikutes, mille toodang läks hitlerliku armee vajaduste rahuldamiseks.

---

1 EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 47, l. 9.
2 ENSV ORKA, f. 106/6, nim. 1, s.-ü. 102, l. 6.
3 Sealsamas, s.-ü. 117, l. 109.
4 V. Leede, Eesti töörahva võitlusest..., Rahvatasujad, lk. 24.

Kuidagi ei saanud fašistid tööliste vastuseisu tõttu jalgadele põlevkivi ja selle saaduste tootmist, ehkki selle töötusharu rakendamine fašistliku sõjamasina teenistusse oli hitlerlaste plaanides esikohal. Põlevkivibassein oli allutatud vahetult Saksa sõjaväevõimudele ja see ümbritseti sõjaväeliste valvepostidega. Kuid need abinõud ei suutnud ära hoida järjest sagenevaid masinate rikkeid ja sellega seotud tööseisakuid. Nagu tunnistas "omavalitsuse" juht H. Mäe oma raadiokõnes 1942. aasta kevadel, tegutses põlevkivibasseinis palju põrandaaluseid bolševistlikke gruppe, kes tegid takistusi põlevkivitöötuse taastamisele.[1] Töötajate aktiivse vastuseisu tõttu venis kaevanduste ja põlevkivi töötlemise ettevõtete täie võimsusega käikulaskmine ja põlevkivi toodang moodustas 1942. aastal kõigest 39 protsenti 1940. aasta tasemest.

Veelgi väiksemaid tulemusi saavutati hitlerlikule armeele nii vajaliku bensiinitootmise taastamisel. 1940. aasta tasemest saavutati 1942. aastal kõigest 3,6 protsenti.[2]

Analoogilisi nähtusi esines paljudes teisteski tööstusettevõtetes. Hoolimata karmidest karistustest ja kõigis käitistes palgalise valve sisseseadmisest, jätkusid tõusvas joones mitmesugused sabotaažiaktid.

Üha sagedamini tehti siin ja seal vaenlasele ka muud otsest kahju. Nii süütasid 1942. aasta algul tasuja käed põlema fašistide laod Võhmas ja Mustvees[3], aprillis aga Narva-Jõesuus.[4]

---

1 EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 7, l. 32.
2 B. Tamm, Eesti rahva võitlusteest Suures Isamaasõjas, lk. 84.
3 EKPA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 303, l. 46.
4 Võitluse radadel, lk. 163.

Laialdaselt oli levinenud hitlerlike väeosade sideliinide purustamine. Näiteks 24. juulil lõigati Tartust kuue kilomeetri kaugusel, Ülenurme mõisa juures läbi saksa sõjaväe telefoniliin. Järgmisel päeval rikuti Virumaal, Lüganusest mõni kilomeeter põhja pool Aa asunduses asuva rannakaitse telefoni ühendus.[1] Mõni päev hiljem pidi aga politsei alustama juurdlust juba kuskil mujal, kus jällegi oli fašistidele mingit kahju tehtud. Nädalast nädalasse panid võimuorganid erakorralisi vahtkondi tähtsamate objektide juurde, et "ära hoida võimalikke sabotaaži-akte", nagu on oeldud omakaitse erakorraliste sündmuste kokkuvõttes 7. oktoobrist 1942.[2]

Üheks naiteks, mis kõneleb eesti töörahva ennastsalgavusest võitluses fašismi vastu, oli töötavate hulkade abi Nõukogude sõjavangidele. Keelust ja ähvardustest hoolimata saavutas Nõukogude sõjavangide abistamine rahva hulgas suure ulatuse. Nagu naitavad juba fašistlike ajalehtede teated, tegid okupatsioonivõimud meeleheitlikke katseid, et panna piir rahvahulkade suhtlemisele sõjavangidega. Küll püüti veenda, et "tõelisel" eestlasel on ebakohane ja sündsusetu tegemist teha sõjavangidega, küll ähvardati karistustega. Ajalehtedes avaldati teateid isikute kohta, keda oli võetud vastutusele Nõukogude sõjavangidele toiduainete ja raha andmise pärast.[3]

Ja ikkagi leidus küllaldaselt julgeid, kes püüdsid teha kõik, et veidigi kergendada sõjavangide elu, keda fašistlikud võimud kohtlesid äärmise julmusega.

---

1 ENSV ORKA, f. R-358, nim. 1, s.-ü. 9, l. 27.
2 Sealsamas, l. 36.
3 Vt. "Eesti Sõna", 22. veebruaril 1942.

" Kogu oma elu pean meeles neid suurepäraseid inimesi, kes eluga riskides jagasid meiega oma viimase leivapalukese," meenutab Mihhail Djakov, kes ligemale kaks aastat oli Valga sõjavangide laagris. Tänutundega kõneleb ta näiteks Valga linnahaigla arstist August Pobolist.

"August Jaanovitš muretses meile arstirohtusid ja sidemete jaoks materjale. Nimelt temale võlgnen ma tänu selle eest, et olen elus. Ja mitte üksi mina, seda võivad öelda paljud teisedki.

Sm. Poboli käest õnnestus meil teada saada ka tõelisi rindeuudiseid, kuna temal oli raadiovastuvõtja haigla keldris, kus ta sageli käis kuulamas Moskva saateid."[1]

Väga palju tegi Nõukogude sõjavangide heaks lihtne eesti naine Elisabet Teder Valgast.

Tema suhtles vangidega järgmisel teel. Tederi elukoha lähedal asus vana telliskivist pesumaja, kus organiseeriti vangilaagri pesu pesemine. Vangid, kes käisid seal tööl, pöördusid tihti Tederi poole palvega anda neile juua. Seda momenti kasutas ära Teder ja pistis salaja vangidele pihku kord porgandi, kord sibula või midagi muud oma aiast. Praegu tundub, et mis see siis ära oli, kuid üksiku vanainimese kohta oli see väga palju, samuti vangile tähendas palukegi teinekord elu. Pärastpoole Teder tegi varjatud panipaiga, kust vangid alati midagi leidsid, mida oli sinna pannud perenaine või naabrid.

"Kord oli meil hädapärast vaja hiniini, et päästa surmast paari vangi," meenutab Mihhail Djakov. "Kust Teder seda defitsiitset rohtu sai, see on teadmata, kuid meie palve ta rahuldas

---

[1] Mihhail Djakovi avaldamata mälestustest. Autori käsutuses.

ja mõne inimese elu oli jälle päästetud."[1]

Sidemete tugevnemine kohalike elanikega lõi aluse vangide üha sagedamale põgenemisele koonduslaagritest. Nii põgenes 5. märtsil Võhma vangilaagrist ettekavatsetud plaani järgi 13 sõjavangi. Põgenemine sai teoks seetõttu, et neid aitasid kohalikud elanikud.[2] Grupiviisilised sõjavangide põgenemised leidsid aset Tapal, Viljandis, Valgas, Kiviõlis ja mujal.

Sõjavangide põgenemise ulatusest kõnelevad ilmekat keelt nende kinnipüüdmiseks korraldatud haarangute arv. Näiteks ainuüksi 1. kuni 15. juulini organiseeris omakaitse ärapõgenenud sõjavangide tabamiseks 22 suuremat haarangut, millest võttis osa kuni 400 meest. Tõsi, osa vange langes sellesse tohutusse võrku, mille fašistid olid kudunud, kuid paljud neist leidsid kohalike elanike toetuse tõttu endile varjupaiga ja võimaluse edasiseks võitluseks. Nii näiteks jäid maikuu teisel poolel ärapõgenenud 78 sõjavangist 59 tabamata. Paljud sõjavangid hankisid endile relvad ja hakkasid partisanideks.[3]

Sageli ilmnes saksa fašistlikesse okupantidesse vaenulik suhtumine koolinoorte hulgas. Mikuti fašistlikke võimusümboleid - Hitleri pilte ja haakristilippe. Tõrvas korraldasid õpilased protestimeeleavalduse seoses sellega, et sakslased võtsid ära koolimaja. Vaen sakslaste ja gümnaasiumiõpilaste vahel arenes löömiguteni. Üks Tõrva koolipoiss areteeriti ja on kadunud tänapäevani sellepärast, et ta tõukas tänavarentslisse saksa välisandarmi

---

1 Mihhail Djakovi avaldamata mälestustest. Autori käsutuses.
2 ENSV ORKA, f. R-358, nim. 1, s.-ü. 9, l. 17.
3 Sealsamas, l. 19-26.

ehk nn. ketikoera[1]. Mitmed keskkoolidirektorid (naiteks Paides) soodustasid selliseid õpilaste meeleavaldusi, jättes neile reageerimata, kuigi olid asjast teadlikud.[2] Eriti ilmselt ignoreerisid õpilased fašistide reklaami tööteenistusse meelitamiseks.

Paljud koolipoisid varjasid endid mobilisatsiooni puhul metsades. Naiteks oli Viljandi vallas Võistre metsas koolipoiste salk, kuhu kuulus üheksa noorukit. Nad kõik olid relvastatud. Kui Viljandi omakaitse korraldas nende tabamiseks haarangu ja salga ümber piiras ei lasknud üks poiss ennast vangi võtta ja laskis end maha.[3]

Ikka laiemad ja laiemad rahvahulgad hakkasid avaldama järjest rohkem vastupanu hitlerlikele okupantidele ja nende käsilastele. Kasvas nende viha rõhujate vastu. Fašistide vastu tõusis laiade elanikkonnakihtide tormilaine.

---

1 Nii nimetas rahvas tabavalt välipolitseinikke, kes kandsid kaelas vastavat ametimärki.

2 A. Valsiner, Okupandid Eesti kooli laostajatena, Minevik ja tänapäev, lk. 333.

3 ENSV ORKA, f. R-358, nim. 1, s.-ü. 9, l. 22.

3. Fašismivastaste jõudude organisatsiooniline koondumine

Okupandid lootsid terrori ja repressioonide abil maha suruda töörahva vastupanu. Kuid nad ei suutnud murda tema võitlushet. Veelgi enam. Kuidas hitlerlikud korravalvurid ka ei märatsenud ja kommunistide jälgi taga ei ajanud, fašismivastane liikumine võttis järjest organiseerituma iseloomu. Kommunistid taastasid hitlerliku terrori tagajärjel katkenud sidemeid, hakkasid järjest rohkem kooskõlastatumalt tegutsema ja koondama fašismivastaseid jõude võitluseks okupantide vastu. Reas keskustes kujunesid välja uued põrandaalused organisatsioonid.

Üks illegaalseid organisatsioone tegutses Kiviõlis. "Meie organisatsioon oli esialgu 12- kuni 15-liikmeline," meenutab selle grupi üks juhtivaid liikmeid endine kaevur ja nüüdne pensionär Juzef Tszeronko.[1] "Organisatsioon oli paljurahvuseline. Siia kuulus peale elupõliste kiviõlilaste ka Ukrainast, Leningradi oblastist ja mujalt siia tööorjusse veetud inimesi.

Esialgu levitas meie organisatsioon peamiselt lendlehti Nõukogude Informatsioonibüroo teadetega. Jutustasime elanikele tõtt Suure Isamaasõja rindesündmustest. See tõstis nende meeleolu ja

---

[1] Juzef Tszeronko oli rahvuselt poolakas. Eestisse meelitati ta 1937. aastal pettusega, nagu oleks siin suur tööliste puudus. Tszeronko sai peagi aru, milles seisis tegelikult küsimus ja astus kartmatute võitlejate ridadesse. Poola, vene, ukraina, eesti ja valgevene keelt valdajana ning hea organisaatorina rakendas ta hitlerlike vallutajate Eestimaale tungimisel tegevusse mitmesuguste arusaamistega inimesi. Ühtlasi aitas ta nendel kiiremini jõuda selle ainuõige tee äratundmisele, et fašismi lüüasaamine on paratamatu.

aitas suurendada ka meie aktivistide ridu.

Lendlehed varustasime lihtsalt allkirjaga "Põrandaalune grupp". Hiljem aga oli nendel ümmargune pitser: keskel sõnad "Põrandaalune organisatsioon" ja äärel sõõrikujuliselt üleskutse "Surm fašistlikele okupantidele!". Niisamasugune pitsatijäljend leidus ka liikmepiletis, mida anti meie organisatsiooni kuulunud seltsimeestele.

Lendlehtede koostamiseks kuulasid grupi liikmed kordamööda Moskva raadiosaateid. Lehti paljundasime käsitsi ja võimaluse korral ka kirjutusmasinal."[1]

Hiljem võttis selle grupi tegevus järjekindlama ilme ja koondas enda ümber kümneid inimesi, kellele oli kallis oma kodumaa vabadus ja kes tahtsid aktiivselt võidelda nõukogude võimu taaskehtestamise eest. Kiviõli põrandaalused aitasid põgeneda inimestel sealsest surmalaagrist, varustasid neid riiete, toidu, kaartide ja kompassidega.

Eespoolkirjeldatud organisatsioonil olid tihedad sidemed Kiviõli Kombinaadi lähedal asunud nõukogude sõjavangide laagris töötava põrandaaluse organisatsiooniga. Selle grupi juhtivasse kolmikusse kuulusid endised Nõukogude armee poliittöötajad Andrei Belov, Semjon Paramonov ja Ivan Batjajev.

Üheks aktiivsemaks sidepidajaks kahe organisatsiooni vahel oli põlise kaevuri Johan Vihula[2] viieteistaastane tütar Galja.[3] Tütarlaps toimetas Kiviõli linnaorganisatsiooni lendlehti vangidele ja informeeris vange olukorrast väljaspool laagrit.

---

1 "Rahva Hääl", 29. mail 1962.

2 Johan Vihula sattus 1941. aastal omakaitselaste kuüsi ning piinati Kiviõli tuhamäe juures surnuks.

3 Praeguse nimega Galina Kuzmina.

Samal ajal hakkas välja kujunema suur nõukogude patrioodide antifašistlik organisatsioon nimetusega "Petseri grupp "P", kuna selle keskus asus Petserimaal. Selle organisatsiooni üksikud grupid tegutsesid Võrus, Valgas, Narvas, Tartus ja Tallinnas.[1] Neli liiget olid saksa armees[2], mis võimaldas organisatsioonil ette teada haarangutest ja karistussalkade väljasaatmisest.

Kommunistliku noore Iriina Beressneva kaudu pidas grupi juht Sokolov sidet Tallinnas tegutseva põrandaaluse komsomoligrupiga.[3]

Nii nagu nähtub arhiivimaterjalidest tegeles organisatsioon sellel perioodil peamiselt agitatsioonitööga. Organisatsiooni liikmed kogusid mitmesuguseid andmeid fašistlike võimude rahvavaenuliku tegevuse kohta ja näitasid nende alusel töötavatele hulkadele, mida fašism endast tegelikult kujutab. Nad koostasid ja paljundasid lendlehti ning levitasid nende kaudu Nõukogude Informatsioonibüroo teateid olukorrast rindel. Andmete saamiseks ja õõnestustöö tegemiseks saatis organisatsiooni juhtkond vastavaid inimesi tööle okupatsioonivõimude ametiasutustesse.

Organisatsioon aitas noortel varjata ennast fašistide armeesse mobiliseerimise eest, suunas neid oma tegevuse hilisemal perioodil partisanide ridadesse, muretses relvi ja laskemoona, andis partisanidele luureandmeid ja informeeris neid vaenlase väeosade ja laskemoonaladude paigutusest.

---

1 EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 207, l. 1-3.

2 Sealsamas, s.-ü. 48, l. 54.

3 "Молодежь Эстонии ", 14. oktoobril 1959.

Viljandimaal eksisteeris ja tegutses põrandaalune organisatsioon hüüdnimega "Kotkas". Sellesse kuulusid Viljandi rajooni taludes töötavad sõjavangid ja kohalikud talumehed.

Organisatsiooni sünnist jutustab selle juht Vassili Russin järgmist.

"Juba vangilaagris olles pidasime kitsamas ringis aru, kuidas luua kontakti kohalike eesti seltsimeestega ja moodustada põrandaalune organisatsioon. See võimalus saabus seoses sellega, et mind anti kulakute juurde tööle.

1942. aasta algul sain tuttavaks Jüri Toomsaluga. See oli 70-aastane sümpaatne vanataat, Kirsu talu rentnik. Ta rääkis hästi vene keelt. Hiljem tutvustas ta mind Jaan Andersoni ja tema õe Jekaterina Andersoniga. Mõlemad 60-65-aastased inimesed. Kõik need seltsimehed olid veendunud, et Nõukogude armee võidab ja et absoluutne enamus eestlasi on meie ühise vaenlase, fašismi üle võidu saavutamiseks valmis igasugusteks ohvriteks.

Pärast seda, kui olin nende seltsimeestega korduvalt juttu ajanud ja nende meeleolu tundma õppinud, veendusin täielikult oma sõprade Jüri, Jaani ja Jekaterina ustavuses. Nad kinnitasid, et neil pole midagi kaotada ja et nad aitavad täiendada põrandaalust organisatsiooni uute patriootidega, ning kui tarvis peaks olema, tulevad meiega koos metsa.

Nii sai loodud Viljandi ümbruse põrandaaluse fašismivastase organisatsiooni tuumik, kunu kuulusid peale minu sõjavang Pjotr Jurlin ning kohalikud talupojad Jüri Toomsalu, Jaan ja Jekaterina Anderson."[1]

---

[1] Vt. V. Russin, Samm-sammult, Rahvatasujad 268-270.

Organisatsioon seadis enda ette järgmised ülesanded:

1. Muutuda massiorganisatsiooniks, täiendades oma ridu kohalike patriootide ja nõukogude sõjavangide arvel.

2. Suulise agitatsiooni teel ja lendlehtede abil selgitada elanikele ja sõjavangidele tõtt fašistliku Saksamaa vältimatust hukust, hoida inimesi Kommunistliku Partei ja nõukogude võimu poolel.

3. Suunata kohalikke elanikke ja sõjavange saksa tagalas õõnestustöö tegemisele.

4. Abistada sõjavange, eriti erirežiimiga laagrites viibivaid vange toiduainetega. Takistada sakslastel rinde lähenedes sõjavangide ja kohalike elanike saatmist Saksamaale.

5. Hankida relvi, valmistada ette toiduvarusid ja muretseda Eesti territooriumi topograafilised kaardid.

6. Lõppeesmärgiks oli luua põrandaaluse organisatsiooni baasil relvastatud partisanisalk.[1]

Organisatsiooni juhtiv viisik õppis tundma laagris viibivaid ja kulakute juurde tööle saadetud sõjavange. Ta lõi sidemed kõigi nelja sõjavangide laagriga, mis Viljandis asusid ja moodustas seal nn. patriootide rühmad.

Sõjavangidega, kes olid laagrites, pidas sidet Jüri Toomsalu tütar, kes elas Viljandis, Jekaterina Anderson aga kulakute juures töötavate sõjavangidega. Laagrites juhtisid patriootide rühmi ning töötasid viisiku juhtnööride alusel Georgi Ladanštšikov, Borutšinkin, Igor Dombek, A. Muhhin, G. Stepanov, I. Ivanov jt. Nad tegid agitatsioonitööd ja valmistasid partisanisalka astumiseks ette parimaid seltsimehi, neid, kes olid ebainimlikes laag-

---

[1] V. Russin, Samm-sammult, Rahvatasujad, lk. 271.

ritingimustes näidanud end alistamatute inimestena.

Siinjuures hindab V. Russin väga kõrgelt kohalike eesti patriootide tegevust. "Kord saadeti Jurlin Rebase küla lähedale metsatööle," jutustab Russin. "Ta töötas seal päeva koos naabertalu perenaise kontrolli all. Tagasi tulnud, rääkis Jurlin mulle, et selles külas elavad toredad inimesed: Ivan, Sergei, Nikolai ja Zinaida Belov; Irina, Zinaida ja Vanja Miltsev, Sergei Štšeglov, Vassili Petrenko ja eestlased Jüri Pärt, Enno Tammemägi oma kahe poja, Kalju ja Lembituga, ning Juus Katman. Kõik nad olevat meelestatud sakslaste vastu.

Otsustasime neid seltsimehi tundma õppida ja juhul, kui nad osutuvad vastuvõetavateks, oma organisatsioonis ära kasutada. Nende inimeste kontrollimine pandi Jüri Toomsalu peale, Ta sõitis mitu korda Rebase külla ettekäändega, et läheb puid tooma, tegelikult käis ta seal lähemaid tutvusi sõlmimas. Selgus, et need on tõepoolest toredad seltsimehed. Moodustasime seal omaette põrandaaluse grupi."[1]

Kotka-nimelise organisatsiooni liikmed selgitasid ümbruskonna elanikele päevasündmusi, valmistasid ja levitasid lendlehti Viljandi lähedastes külades , samuti Põltsamaal jm. Agitatsioonitöö teraviku suunasid nad saksa fašistide ja nende käsilaste ürituste vastu. Lendlehtedes kutsuti töölisi ja talupoegi üles, et nad ei läheks sakslaste teenistusse, vaid põgeneksid metsa ja organiseeriksid relvastatud vastupanu. Talupoegadel soovitati hoiduda vilja ja kariloomade andmisest võimude kätte.

Juba lendlehtede levimine ja põrandaaluse organisatsiooni

---

[1] V. Russin, Samm-sammult, Rahvatasujad, lk. 273.

olemasolu fakt ise külvas töötajates usku Nõukogude armee lähenevasse võidusse ja fašismi paratamatusse krahhisse ja andis kohalikele patriootidele veel rohkem julgust otsustavaks võitluseks.

Organisatsioon tegi ettevalmistusi partisanisalga moodustamiseks, valides selleks välja inimesi, kes ebainimlikes laagritingimustes olid end näidanud alistamatutena ning võitnud täieliku usalduse organisatsioonis töötades.

Tartus ja selle lähedal Kuustes tegutses grupp nõukogude aktiviste, kes koostasid ja levitasid lendlehti ning tegid fašismivastast agitatsiooni. Organisaatoriks oli siin Oskar Mällo.

Lendlehti, mida sm. Mällo koostas, saatsid tema abilised Tartust laiali posti teel. Mitmed nendest lendlehtedest on säilinud fašistliku julgeolekupolitsei muude salajaste materjalide hulgas.

Ühes lendlehes, mis kannab pealkirja "Seltsimehed! Õed, vennad..." kirjutatake:

"Saksa fašistlikkude röövtimukate päevad Nõukogude Eestis on loetud. Parun Litzmann, reetur Mäe ja teiste fašistlikkude koerpüksid teevad püüli (Eesti nisudest). Paljude süütute eestlaste mõrvatud veri nõuab kättemaksu.

Vennad, olge valmis, tund on ligidal. Maksame kätte isade, emade, poegade, tütarde, vendade, õdede ja põlenud kodude eest!

Võitmatu Punaarmee läheneb Eesti piiridele ja aeg ei ole kaugel, mil ta marsib üle Eesti piiri, ta teostab selle veel käesoleval 1942.a. ning vabastab Eesti mureööst.

Kui kuuldub kahurimürin, siis teadke, et tund on tulnud, lõhkuge sidet, kaevake maanteedele hundiauke, visake pudelipõh-

ju ja naeltega puutükke autorataste alla, haarake fašistide autodelt relvi. Minge partisanideks!

Ärge unustage minutikski meie esivanemate võitlust legendaarse tasuja Lembitu näol, kus meid tollal samane saksa parun vahetas koerte vastu, peksis mõisa rehe all, tarvitas meie naiste juures esimese öö õigust, palju, palju muud, mis kutsub võitlusse hüüdlausel "Surm saksa okupantidele!" Kirjutage iga maja plangule ja ka tänavakividele, kus iganes saab "Surm saksa okupantidele!". Las irvitab see lause parunile näkku. Kirjutamiseks kasutage sütt, kriiti, ka värvi ja muid abinõusid, mis käepärast. Veri nõuab vere hinda! Surm fašistlikkudele timukatele! Maksame kätte! ELAGU VABA NOUKOGUDE EESTI!!!

(Igaühe püha kohus on levitada käesolevat üleskutset vähemalt 7 eksemplaris.)

Progressiivse inimkonna nimel."[1]

Suurt segadust okupatsioonivõimude seas tekitas O. Mällo kiri fašistlikule piirkonnakomissarile Tartus ja ajalehe "Postimees" toimetusele. See oli "kaebus" Kuuste valla omakaitse juhi peale. Selles kirjas "süüdistatakse" omakaitse juhti, kes hommikust õhtuni istuvat viinapudeli juures ega tegevat väljagi sellest, kuidas kohalik kaupmees spekuleerib ja musta äri ajab ning kommuniste fašistide korda õõnestavad. Kirjal oli allkiri A. R. Need olid kahe kohaliku kulaku ja omakaitselase initsiaalid. Sellise kirja eesmärgiks oli kohalikke võimumehi omavahel tülli ajada ja fašistide organites segadust tekitada.[2]

---

[1] ENSV ORKA, f. 106/4, nim. 1, s.-ü. 233, l. 304.

[2] EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 193, l. 5.

Samal ajal töötas okupeeritud Eestis veel mitmeid teisi antifašistide organisatsioone. Kahjuks on andmed nende tegevuse kohta üsna napid. Üks niisugune ühendus tegutses praeguses Põlva rajoonis. Kuid temast me teame ainult niipalju, et 22 inimest kogunesid 19. aprillil endise nn. Kiidjärve Kaitseliidu kodu ruumidesse, et seal oma asju arutada. Nende hulgas oli neli taludes tööl olevat sõjavangi.[1] Nende antifašistide nimed ja nende saatus on senini selgumata.

Kagu-Eestis tegutses ka grupp kommuniste, nagu võib järeldada omakaitse aruandest. Nagu aruandes märgitakse, kogunesid nad 26. oktoobril oma koosolekule Panikovka külas.[2] Ka nende patriootide nimed on teadmata.

Nagu näeme, seisab ajaloolaste ees veel suur töö, et saada täielikku ülevaadet okupatsiooni raskeil päevil tegutsenud organisatsioonidest ja teada saada, kes olid need julged patrioodid, kellest ajalugu praegu vaikib.

---

1 ENSV ORKA, f. R-358, nim. 1, s.-ü. 9, l. 14.
2 Sealsamas, l. 40.

4. Relvaga käes

Meie ajalooiises kirjanduses, mis käsitleb sündmusi okupeeritud Eestis, ei leia me peaaegu üldse midagi partisaniliikumisest kui vaenlasele relvaga vastuhakkamise ning tema materiaalsete ja elavjõudude hävitamise ja kahjustamise võitlusvormist käsitletaval perioodil. Jääb mulje, nagu oleks 1942. aastal valitsenud Eestis täielik vaikus. Ja et alles pärast fašistliku armee lüüasaamist Volgal alustasid töötavad hulgad aktiivset võitlust okupantide vastu.

Kas selline seisukoht on õige?

Juba need vähesed arhiivimaterjalid, milledega käesoleva töö autor on tutvunud, kõnelevad vastupidisest. Me võime konstateerida, et ka partisaniliikumises polnud Eestis vaikuseperioodi. Relvastatud võitlus oli 1942. aastal üsnagi ulatuslik ja haaras peaaegu kõiki maakondi.

Tõsi, autoril pole siinjuures võimalik tuua kuigi palju rahvatasujate nimesid ega esitada nende kangelasliku võitluse elavaid tunnistajaid. Aga kui palju me üldse teame meie maa tuhandete poegade ja tütarde kangelastegudest. Kui palju kangelastegusid on jäänud teadmatuks ainuüksi sellepärast, et nende pealtnägijaiks olid ainult mõrvarid. Mõrvarid aga, muidugi vaikisid. Heal juhul jäid järele ainult aktid toimunu kohta ja ettekanded kahjude üle, mida rahvatasujad tekitasid. Seepärast on need aktid ja ettekanded tihtipeale paljude vaenlase tagalas sündinud nõukogude inimeste kangelastegude ainukeseks tõestavaks dokumendiks. Ja nüüdki, pärast kahte aastakümmet, peame esialgu, kuni pole leitud elavaid tunnistajaid, piirduma vaenlase dokumen-

tidest toodud faktidega.

Muidugi, vaenlase koostatud toimikud kõnelevad ainult sellest, mida nende nuhkidel õnnestus rahvatasujate tegevusest teada saada.

Millest siis neis räägitakse?

Omakaitse erakorraliste sündmuste kokkuvõttes, mis on koostatud 1942. aasta märtsi esimestel päevadel, konstateeritakse: "Partisanide tegevus on endiselt elav."[1]

Seejuures on fašistide kroonikas kirjas 1942. aasta veebruaris toimunud kokkupõrked rahvatasujatega. Kuigi andmed on äärmiselt napisõnalised, võime nende alusel kindlaks määrata mõningad piirkonnad, kus tollel külmal talvekuul tegutsesid partisanid. Ühtlasi näeme sellest, kui sageli rahvatasujad rikkusid vaenlase "tagalarahu".

Millal ja kus toimusid partisanidel otsesed kokkupõrked vaenlasega?

6. veebruaril kell 10 hommikul astusid Tartumaal Toru küla juures kolm partisani julgelt tulevahetusse ülekaaluka vaenlasega. Selles ebavõrdses võitluses jätsid oma elu kaks nimetut sangarit.

7. veebruaril kõlasid lasud Virumaal Oandu küla lähedal ja Kodma metsavahi juures.

8. veebruaril korraldas omakaitse haarangu rahvatasujaile samas maakonnas Maidla vallas Virunurme külas Murakasoo ääres.

12. veebruaril oli Narva omakaitsemeestel kokkupõrge partisanidega Terbinka talus.

14. veebruaril oli Narva lähedal Arinovka küla lähedal

---

[1] ENSV ORKA, f. R-358, nim. 1, s.-ü. 9, l. 7.

"Mätse-Mängli" soosaarel lahing. Oma metsikus vihas põletasid fašistid Narva Feldkommendandi käsul maha rahvatasujaid varjajate hooned.

Ööl vastu 16. veebruari avati Tartumaal Ahja vallas Kasina lähedal Omakaitse liikmete peale tuli.

16. veebruaril pidas omakaitse rahvatasujaile jahti Mehikoormast 7 km. põhjapoole nn. Laane piirivalveposti rajoonis.

18. veebruaril korraldas sama maakonna omakaitse haarangu rahvatasujaile Ahja metskonna Mudaku ja Singa vahtkonnas.

20. veebruaril aeti välja omakaitse Pärnumaal, et otsida üles Sauga vallas Pärnu-Tallinna maanteel valgeis maskeerimisülikonnas liikunud mehi.

23. veebruaril korraldati partisanidele haarang Ontika rannikul.

27. veebruaril toimus sama Võrumaal Misso rajoonis.[1]

Nendes kokkuvõtetes valatakse pisaraid selle üle, et kuu jooksul õnnestus tabada või mõrvata ainult 17 rahvatasujat. Vaenlane kurdab, et paljud haarangud jooksid tühja.

Seejuures olid okupatsioonivõimud eriti mures selle üle, et neil ei läinud korda kätte saada partisane-valgustussignaalide andjaid. Omakaitse erakorraliste sündmuste veebruarikuu kokkuvõttes kurdetakse:

"Rakettide laskmine, mis näib olevat ühenduses partisanide tegevusega, on endiselt elav... Valgustussignaale on registreeritud korduvalt Viru, eriti aga Peipsi ranniku valvepostide poolt. Ka teiste maakondade valvepostid on näinud rakettide üles-

---

[1] ENSV ORKA, f. R-358, n. 1, s.-ü. 9, l. 4-7.

laskmisi."[1] Mõni aeg hiljem teatatakse, et Harjumaa edelaosas ja Läänemaa idaosas lasti ühel ajal 8 kohast rohelisi ja valgeid rakette. Kurdetakse rohkete värviliste signaalrakettide esinemise üle Tartu- ja Viljandimaal ning mujal. Seegi kord märgitakse lõppkokkuvõttes, et "ettevõetud haarangutel jäid rakettide laskjad tabamata".[2]

Ligikaudu niisamasuguse pildi saaksime igal 1942. aasta kevad-, suve- või sügiskuul. Nii näiteks oli aprillis rahvatasujatel kokkupõrkeid omakaitseüksustega keskelt läbi igal teisel päeval. Ulatuslikke haaranguid korraldati tegelikult veelgi sagedamini, sest mitte igakord ei läinud fašistidel korda avastada partisanide asukohta.

Kui vaatleme antifašistide võitlust üksikute piirkondade järgi, siis näeme, et kõige aktiivsem oli partisaniliikumine 1942. aastal Virumaal. Omakaitse erakorraliste sündmuste kokkuvõtetes on registreeritud seal üldse üle poolesaja rahvatasujate grupi.[3] Sealjuures peaaegu pooled neist tegutsesid Narva jõgikonnas ja selle läheduses. Kui üldiselt rahvatasujate grupid oma enamuses olid väikesed, siis Narva kandis olid mõned neist üsnagi suured. Ühes grupis näiteks oli "22 hästirelvastatud meest".[4] Seepärast korraldas omakaitse seal talve- ja kevadkuudel kümneid haaranguid, ajades külades ja metsades ringi, et lei-

---

1 ENSV ORKA, f. R-358, nim. 1, s.-ü. 9, l. 7.

2 Sealsamas, l. 12.

3 Sealsamas, l. 1-53.

4 Sealsamas, l. 42.

da partisanide jälgi. Pidevalt areteeriti inimesi, kes olid partisanidele ulualust andnud, neid toitnud ehk kuidagi teisiti abistanud.

Teiseks suuremaks partisanide tegevuse piirkonnaks Virumaal oli põlevkivirajoon ja kolmandaks praeguse Rakvere rajooni kesk- ja põhjaosa, kus ühtekokku oli üle paarikümne rahvatasujate grupi.

Võrumaal oli omakaitse aruannete järgi 1942. aastal üle kümne nõukogude patriootide grupi või partisanide organisaatori. Praeguse Põlva rajooni piires Peri asunduses tegutses üks "tähtis tagaotsitav", nagu nimetati omakaitse staabis seda fašismi vastu võitlejat, kes liikus ringi saksa sõjaväe vormis.[1] Erastveres tegutses partisan Jalas oma kaaslastega. Üheks peatuspaigaks oli tal Hansu-Jüri talu. Kui omakaitse korraldas seal 28. märtsil haarangu, hoiatati partisane 3 punase raketi õhkulaskmisega. Läbiotsimised talus ja haarang ümbruskonnas tulemusi ei andnud.[2] Pool aastat töötas Ruusmäe vallas naispatrioot Leen Kulman, kes oli siia saabunud Nõukogude tagalast langevarjurina. Ta elas Väike-Kikre külas Olga Mägi majas. Kuid tema organiseerimistöö ulatus palju kaugemale küla piiridest. Temal olid sidemed Võrus, Tartus ja isegi Tallinnas elavate võitlejatega.[3] Partisanid asusid samuti Vastseliina ja Leevi kandis,[4] Varstus Palu metsavahi lähedal, Suur Pehme ja Ahi järvede rajoo-

---

1 ENSV ORKA, f. R-358, nim. 1, s.-ü. 9, l. 8.
2 Sealsamas, l. 10.
3 Sealsamas, l. 53.
4 Sealsamas, l. 8.

nis Kantri metskonnas, Veriora rajoonis jm.[1] Viieliikmeline nõukogude patriootide salk oli Sõmerpalus[2] ja kolmeliikmeline Võrust kuus-seitse kilomeetrit lõuna poole.[3] Rahvatasujaid oli ka Orava kandis. Nendest on säilinud teade, et nad 7.septembril purustasid Petseri-Tartu vahelise sõjaväe telefoniliini 150 m ulatuses.[4]

Mõnistes tegi omakaitse ärevaks lendleht, mis ühel sügisööl oli tekkinud kohaliku meierei juurde ja lõppes loosungiga: "Surm saksa okupantidele ja nende käsilastele!"

Kelle käsi oli selle kirjutanud? Selle peale osati ümbruskonnas kosta vaid niipalju, et niisuguse asjaga võisid toime tulla ainult partisanid. Kuid kes nimelt, see jäi saladuseks.

Veel vähem võis keegi aimata, et juba ammu enne lendlehtede ilmumist oli Kuti talu kuivatis toimunud ühel ööl tähtis salajane nõupidamine. Osa võtsid sellest viis meest, sealhulgas grupi organisaator Leho Mõttus.[5] Siin töötati välja kava ustavate inimestega kontakti loomiseks, nõukogude tõesõna levitamiseks, okupantide ürituste ja korralduste saboteerimiseks, naabruses tegutsevate põrandaalustega sidepidamiseks. Nii oli Tsoorus tegutseval Paul Pelisaarel määratud leppeajad Leho Mõttusega kohtumiseks Vana-Roosa surnuaial. Tihedad sidemed olid Mõttusel oma poolvenna Richard Liiviga, kes aktiivselt abistas partisane ja täitis nende ülesandeid.

---

1 ENSV ORKA, f. R-358, nim. 1, s.-ü. 9, l.l. 11-13, 23.
2 Sealsamas, l. 17.
3 Sealsamas, l. 39
4 Sealsamas, l. 35.
5 Leho Mõttus töötas enne Suurt Isamaasõda ajalehe "Valga Bolševik" toimetajana.

Kuid Leho Mõttuse ja tema kaaslaste tegevus ei jäänud vaenlasele märkamatuks. 1942. aasta 19. oktoobril sattusid fašistid Leho Mõttuse jälile. Noor patrioot langes võitluses ülekaaluka vaenlasega.[1] Tema poolvend Richard Liiv aga hukkus fašistlikus koonduslaagris.

Tartumaal tegutsenud gruppide kohta leiame ainult viiteid omakaitse erakorraliste sündmuste kroonikas. Toome siinjuures mõned väljavõtted sellest osast milles räägitakse partisanide tegevusest.

7. aprillil Mäksi vallas Tamme külas (Tartust 15 km kagus) korraldatud haarangul leiti Kini talu lähedusest neli lumme ehitatud koobast, milledest kolm olid omavahel käikudega ühendatud. Koopais leidus põhku ja tuleasemeid.[2]

29. juulil leiti Aru metskonnast (Elvast 5 km põhjapool) mitmesugust kraami, mille olid sinna peitnud langevarjurid.[3]

11. ja 13. augustil lõigati Tartu-Petseri raudteel läbi telefonijuhtmed.

22. detsembril tabas omakaitse haarangul Kolkja külas (Mustveest 12 km lõunapool) partisani, kes oli tegutsenud siin alates märtsikuust.[4]

Nagu nähtub omakaitse haarangute teadetest ja partisanide kahjustuste registreerimisest tegutsesid rahvatasujate grupid

---

1 ENSV ORKA, f. R-358, nim. 1, s.-ü. 9, l. 39.

2 Sealsamas, l. 12.

3 Sealsamas, l. 27.

4 Sealsamas, l. 28.

Valguta, Elva ja Vara rajoonis, Mustvee lähedal Jõemetsa kandis ning reas teistes Tartumaa paigus.[1] Et nendest gruppidest üksikasjalikumat ülevaadet saada, tuleks veel palju arhiivide materjale läbi töötada. Palju saaksid siin kaasa aidata kohalikud koduloouurijad ja koolide õpilased, kes võiksid rohkem koguda materjale rahvatasujate kohta nendega kokku puutunud inimestelt.

Kümmekond rahvatasujate gruppi tegi katset rajada omale baasid fašistlike võimumeeste kindluses - Tallinnas ja selle ümbruses Uuritsa, Suru, Lehola, Kadaka ja Leistri külas, Raasiku jaama ja Vaida lähedal ning mujal. Kuid siin olid tegevusse rakendatud eriti väljaõpetatud fašistide jõud. Iga väiksemalegi partisanide väljaastumisele järgnesid haarang haarangule, milledest võtsid osa eriti suured üksused. Näiteks Tallinnas Koplis korraldatud haarangust 16. detsembril 1942 võttis korraga osa 220 omakaitsemeest ja politseinikku.[2] Pidevalt pandi välja sadu erakorralisi vahiposte.

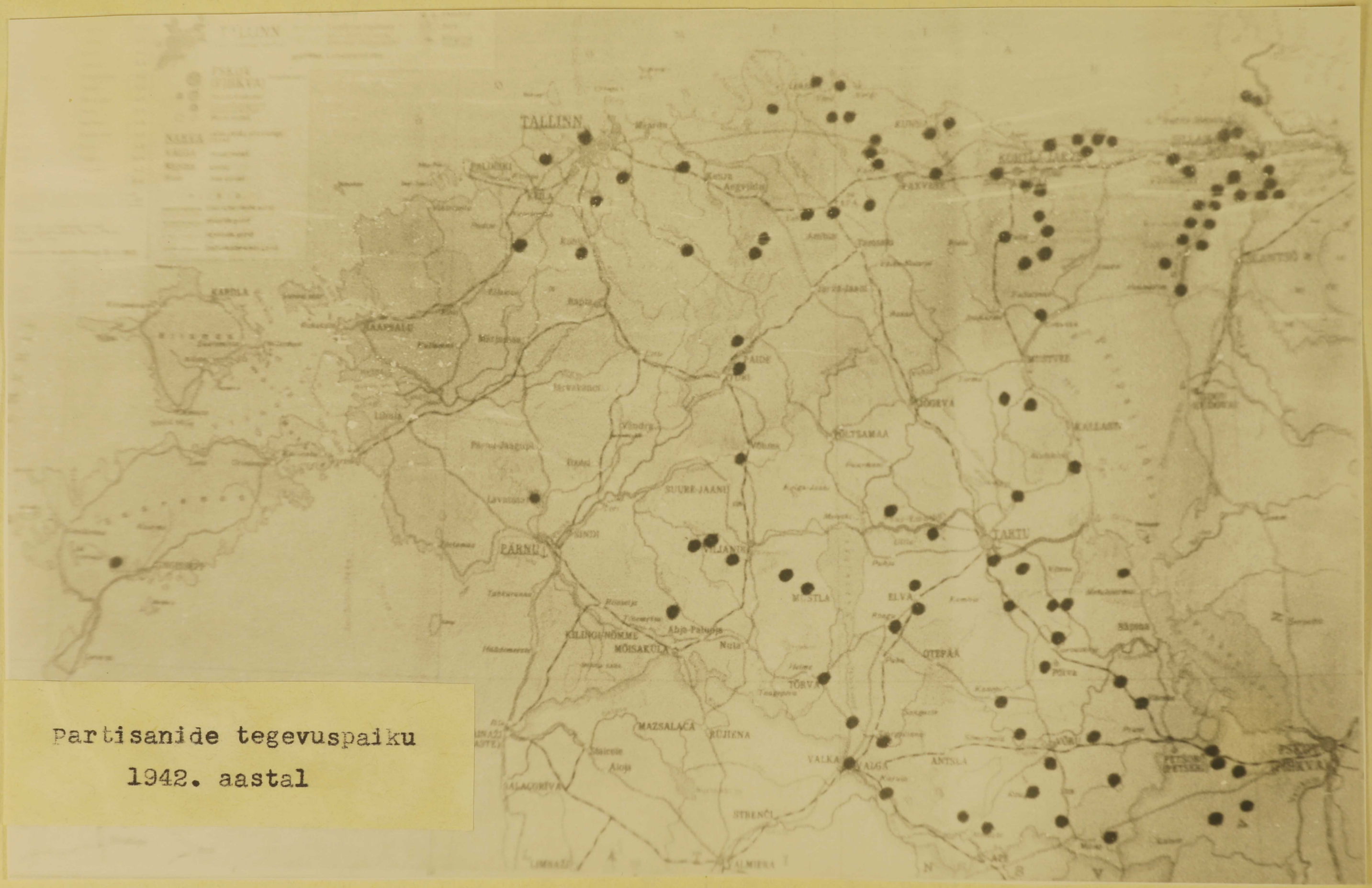
Eespool me vaatlesime põgusalt rahvatasujate liikumist ainult neljas maakonnas. Ligikaudu niisamasuguse pildi me saaksime ka ülejäänud Eesti territooriumilt. Nagu on näha alljärgnevalt kaardilt, kuhu on märgitud omakaitse kokkupõrgete kohad rahvatasujatega 1942. aastal, oli fašismivastaseid relvastatud võitlusgruppe peale Lääne- ja Hiiumaa igal pool.

Seega me võime julgesti väita, et sellel süngel okupatsiooniaastal oli partisaniliikumine Eestimaal küllaltki laiaulatuslik.

---

[1] ENSV ORKA, f. R-358, nim. 1, s.-ü. 9, l. 36, 41-42 ja 45-46.

[2] Sealsamas, l. 46.

Partisanide tegevuspaiku
1942. aastal

Teiseks selle aja partisaniliikumise iseloomustavaks jooneks on see, et valdav enamus rahvatasujate gruppe olid väikesed, sageli ainult kahe-kolme liikmelised. Seejuures tuleb tunnistada, et paljud nendest ei osanud luua vajalikke sidemeid laialdaste tööliste ja talupoegade hulkadega, ega neid võitlusele kaasa tõmmata.

Edasi. Suure osa partisanigruppide tegevus oli suhteliselt lühiajaline. See on seletatav sellega, et vastasel oli erakordselt hästi organiseeritud luure ja ta võis rahvatasujate jälitamiseks välja panna suured sõjalised jõud. Seejuures eriti ohtlikud partisanidele olid omakaitselased, kes heade kohalike olude tundjatena, valvasid iga maja ja teerada.

Seepärast ei ole midagi imestada, et kui leiti mõni raudteeroopale rongi kraavilaskmiseks kinnitatud raudpolt, või avastati kusagil lihtsalt partisanide tulease, suutsid fašistid kokku ajada mitmesajalise meeskonna, kes kammis läbi kõik ümbruskonna metsad, otsis läbi talumajapidamised ja pani pikemaks ajaks välja erakorralised valvepostid.

See oli ka põhjus, miks paljud rahvatasujate grupid juba pärast mõnekordset kokkupõrget vaenlase rünnakrühmlastega pidid ajutiselt katkestama oma tegevuse ja varjama ennast üksikult, et siis soodsal momendil jälle endast elumärki anda.

Vaatamata partisaniliikumise nimetatud nõrkadele joontele, oli sellel erakordselt suur tähtsus. Okupatsioonivõimud pidid edasiste suuremate tagalarahutuste ärahoidmiseks pidama Eestis suure hulga sõjaväge, keda nad vastasel korral oleksid saatnud rindele. Rahvatasujate mehisus lahingutes ja nende selgitustöö õhutas inimesi võitlusele, innustas eriti maaelanik-

konna erinevaid kihte järjest aktiivsemalt hitlerlastele vastu panema.

Laieneva partisaniliikumise, üha sagenevate sabotaažiaktide ja okupantide korralduste täitmisest kõrvalehoidmise tulemusena muutus olukord Eestis fašistidele niivõrd ärevaks, et üks nende peamehi Himmler pidi isiklikult Eestisse sõitma, et organiseerida siin arveteõiendamist alistamatu rahvaga. Kolm nädalat pärast Himmleri lahkumist ruttas Eestisse "reichskommissar" Lohse Riiast. Ilmselt polnud ka tema rahul "obergruppenführer" Litzmanniga, kes ei suutnud töörahvast rahustada. Tallinnast läks Lohse gestaapolaste ja esseslaste saatel Saaremaale, Hiiumaale ja Pärnusse.

Selle hitlerliku despoodi ärasõidu järel tugevnesid repressioonid. Augustis areteerisid gestaapolased järjekordselt massiliselt antifašiste Tallinnas, Tartus ja Viljandis ning Tartu-, Viljandi-, Võru-, Valga- ja Pärnumaal. Halastamatult õiendati arveid nendega, kes polnud täitnud neile pandud kohustusi. Tuhandeid talupoegi karistati selle eest, et nad polnud andnud fašistidele niipalju põllumajandussaadusi, kui need nõudsid.

Kuid terror ja repressioonid ei suutnud töörahva vastupanu ja võitlustahet maha suruda.

5. Ühendusliin suure maaga

Okupeeritud Eesti NSV elanikkonna fašismivastase võitluse organiseerimisel tegi suurt tööd Eestimaa Kommunistlik Partei. Ta kasvatas rahvast nõukogude patriotismi ja rahvaste sõpruse vaimus, sisendas vihavaenu hitlerismi vastu ja näitas talle, et orjaahelate purustamiseks ja vabaduse kättevõitmiseks on üks tee - halastamatu ja ennastsalgav võitlus.

EKP Keskkomitee, asudes Nõukogude tagalas, viis seda partei joont ellu kahes pealiinis.

Esiteks nägi ta oma ülesannet laialdases agitatsiooni- ja selgitustöös, selles, et informeerida toorahvast nõukogude ja kõigi teiste vabadustarmastavate rahvaste ühisest võitlusest hitlerlike anastajate vastu, paljastada fašistlikke tõevõltsijaid, kes püüdsid vassida eesti rahva ajalugu, selgitada EKP seisukohti ja poliitikat. Seejuures kasutati maksimaalselt raadiot ja trükisõna.

Teiseks püüdis meie partei keskkomitee koondada fašismivastaseid jõude ning laiendada ja hoogustada partisanivõitlust.

Millised olid need kanalid, mille kaudu EKP Keskkomitee kõneles okupeeritud alade töötajatega?

Operatiivsemaks sidepidamise vahendiks Nõukogude tagala ja okupeeritud Eesti vahel olid raadiosaated. Seepärast pööras EKP Keskkomitee neile saadetele erilist tähelepanu. 1942. aasta 13. märtsil arutas Keskkomitee büroo olukorda Leningradi raadio juures oleva eestikeelsete saadete toimetuses. Töötajad, kelle tervis rasketes blokaadi tingimustes oli halvaks muutunud kutsuti ära ja asendati uutega. Toimetusele näidati kätte teed, kui-

das muuta saateid kuulajatele vastuvõetavamaks ja mõjukamaks.[1]

Veidi vähem kui kaks kuud hiljem, 7. mail oli keskkomitee büroo päevakorras Moskva raadio eesti toimetuse töö küsimused. Büroo märkis, et alates veebruarikuust muutusid saated Moskvast regulaarseks ja sisukamaks. Poliitiliste teemade kõrval olid saanud oma koha ka muusikalised ja kirjanduslikud saated. Saadete aeg oli 65 minutilt pikenenud 80 minutile ööpäevas.

Vastuvõetud otsuses määrati kindlaks abinõud toimetuse töö parandamiseks. Muuhulgas nõuti, et raadios igati selgitataks partei 1. mai üleskutset eesti rahvale, mille keskkomitee oli nädalapäevad varem, 21. aprillil vastu võtnud. See üleskutse omas erilist tähtsust seetõttu, et selles võeti kokku fašistide kuritööd Eestis ja anti hinnang rahva reeturitele, kes orjameelsete toapoistena teenisid okupante.[2]

Pärast neid otsusi muutusid raadiosaated konkreetsemaks, sisukamaks ja võitlevamaks. Saadete aeg pikenes. Sügisel kostsid eestikeelsed saated Moskvast ja Leningradist ühtekokku kuni kolm tundi ööpäevas.[3]

Kesksel kohal raadiosaadetes olid vastulöögid Tallinna raadiojaama "Revaler Landessenderi" valepropagandale, mida ta päev päeva kõrval eetrisse saatis. Paljastati fašistide demagoogiat nagu oleksid sakslased olnud eestlastele kultuuritoojad, mitte aga orjastajad. Näidati, mida tähendasid okupantide ju-

---

1 EKPA, f. 1, nim. 3, s.-ü. 181, l. 10-11.

2 Sealsamas, l. 22-26.

3 Sealsamas, nim. 1, s.-ü. 303, l. 43.

tud rinde "õgvendamisest", samal ajal kui nad tegelikult peksa said, ja miks kutsusid nad rahvast üles Saksa armeele rohkem liha ja vilja andma jne.

Et saated muutuksid kuulajatele lähedasteks, hankis keskkomitee konkreetseid andmeid okupeeritud Eestis valitsevast olukorrast. Fašistlikust raadiost ja ajakirjandusest ning partisanidelt saadud andmeid analüüsiti ning kasutati raadiosaadeteks. Üksikasjalikum ülevaade tegelikkusest võimaldas konkreetse propaganda kõrval anda ühtlasi fašistide tagalasse jäänud kommunistidele ja nõukogude aktiivile asjalikumaid nõuandeid ja näpunäiteid, kuidas paremini organiseerida ja juhtida töötavate hulkade fašismivastast võitlust.

Moskva raadio eestikeelsete saadete toimetus pani pearõhu originaalmaterjali hankimisele ja püüdis võimalikult rohkem organiseerida isiklikke esinemisi mikrofoni ees, kuna kuulajaskonda huvitasid eriti säärased saated, kus esinesid Nõukogude tagalas või eesti korpuses viibivad Nõukogude Eesti kodanikud. Sagedasti esinesid meie partei ja valitsuse juhtivad töötajad N. Karotamm, J. Vares, E. Päll, J. Saat, P. Uusmann, O. Sepre. Korduvalt rääkisid okupeeritud Nõukogude Eesti töötajatega raadio kaudu kirjanikud Joh. Semper, J. Smuul, A. Alle, näitlejad V. Ratassepp, A. Rebane, K. Toom ja paljud teised meie kirjanduse ja kunstiinimesed.

Pidevalt lasti eetrisse saateid, mis olid spetsiaalselt adresseeritud kas noortele, naistele, talupoegadele või partisanidele.

Moskva raadio eesti saadete suurest mõjust okupatsiooni alla jäänud elanikkonnale kõneleb juba see fakt, et fašistid ja

nende kannupoisid neid saateid kartsid. Nad keelasid Nõukogude saatejaamade kuulamise ja saatsid igaühe, kes keelust üle astus koonduslaagrisse. Metsatööde lahingute, põllumajandussaaduste kokkuajamise ja kõigi teiste ürituste nurjumine aeti "Moskva propaganda" süüks.

Teiseks kanaliks, mille kaudu partei tõesõna okupeeritud Eesti elanikkonnani jõudis, olid Nõukogude tagalas trükitud ja üle rindejoone saadetud lendlehed, brošüürid ja ajalehed.

Üheks tähtsamaks nende hulgas oli ajaleht "Rahva Hääl", mis ilmus esialgu Leningradis. Seoses sellega, et seal oli ajalehte raske välja anda ja osa toimetuse töötajaid vajas kiiret ravi otsustas EKP Keskkomitee büroo 1942.a. 13. märtsil hakata ajalehte trükkima Moskvas.[1] Leningradis hakkas alates juunikuust ilmuma ajaleht "Nõukogude Eesti Eest".

Suurel arvul trükiti samuti episoodilisi väljaandeid - lendlehti, mitmesuguseid loosungeid, brošüüre jne. 1942. aasta 10. novembriks oli Nõukogude tagalas välja antud ajalehti, lendlehti ja loosungeid ühtekokku 5,7-miljonilises tiraažis.[2]

Eestimaa Kommunistlik Partei ja Nõukogude Eesti valitsus pöördusid korduvalt okupatsiooni ikkes vaevlevate kaaskodanike poole. 1942. aasta juulis Eestimaal levitatud lendleht oli pealkirjastatud üleskutsena eesti rahvale. Seoses Eestis Nõukogude võimu taaskehtestamise teise aastapäevaga räägiti siin kõigepealt sellest, mida andis aasta nõukogude võimu eesti rahvale - töölistele, talupoegadele ja töötavale intelligentsiile.

---

1 EKPA, f. 1, nim. 3, s.-ü. 181, l. 10-11.

2 Sealsamas, nim. 1, s.-ü. 3 03, l. 43.

Lõpuks pöördutakse erinevate elanikkonna kihtide poole konkreetsete näpunäidete ja ülesannetega, mida on vaja teha selleks, et vabaneda hitlerlikust ikkest ja kiirendada vabanemise päeva saabumist.

"Töölised ja teenistujad Eestis! Ametiühingute liikmed! Takistage kõigi abinõudega tööd ettevõtetes ja asutustes, mis töötavad saksa okupantide jaoks! Purustage vabrikute ja tehaste sisseseadeid, tehke kõlbmatuks masinad ja tööpingid!...

Eesti talupojad! Peitke oma vili ja kari, kõik oma toiduained ja vara! Ärge andke fašistlikele röövlitele ühtki grammi vilja, liha ega võid, ühtegi liitrit piima!...

Eesti haritlased! Õpetajad, teaduse, kirjanduse ja kunsti aladel töötajad! Paljastage kõikjal fašistlikku ideoloogiat, nn. "rassiteooriat", mis peab eestlasi alaväärtuslikeks inimesteks, kes olevat määratud hitlerlike "aarialaste" orjadeks!...

Eesti noorsugu! Kõigest jõust takistage eesti töötajate saatmist Saksamaale fašistlikule sunnitööle!..."[1]

Üleskutsele kirjutasid alla Eesti NSV Ülemnõukogu Presiidium, Rahvakomissaride Nõukogu, EKP Keskkomitee, ELKNÜ Keskkomitee ja Ametiühingute Nõukogu.

Pidevalt kõnelesid lendlehtede kaudu oma isade, õdede ja vendadega, kes viibisid okupatsiooniikkes, Nõukogude tagalasse evakueerunud töölised, talupojad ja haritlased. Nii näiteks toimetati septembris 1942 Eestimaale lendleht, millel olid 869 Nõukogude tagalas viibiva mitmesuguse elukutsega töötaja allkirjad. Lendlehes kirjutatakse:

---

[1] EKPA, f. 32, nim. 3, s.-ü. 2, l. 37.

"Meie eestlased, kes me viibime vennalike nõukogude vabariikide territooriumil, teatame kõigile avalikult, et me rakendame kõik oma jõud selleks, et kiirendada Saksa okupantide lõplikku hävitamist.

Saksa fašism hävitatakse, pühitakse ära maapinnalt. Ainult niimoodi võib lõppeda ja lõpeb käesolev sõda, mida on ette valmistanud ja alustanud Hitleri jõuk. Ja siis pöördume me jälle tagasi oma kodulinnadesse ja koduküladesse. Siis esitab eesti rahvas saksa fašistidele ja nende käsilastele arve kõigi nende roimade eest.

Tasumise tund läheneb. Ta ei ole mägede taga.

Iga eestlase kohus on kõigi abinõudega võidelda saksa okupantide vastu, purustada tema tagalat, hävitada halastamatult hitlerlasi ja nende agente."[1]

Novembris kirjutasid üleskutse vaenlase tagalasee jäänud töötajatele Nõukogude armees teenivad eestlased. Selles jutustati Nõukogude väeüksuste edusammudest ja eesti rahvuslike väeosade lahingulisest tegevusest. Tallinnas levitatavale lendlehele kirjutasid alla 701 tallinlast, kes teenisid antud väeosas, Tartumaa elanikkonnale määratud lendlehele 163 inimest jne.[2]

Korduvalt pöörduti lendlehtedes fašistlikku armeesse mobiliseeritud eestlaste poole ja näidati neile, millise pettuse ohvriks nad on langenud. Lendlehes 26. ja 33. politseipataljoni sõdurite soovitatakse neil järele mõelda, mis ootab neid ees, kui nad veel kauemaks jäävad rindele ega pööra relva saksa fašistide vastu.[3]

---

[1] EKPA, fond 1, nim. 1, s.-ü. 490, l. 15; s.-ü. 656, l. 23.

[2] Sealsamas, f. 79, nim. 1, s.-ü. 121, l. 99-101.

[3] Sealsamas, f. 32, nim. 3, s.-ü. 16, l. 45.

Perioodilised väljaanded, lendlehed, loosungid ja brošüürid toimetati okupeeritud Eestisse peamiselt lennukitel. Naiteks 1942. aasta 6. novembril heideti 36 suuremasse keskusse kirjandust rohkem kui 1,6 miljonis eksemplaris. 32 mitmesuguse trükise hulgas oli Suure Sotsialistliku Oktoobrirevolutsiooni 25. aastapäevale pühendatud "Üleskutse eesti rahvale!" Selles anti ülevaade nõukogude rahvaste saavutustest sotsialismi ehitamisel. Ühtlasi näidati, et rahvas ei ole alistunud saksa röövvallutajatele, et iga päevaga võtab Eestis järjest suurema ulatuse üldrahvalik võitlus fašismi vastu.[1]

Oma lendlehtede, üleskutse ja raadiosaadetega osutas Kommunistlik Partei eesti rahvale tema võitluses okupantidega suurt moraalset abi. Eesti töörahvas sai sel teel õiget informatsiooni olukorrast rindel ja konkreetseid juhiseid selleks, millisel viisil anda anastajatele järjest tõhusamaid lööke.

---

[1] EKPA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 299, l. 6; s.-ü. 3 03, l. 55.

6. Partisanikaadri ettevalmistamine ja partisanivõitluse juhtimise tsentraliseerimine

Samal ajal tegi Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee suurt organisatsioonilist tööd eesti rahva fašismivastaste jõudude koondamiseks ja hitlerlikele vägivallatsejatele uute löökide andmiseks.

Keskkomitee muutis põrandaaluse parteitöö struktuuri. Meie vabariigi territoorium jaotati kolme piirkonda - Põhja-, Lõuna- ja Lääne-Eesti.[1] Igasse piirkonda määrati keskkomitee esindaja, kes juhib parteilist tööd ja antifašistlikku võitlust.

Teiseks, kuid mitte vähema tähtsusega sammuks olid partisaniiiikumise arendamiseks tarvitusele võetud abinõud.

Milles need seisid? Mida oli vaja teha partisanivõitluse edasiseks hoogustamiseks?

1. Kõigepealt oli vaja igati koordineerida ja suunata rahvatasujate liikumist, ühendada üksikud grupid ja salgad uhtse juhtimise alla. Ei saanud leppida sellega, et paljud partisaniiiikumise organisaatorid ja terved grupid tegutsesid tinti iseseisvalt, omal initsiatiivil, et puudus ühtne juhtiv keskus.

2. Taastada põrandaaluste partei- ja komsomoliorganisatsioonidega sidemed, mis olid seoses fašistliku terroriga katkenud.

3. Saata vaenlase tagalasse inimesi, kes oskaksid koondada patriootlikke jõude ning organiseerida ja juhtida partisanisalku ka kõige keerukamates oludes, kusjuures neile eelnevalt õpetada illegaalse töö kunsti ja partisanivõitluse oskust.

---

[1] EKPA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 276, l. 4.

4. Organiseerida kohtadel pidevalt uusi partisanisalku ja gruppe.

5. Arendada diversioonitegevust vaenlase tagalas, hävitada okupante ja nende käsilasi, eesti rahva reetureid.

6. Koguda andmeid vaenlase garnisonidest, teha kindlaks tema lennuväljad, samuti laod ja tagavarabaasid, et iga löök fašistidele tabaks otse märki.

Kesksel kohal kõigi nende ülesannete hulgas seisis kahtlemata põrandaaluse parteitöö ja partisaniliikumise organisaatorite ettevalmistamine, sest sellest sõltus paljuski kogu antifašistlik võitlus vaenlase tagalas.

Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee alustas selle tööga Leningradis juba 1941. aastal. Leningradi taandunud hävituspataljoni võitlejate hulgast valis partisanistaap[1] välja inimesi, kes soovisid pöörduda tagasi vaenlase tagalasse antifašistlikku tööd organiseerima. Neist ligi viiskümmend inimest, nagu eespool märgitud, tuliidki läbi rinde tagasi.[2] Kahjuks puuduvad andmed selle kohta, mida nad suutsid terrori olukorras ära teha ja milline oli nende saatus. Teine osa vabatahtlikest jätkasid tõenäoliselt õpinguid mitmete sõjaväeüksuste juures ning tulid Eestimaale ka nende kaudu.[3]

Eestimaa Kommunistliku Partei juhtimisel alustas esimene suurem lend põrandaaluse parteitöö ja partisaniliikumise organisaato-

---

1 Eesti Vabariikliku Partisaniliikumise Staap, mis loodi 23. juulil Tallinnas, katkestas oma tegevuse ajutiselt 1941. aasta lõpul.

2 EKPA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 276, l. 3.

3 See on autori oletus ja tugineb mõnedele viidetele mälestustes ning faktile, et omakaitse aruannetes kõneldakse pidevalt eestlastest parašütistidest.

reid õpinguid 1942. aasta 1. aprillil.[1] Sellel päeval kogunes 175 teotahtelist noormeest, kes olid valmis kogu oma elu pühendama võitluseks fašistlike anastajate vastu, kaugesse Uraali metsalaagrisse Pogorelkasse. Kunagi, enne sõda, olid selles laagris oma suvepuhkuse veetnud kaelarätte kandvad poisid ja tüdrukud, kelle rõõmsad laulud, mängud ja vallatused olid olnud sealsete eluruumide ja kogu ümbruse sisuks. Nüüd aga hakkasid siin valmistuma palavaks heitluseks vihatud vaenlasega tulevased rahvahulkade organiseerijad ja innustajad vaenlase tagalas.

25. aprilliks olid saanud eelteadmised tööks vaenlase tagalas juba 200 partisanigruppide ja paarkümmend illegaalse parteitöö organisaatorit.[2]

Paljud neist olid juba varem omandanud kogemusi võitluses hitlerlastega 1941. aastal vabatahtlike pataljonides või 22. territoriaalse laskurkorpuse ridades. Seejuures olid need tulihingelised nõukogude patrioodid ja antifašistid oma enamuses parteitud. Nii oli Üksikus Eriülesannetega Üksuses[3] 1942.a. 25. mail 214 inimesest kõigest 32 kommunistliku partei liiget ja liikmekandidaati ning 62 kommunistlikku noort.[4] Juba see fakt lükkab ümber fašistide valeväited, nagu oleksid fašismi vastu ja nõukogude korra eest võidelnud ainuüksi kommunistid. Fašismi vihkasid eesti rahva laiad kihid. Olenemata elukutsest ja parteilisusest astusid rahva parimad pojad ja tütred võitlusse hitlerliku "uue korra" vastu ka kõige raskemates tingimustes.

---

1 EKPA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 276, l. 4.

2 Sealsamas, s.-ü. 303, l. 4.

3 Nii nimetati kooli, kus valmistati ette inimesi töötamiseks vaenlase tagalas.

4 EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 234, l. 83.

Pärast väljaõpet Pogorelkas siirdusid tulevased tagalavõitlejad Moskvasse. Seal, Teikovo parašütistide kooli juures, õpiti selgeks ka langevarjuga hüppamine.

Paralleelselt vaenlase tagalas töötamiseks vajaliku kehalise ja taktikalise ning sõjatehnilise ettevalmistusega, täiendati ka poliitilisi teadmisi ja õpiti tundma vaenlast, tema taktikat võitluses põrandaaluste töötajate vastu ning üldse olukorda Eestimaal.

Teine, juba suurem grupp alustas õpinguid alates 1. juunist.[1] Ka need 350 vabatahtlikku olid tulnud siia nagu eelmisedki eesti rahvuslikest väeosadest, et täita oma püha kohus kodumaa ees, võidelda fašismi vastu tema enda tagalas. Nii õpetati 1942. aasta novembrikuu alguseks välja ühtekokku üle 650 inimese nende tuhandete hulgast, kes soovisid kiiremini anda oma panust hitlerismi purustamiseks.[2]

Meie partei Keskkomitee juhendamisel töötati välja partisani vandetõotus. See kõlas nii:

"Mina, Nõukogude Sotsialistlike Vabariikide kodanik, eesti rahva truu poeg, tõotan ja vannun, et olen valmis andma kogu oma jõu ja isegi oma elu selleks, et vabastada oma rahvast saksa fašistlike röövvallutajate ja timukate ikkest ning ei pane relva enne käest, kuni meie armastatud Nõukogudemaa ei ole vabastatud saksa fašistlikest lurjustest.

Mina tõotan ja vannun kindlalt ja kõrvalekaldumatult täita kõik oma komandöride ja ülemate käsud, pidada kindlalt sõjalist

---

1 EKPA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 276, l. 4.
2 Sealsamas, s.-ü. 303, l. 43.

distsipliini ja hoida sõjalisi saladusi.

Mina tõotan ja vannun meie mahapõletatud linnade ja külade, meie naiste, laste, isade ja emade mõrvamiste, vägistamiste ja teotuste eest halastamatult kätte maksta vaenlasele ning ühegi takistuse ees tagasi kohkumata purustada tema tagalat, alati ja kõikjal julgelt ning halastamatult hävitada saksa okupante ja nende käsilasi.

Mina tõotan ja vannun kõigi abinõudega aktiivselt abistada Punaarmeed, kõikjal hävitada fašistlikke timukaid ja sellega kaasa aidata verise fašismi kõige kiiremale ja lõplikule purustamisele.

Mina tõotan ja vannun ennem hukkuda halastamatus võitluses vaenlasega kui anda end, oma perekonda ja Nõukogude rahvast verise fašismi orjaks.

Oma püha vannet, mis on antud minu seltsimeeste partisanide ees, kinnitan oma allkirjaga ning ei tagane sellest vandest MITTE KUNAGI.

Kui ma aga oma nõrkuse, arguse või kurja tahte läbi murran oma vannet ja reedan rahva huvid, siis saagu mulle osaks häbistav surm oma seltsimeeste käe läbi."[1]

Mäletan hästi seda päeva, millal meie, tulevased partisanid (sealhulgas käesolevate ridade autor) oma kodumaa lipu all kordasime neid sügavamõttelisi sõnu, endale seejuures täielikult aru andes, mis ootab meid ees.

Et laiad töötavad hulgad õigesti oskaksid hinnata partisanide kangelaslikkust ja osutaksid neile igakülgset abi, levitas

---

[1] EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 151, l. 8.

EKP Keskkomitee samaaegselt okupeeritud Eestis lendlehte "Kes on partisanid ja mille eest nad võitlevad". Küsimuse selline asetus oli tingitud asjaolust, et saksa okupandid ja nende käsilased püüdsid igati sisendada töötajaile mõtet justkui olek-sid partisanid nende vaenlased, mitte aga nende huvide eest võit-lejad. Sellega taotlesid nad, et inimesed partisane ei toetaks ning annaksid nad võimudele välja. Lendlehes selgitatakse:

"Sakslaste poolt orjastatud rahvaste paremad pojad ja tütred on moodustanud saksa vägivallatarvitajate vastu võitlussalgad, mida nimetatakse partisanideks, kes takistavad sakslastel röövida ja välja vedada toiduaineid ja varandusi Saksamaale, hävitavad Hitleri röövleid, purustavad sakslaste sõjatööstusi ja ühendusteid, tehes oma kodumaal sakslaste jalgealuse tuliseks...

Partisanideks on läinud ja lähevad kõik ausad, julged ja teadlikud eestlased, kes on selgusele jõudnud, et ainult kiire vabanemine parun Litzmanni verise jõugu ikkest suudab päästa rahva hukatusest. Eesti nõukogude partisanid ulatavad üle rindejoone oma käe kangelaslikule Punaarmeele, ja oma vendadele Punaarmee eesti rahvuslikes väeosades, kes toovad varsti eesti rahvale tagasi vabaduse ja iseseisvuse...

Toetage kõigiti eesti nõukogude partisane - oma vabaduse kaitsjaid, tublisid eesti patrioote!"[1]

Tihedama sideme loomiseks okupeeritud Eesti töörahvaga ja relvastatud võitluse aktiviseerimiseks saatis meie partei Keskkomitee Eestimaale grupi partisanivõitluse ja põrandaaluse parteitöö organisaatoreid.[2]

---

[1] EKPA, f. 32, nim. 3, s.-ü. 16, l. 226.

[2] EKPA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 276, l. 4; f. 4, nim. 1, s.-ü. 69, *l.* 10. ja 160, *l.* 7.

See salk, mida juhtis Tarmo Talvi, tuli 1942. aasta 14. augusti ööl põhja pool Velikije-Lukit läbi rinde.[1] Kolm päeva saatis salka rinde luure kuni jõuti Kalinini partisanide juurde. Pärast mõnepäevalist puhkust ja olukorraga tutvumist vennasrahva partisanide juures hakkas salk liikuma lääne suunas.

Kuid üsna pea kohtus salk vaenlase suurte jõududega. Peeti mitu rasket lahingut maha. Kuid vaenlane oli seadnud eesmärgiks salk viimse meheni hävitada. Sellises olukorras koos edasiliikumine osutus võimatuks. Salk jagunes üksikuteks väiksemateks gruppideks. Osa mehi - Ränni, V. Krainov, N. Jerjomin, Kask, Anti - jäid Kalinini partisanide juurde, kus nad jätkasid partisanivõitlust. Eriti kõrgelt hindasid vennasrahvaste võitlejad Rännit, kes peagi sai seal jao komandöriks ja salga komissariks ning korduvalt autasustati teda lahinguliste teenete eest.[2]

Kaks gruppi, ühte neist juhtis T. Talvi, jätkasid teekonda Eestisse. Kas mõlemad jõudsid oma sihtpunkti on siiasni selgumata. Andmed on praegu ainult ühe grupi tegevuse kohta Eestis, nimelt grupi kohta, mida juhtis T. Talvi.

Nii näiteks teatab fašistide julgeolekupolitsei agent 1942. aasta oktoobri esimestel päevadel, et Räpina lähedal, praeguse Leevi külanõukogu piires on teeäärsetele puudele kleebitud sinise ja punase pliiatsiga kirjutatud loosungid: "Surm saksa okupantidele! Maha verine Hitler!"[3] Samas teatatakse, et neid on kirjutanud Tarmo Talvi, kelle taskust leitud sama keemilise koosseisu-

---

[1] EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 160, l. 7.

[2] Sealsamas, s.-ü. 69, l. 14.

[3] ENSV ORKA, f. 106/4, nim. 1, s.-ü. 233, l. 312.

ga pliiats, millega on kirjutatud loosungid. Tarmo Talvi ise langes kangelasena tulevahetuses oma vihatud vaenlastega-hitlerlastega. Tema kaaslaste edasise tegevuse kohta andmed puuduvad.

Kuigi see ligi poolesajameheline salk ei suutnud arvukatest vaenlase tõkêtest tervikuna Eestisse läbi murda ja siin partisaniliikumise organiseerimiskeskust rajada, on salga reidil erakordselt suur tähtsus. Partisanisalk hävitas mitukümmend vaenlase sõdurit ja ohvitseri ning hoidis seega tagalas kinni rida fašistide sõjaväeüksusi, kes vastasel korral oleksid rindel olnud. Reid ja lahingoperatsioonid andsid hea kooli partisaniliikumise ja põrandaaluse töö edasiseks suunamiseks. Neli lahingutulest läbi käinud partisani Aleksei Mäting, Feliks Posti, Lausma ja Sarejev läksid läbi rinde tagasi Nõukogude tagalasse. Nende jutustused olukorrast vaenlase tagalas aitasid paremini ette valmistada tulevasi partisaniliikumise ja põrandaaluse parteitöö juhte.

Kuigi 1942. aastal Eesti töörahva relvastatud võitlus okupantide vastu kasvas ja tugevnes, kandis partisaniliikumine tervikuna veel vähese organiseerituse pitserit. Oli tarvis killustatud, kuid seejuures tihti otse stiihiliselt arenev fašismivastane liikumine muuta organiseeritumaks ja rohkem tulemusi andvaks.

Päevakorda kerkis partisanivõitluse tsentraliseerimise küsimus.

3. novembril 1942 moodustati Riikliku Kaitsekomitee otsusega Eesti Partisaniliikumise Staap.[1] Samal päeval peeti ka staabi esimene koosolek. Koos olid partisanistaabi ülem Nikolai Karotamm, tema asetäitja Hendrik Allik ning liikmed Arnold Veimer, Boris Kumm ja Artur Vaha.[2] See oli esialgne koosseis, mis peagi muutus seoses mitmete seniste liikmete koormuse suurenemisega põhitöökohal ja partisaniliikumise edasise laienemisega.[3]

Eesti töörahva võitluses fašistlike orjastajatega algas põrandaaluse parteitöö ja partisanivõitluse tsentraliseeritud juhtimise ning üldrahvaliku antifašistliku võitluse edasise laienemise ja hoogustumise periood.

x x x

1942. aasta oli eesti rahvale raskeks perioodiks Suure Isamaasõja ajaloos. Fašistid jälitasid ja surusid maha kõike progressiivset, rõhusid töötavaid hulki majanduslikult ja poliitiliselt.

---

[1] EKPA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 303, l. 55.

[2] EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 190, l. 1.

[3] Hiljem olid Eesti Partisaniliikumise Staabis juhtival kohal järgmised seltsimehed: N. Karotamm - staabiülem; A. Stamm - ülema abi; V. Kuusik - luure ja informatsiooniosakonna ülem; Zverjev - Šifriosakonna ülem; A. Teleman - kaadrite osakonna ülem; H. Andrussov - materiaalse-tehnilise varustuse osakonna ülem; Tumanov - finantsosakonna ülem; T. Sumera - salajase osakonna ülem (EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 46, l. 10).

Kuid samal ajal võib täheldada ka optimistlikke nähtusi. Fašistide hirmuvalitsemise tingimustes paisus viha okupantide ja nende käsilaste vastu. Kõik patriootlikud jõud koondasid oma ridu ja astusid julgelt välja hitlerlaste vastu. Töörahvas hakkas järjest suuremas ulatuses kõrvale hoidma fašistide korralduste täitmisest. Kasvas rahva poliitiline teadlikkus ja suurenesid lootused fašistide võimu alt peatseks vabanemiseks.

III p e a t ü k k

FAŠISMIVASTANE LIIKUMINE SUURE MURRANGU AASTAL

1. Laieneb üldrahvalik vastupanu.

Nõukogude armee võidud Volgal ja Leningradi lähistel, Põhja-Kaukaasias ja Velikije-Luki juures ning enneolematud pealetungilahingud 1943. aasta suvel muutsid tunduvalt olukorda ka Saksa fašistliku armee tagalas.

Vaenlane oli sunnitud vähendama oma garnisone peaaegu igal pool, sealhulgas ka Eesti NSV territooriumil. Rindele saadeti võitlusvõimelised väeosad, kes olid seni asunud okupeeritud alal sealse elanikkonna vaoshoidmiseks. Tõsi, fašistlikud vallutajad püüdsid "kompenseerida" oma jõudude vähenemist okupeeritud territooriumil terrori ja sunnirežiimi tugevdamisega. Kuid julm arveteõiendamine ja niigi piiratud vabaduste edasine kitsendamine tõid endaga kaasa vastupidiseid tulemusi: paljud need, kes selle ajani avaldasid vaenlasele passiivset vastupanu, alustasid aktiivset võitlust, liitusid põrandaaluste gruppidega või võtsid relva kätte ja astusid partisanisalkadesse.

Laienes veelgi rahvasõja leek, eriti aasta teisel poolel. Mida pikemaks venisid okupantide ja nende sabarakkude näod Saksa vägede lüüasaamise puhul rindel, seda rõõmsamalt särasid eesti töörahva silmad ja seda teravamaks muutus rahvatasuja mõõk.

Innustatuna Nõukogude armee edusammudest, sealhulgas eesti

rahvuslike väeosade võidulahingutest sünnimaa suunas, hakkasid üha uued ja uued tuhanded inimesed fašistidele suuremat vastupanu avaldama ja igati nende plaane ja üritusi nurja ajama. Nii näiteks võttis massilise ulatuse töölt puudumine. Eesti "omavalitsuse" majandus- ja rahandusdirektori tunnistuse järgi tema ettekandes H. Mäele, puudus Tallinnas süstemaatiliselt töölt kuni 50 protsenti töölistest.[1]

Samaaegselt langes tööliste tööviljakus, ehkki tööpäeva pikendati kümnele ja enamale tunnile.[2] Paljudes Tallinna suuremates ettevõtetes, nagu näiteks masinatehases "Ilmarine" langes tööviljakus 1943. aasta suvel 50 protsendi võrra.[3]

Täiesti kukutati läbi järjekordne metsatööde kampaania. Parun Litzmann oli sunnitud konstateerima, et metsatöödele ilmus 1943. aasta algul ainult 20 protsenti neist inimestest, keda fašistid olid selleks kohustanud. Tartumaal Avinurme vallas läks 809-st töökohuslasest metsatööle kõigest 41 inimest. "On kindlaks tehtud, et talupojad pole metsa üldse veel välja veda-ma hakanudki," kurtis Litzmann, ja lisas: "Kui taolised faktid on... sallitavad, siis nähtavasti on kadunud võimude viimanegi autoriteet."[4]

Massiliselt hoiduti kõrvale kurikuulsast tööteenistusest.

---

1 V. Leede, Eesti töörahva võitlusest fašistlike röövvallutajate vastu, Rahvatasujad, lk. 24.

2 "Eesti Sõna", 7. märtsil 1943.

3 V. Leede, Eesti töörahva võitlusest fašistlike röövvallutajate vastu, Rahvatasujad, lk. 25.

4 Sealsamas, lk. 29.

Nagu kirjutab julgeolekupolitsei referent oma aruandes 8.juunist 1943, võtsid elanikud vaenuga vastu Tallinna hitlerliku komissari käsu 1925. aastal sündinud kodanike tööteenistusse mobiliseerimise kohta.[1] See oli täiesti arusaadav, sest tööteenistuse kohustuse sisseseadmisega püüti sundida noori hitlerlikku armeesse astuma.

Kuidas seda tehti, näeme Eesti Julgeolekupolitsei IV osakonna ettekandest. Selles kirjutatakse, et noortele, keda kutsuti Harju tn. 48 asuvasse kogunemispunkti, anti 15 minutit mõtlemisaega, et otsustada kas minna "vabatahtlikult" Eesti leegioni või tööteenistusse. Need, kes astusid leegioni lasti koju. Teised aga saadeti komisjoni, et alla kirjutada "vabatahtliku" tööteenistuja lehele. "Inimesed, kes nõudsid täpsemat informatsiooni enne kohustusele allkirja andmist, esitati Eesti Julgeolekupolitsei IV osakonnale karistamiseks kui tööpõlgurid," märgitakse ettekandes.[2]

Kui noored määratud päeval kogunemiskohtadesse kogunesid, teatati, et moodustatakse kaks rühmitust "Wehrmacht" ja "labidamehed". Seejuures kasutati mitmeid surveabinõusid, et noored läheksid "Wehrmachti". Pärast paarinädalast õppust, kus peaasjalikult õpetati relvade käsitsemist, saadeti mehed ida suunas. "Labidamehed" läksid oma riietega ja püssidega. "Wehrmachti" kuulujaile anti selga saksa mundrid ja siis saadeti esimestele järele.[3] Eriti iseloomustab tööteenistujate seisukorda veel see, et nende kolonnid olid ümbritsetud sakslastest valvuritest.[4] Ol-

---

[1] ENSV ORKA, f. 106/4, nim. 1, s.-ü. 19, l. 110-111.

[2] Sealsamas, s.-ü. 8, l. 14.

[3] Sealsamas, l. 14.

[4] Sealsamas, l. 15.

gu märgitud, et saksa fašistid ei usaldanud isegi eestlastest politseinikke. Kui välipolitsei pataljon 10. juulil Tartus läbisõidul peatus, siis ümbritsesid ešeloni ja jaama "Gendarmerie-Posten-Dorpat" sandarmid. Julgeolekupolitsei Tartu Peaväliosakonna Poliitilise Politsei referentuur kurtis, et sellisest eestlaste alavääristamisest olid solvunud isegi politseinikud, kes ešelonist tähendasid pahameelega "eks vange peab valvama, puuduvad ainult trellid". Kuid rong väljus märgati, et ühele vagunile oli kriidiga joonistatud Mäe karikatuur.[1]

Selle asemel, et lasta ennast saata Saksamaale, läksid paljud noored metsa. Üks osa neist varjas seal ennast kuni Eesti vabastati okupantidest. Teine osa läks partisanide juurde või oli nendega seotud. Viimase kinnituseks olgu siinjuures paar näidet.

1943. aasta juunis nuhkisid okupandid välja, et Viru-Roela kandis varjab ennast rohkesti tööteenistusest kõrvalehoidjaid. Kohe võeti kasutusele juba üldtuntud abinõud - metsade kammimised, läbiotsimised. Paasvere ümbruses 1. juulil korraldatud haarangul õnnestus saksa politseil tabada kolm tööteenistuslast. Püssimeestest ümbritsetuna hakati neid siis konvoeerima Punasoo raudteejaama.

Kuid fašistide plaani ajasid nurja partisanid. Paar kilomeetrit Paasverest, metsavahelisel teel avati fašistide pihta metsast neljast-viiest kohast korraga tuli. Arreteeritud olid päästetud ja läksid metsa oma päästjate juurde.[2]

---

[1] ENSV ORKA, f. 106/4, nim. 1, s.-ü. 8, l. 22.

[2] Sealsamas, f. R-358, nim. 1, s.-ü. 9, l. 71.

Päev hiljem oli politsei ja omakaitse ühine haarang Kütimetsa külas, mis asub Kallastest kümme kilomeetrit loode poole. Kuna tagaajajad tungisid juba kella viie ajal hommikul külla, sattusid nad ühes talus peale kolmele tööteenistusest kõrvalehoidjale. Kuid ootamatus ei löönud mehi verest välja, nad haarasid relvad. Võitluses ülekaaluka vaenlasega üks mees langes, teine sai haavata. Hiljem leiti tabatute taskutest antifašistlikke lendlehti.

Seegi kord astusid välja uued nõukogude patrioodid. Juba sama päeva õhtul tulistati haarangut juhtinud omakaitse kompaniiülemat Pala vallamajas läbi akna.[1]

Samas vallas oli grupp tööteenistuskohustuslast ühinenud tugevaks salgaks, kelle relvastuseks oli 3 automaati, 2 vintpüssi ja püstol ning granaadid. Salka juhtis "kommunistlik tegelane", nagu märgitakse omakaitse aruandes.[2]

Tööteenistusest kõrvalehoidjad olid relvastatud ka paljudes teistes kohtades. Näiteks Valgamaal Hummuli vallas end varjanud töökohustuslasel oli vintpüss ja mitmesugust laskemoona. Ja kui ta kord fašistide haaranguvõrku sattus, ei mõelnudki ta alistuda. Esimesel võimalusel põgenes ta uuesti.[3]

Tööteenistusest kõrvalehoidmine võttis nii suure ulatuse, et 1943. aasta juulis sõitis Saksamaalt kohale orjakauplejate peamees gauleiter Sauckel. Juba kohalejõudmise päeval kutsus Sauckel kokku kõik sõjaväelise ja tsiviilvõimu esindajad ning tegi neile peapesu tööteenistusse värbamise läbikukkumise pä-

---

1 ENSV ORKA, f. R-358, nim. 1, s.-ü. 9, l. 71.

2 Sealsamas, l. 77.

3 Sealsamas.

rast.[1]

Okupantide julgeolekupolitsei materjalid, mis on säilinud arhiivides, kubisevad ettekannetest, milledes kurdetakse töörahva hulkade fašismivastase meeleolu kasvu üle. Ühes referendi ettekandes näiteks märgitakse, et Tallinna ja Narva suuremate ettevõtete tööliste seas on grupid, kes levitavad kommunistlikku mõju peaaegu kõigile töölistele.[2] Teisal tunnistavad julgeolekupolitsei agendid otseselt, et rahvahulgad suhtuvad fašistidesse äärmise vaenulikkusega.[3]

Et kõrvale hoida "vabatahtlikust" koostööst hitlerlastega, põgenesid paljud eestlased välismaale. Seejuures on iseloomulik, et nende hulgas oli palju isegi niisuguseid inimesi, kes varem olid okupante ühel või teisel määral toetanud. Nii sõitis 2.-3. mail Soome kogu Loksa rannakaitse rühm, mis koosnes omakaitselastest, viies kaasa ka neile väljaantud relvad.[4] 22. ja 25. mail põgenesid mootorpaatidega 30 inimest, nende hulgas 12 Lääne maleva omakaitse liiget.[5]

Niisamuti kestis põgenemine järgnevail kuudel. Näiteks 15. juulil sõitsid nelja mootorpaadiga Kibrust Rootsi 45 inimest, kusjuures kolmandik neist olid omakaitselased. 2.-6. septembrini aga purjetasid Skandinaavia maadesse 30 omakaitselast ja 30. kaitsepataljoni liiget.[6]

---

1 "Eesti Sõna", 16. juulil 1943.
2 ENSV ORKA, f. 105/1, nim. 1, s.-ü. 19, l. 43-44.
3 ENSV ORKA, f. 105/1, nim. 1, s.-ü. 19, l. 8-10.
4 Sealsamas, f. 106/4, nim. 1, s.-ü. 8, l. 9.
5 Sealsamas, f. R-358, nim. 1, s.-ü. 9, l. 69.
6 Sealsamas, l. 72 ja 82.

Üldise fašismivastase liikumise tõusu pinnal hoogustus murranguaastal eriti partisanivõitlus. Paljudes Eestimaa piirkondades näeme nüüd uusi aktiivse võitluse koldeid ja keskusi.

Teatud osa etendas partisaniliikumise jõulisemaks muutumisel kahtlemata asjaolu, et 1943. aastal saabus Eesti Partisaniliikumise Staabi kaudu Nõukogude tagalast meie vabariigi territooriumi mitmetesse paikadesse ligi 150 illegaalse põrandaaluse parteitöö ja partisanivõitluse organisaatorit.[1] Enamik, täpsemalt 85 protsenti neist jõudis kohale või maandusid langevarjudega alates augustikuust.

Esimesel poolaastal saabus Nõukogude tagalast ainult viis organisaatorite gruppi, kokku 25 inimest. Peale nende tegutses esimesel poolaastal Eestis veel vähemalt kakskümmend neli antifašistlikku relvastatud gruppi, kellest räägitakse omakaitse ja julgeolekupolitsei aruannetes. Tõenäoliselt oli neid rohkem, sest mitte kõigi rahvatasujate olemasolu ei saanud vaenlasele kohe teatavaks.

Palju oli üldse antifašistlikke relvastatud gruppe 1943. aastal Eestimaal, näitab alljärgnev tabel.

Antifašistlikud relvastatud grupid ja salgad Eestimaal 1943. aastal.

Rajoon	I poolaasta[xx]	II poolaasta[xx]	Eesti Partisaniliikumise Staabile alluvad grupid		Kokku
			I poolaasta	II poolaasta	
Kohtla-Järve[x]	11	12	2	1	26
Rakvere	-	9	-	1	10

[1] EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 160, l. 5.

[x] Siia juurde on arvatud Narva jõe paremal kaldal asunud grupid.

[xx] See osa tabelist on koostatud omakaitse ja julgeolekupolitsei aruannete alusel, kus on ära näidatud vaenlasele teadaolevate partisanide asukoht ja nende püüdmiseks korraldatud haarangud.

1	2	3	4	5	6
Jõgeva	1	7	1	-	9
Harju	4	3	-	2	9
Tartu	1	4	-	2	7
Pärnu	-	4	1	2	7
Valga	2	3	-	-	5
Võru	1	2	-	-	3
Viljandi	2	3	1	-	6
Haapsalu	1	1	-	1	3
Petseri	-	2	-	2	4
Põlva	-	1	-	1	2
Saaremaa	-	1	-	-	1
Paide	1	3	-	1	5
	24	55	5	13	97

Võrreldes ülaltoodud arve eelmise aasta omadega ilmneb, et relvastatud gruppe oli 1943. aastal veidi vähem kui 1942. aastal. Esimesel poolaastal on neid ligikaudu poole vähem võrreldes eelmise aasta sama perioodiga. See näib olevat tingitud üheltpoolt sellest, et 1942. aasta lõpul omakaitse korraldas eriti ulatuslikke haaranguid. Paljud grupid olid sunnitud 1943. aasta talvel ajutiselt tagasi tõmbuma. Ent ei ole ka kahtlust, et rahvatasujad olid pikaajalise võitluse tagajärjel omandanud rohkem kogemusi ja paljud grupid jäid vaenlase poolt avastamata.

1943. aasta teisel poolel aga saavutas partisaniliikumine seniolematu taseme. Esiteks oli antifašistlikke relvastatud gruppe rohkem kui kunagi varem. Teiseks olid need grupid oma koosseisult arvukamad. Näiteks I. Jürissoni salgas ulatus meeste

arv kolmekümneni. Kolmandaks iseloomustab partisaniliikumist sellel ajavahemikul see, et vaenlasele tehti nüüd märgatavalt rohkem kahju kui varem. Isegi fašistid ise olid sunnitud 1943. aasta novembris tunnistama, et "langevarjurid, partisanid ja nende mõtteosalised organiseerimise ajajärgust on läinud üle aktiivsele tegutsemisele, püüdes tekitada kahjustusi Saksa sõjaväele ja majandusele ning ühtlasi oma aktivideediga rõhutada vastaspoole nõrkust, et sellega langetada rahva meeleolu."[1]

Milles konkreetselt avaldus 1943. aastal partisaniliikumine, seda vaatleme põgusalt alljärgnevalt.

---

[1] ENSV ORKA, f. R-358, nim. 1, s.-ü. 2, l. 151.

2. Põrandaaluse parteitöö ja partisanivõitluse organisaatorid

1943. aasta kevadel saatsid Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee ja Eesti Partisaniliikumise Staap meie vabariigi territooriumile viis organiseerimisgruppi: Virumaale, Tartumaale, Viljandimaale ja Pärnumaale.[1]

Need olid väikesed, viieliikmelised grupid. Iseenesestki mõista polnud fašistide garnisonide või väeüksuste hävitamine nendele jõukohane. Lahingulisest tegevusest võisid nad osa võtta vaid enesekaitseks. Äärmisel juhul olid nad suutelised mineerima teid, hävitama väiksemaid vaenlase tagavarabaase, purustama telefoni ja telegraafiliine või kahjustama fašistliku armee tehnikat ja elavjõudu mõnel muul teel.

Organiseerimisgrupp, mida juhtis kommunist Oskar Sall maandus langevarjudega Sondast lõunapool 14. märtsil 1943. aastal.[2] Tema tegevuspiirkonnaks oli määratud endine Viru maakond.

Grupi peamised ülesanded olid kokkuvõetult formuleeritud järgmiselt:

1. Töötavate hulkade aktiivse võitluse organiseerimine okupantide vastu.

2. Sidemete loomine põrandaaluse partei ja komsomoliorganisatsioonide ning juba tegutsevate partisanisalkadega, et koordineerida nende tegevust.

3. Uute partisanisalkade moodustamine.

4. Olemasolevate ja uute loodavate partisanisalkade tegevuse juhtimine.

---

[1] EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 160, l. 10-12.
[2] Sealsamas, s.-ü. 142, l. 2.

5. Selgitustöö organiseerimine elanikkonna hulgas.

6. Andmete kogumine vaenlase jõudude paigutuse ja väeosade liikumise kohta ning varustusbaaside väljaselgitamine.[1]

Vahemärkusena olgu öeldud, et peaaegu samasugused olid ka teiste gruppide põhilised ülesanded. Üksikud erinevused sõltusid üksikute maakondade konkreetsest olukorrast ja senisest fašismivastase võitluse ulatusest eri piirkondades.

Kuid ka sedalaadi ülesannete täitmisel tuli tihti riskeerida eluga. See nõudis mehisust. Iga väiksem samm tuli hoolikalt enne läbi mõelda, et mitte äratada okupatsioonivõimude tähelepanu. Oli vaja tähelepanelikult tundma õppida iga inimest, kellega oli kavatsus lähematesse sidemetesse astuda. Inimest võis hästi tunda ja teada, et ta on valmis kogu hingest võitlema fašismi vastu, kuid peale selle oli vaja veenduda, et ta suudab harjuda ka kõigi põrandaaluseks tööks vajalike nõuetega. O. Salli grupp alustas oma tegevust julgelt ja oskuslikult. Ta lõi sidemed elanikkonnaga ja grupi liikmed käisid reas paigus, kus võisid oma silmaga näha, mis seal toimub. Seepärast sai grupi juht pidevalt anda väärtuslikke andmeid tagalatöö juhtimise keskusele.

Alljärgnevalt mõned O. Salli raadiogrammid:

Igas külas on 5-10 relvastatud meest.[2]

Valdades on juhtivatel kohtadel needsamad tegelased, kes olid seal kodanluse võimu ajal. Vallamajad on valve all. Neid valvavad omakaitselased, kellel on vintpüssid.[3]

---

1 EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 142, l. 2.
2 EKPA, f. 4, nim. 1. s.-ü. 184, l. 13.
3 Sealsamas, l. 23.

Nõukogude aktivistide perekonnad on koonduslaagrites või vanglates. Need, kellel mees või poeg Punaarmees, on valve all.

Fašistide agendid jälgivad külas iga sammu. Iga võõrast inimest jälitatakse. Kardetakse partisane. Need, kes partisane toetavad, pannakse vangi kogu perekonnaga.[1]

Port-Kunda tsement saadetakse Narva kaudu rindele. Kundas on 300 sõjaväelast.[2]

Kiviõlis töötavad belglased ja hollandlased. Tehase ümber on tugev valve. Siin on 16 õhutõrjekahurit.[3]

Sillamäel taastatakse õlitehast.[4]

Töölised töötavad hirmu all - kes töölt puudub üle 6 päeva, saadetakse koonduslaagrisse. Tööpalk on väike. Töölised pooldavad Nõukogude Liitu.[5]

Virumaal kuulutati välja mobilisatsioon. Mobiliseeritakse 1918-1924. aastatel sündinud mehed.

Ohvitserid mobiliseeritakse aastatele vaatamata.

Mobiliseeritud saadetakse Saksamaale kolmekuulistele õppustele.[6]

Raske on talupoegade olukord. Talupoeg peab iga nädal kuueks päevaks tööle saatma inimese hobusega. Vilja- ja piimanormid on suured. Kes normi ei täida, sellele määratakse rahatrahv ehk saadetakse kolmeks-viieks nädalaks töölaagrisse. Eriti raske on kehvikute olukord. Nad ei jõua täita norme. Kehvi-

---

1 EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 184, l. 25.
2 Sealsamas, l. 12.
3 Sealsamas, l. 16.
4 Sealsamas, l. 19.
5 Sealsamas, l. 31.
6 Sealsamas, l. 17, 36.

kud ootavad, millal taastatakse nõukogude võim.[1]

Need napid raadiogrammi stiilis sõnad räägivad küllalt selget keelt, et Oskar Salli organiseerimisgrupi tegevusraadius oli küllaltki suur ja tema töö vaenlase tagalas omas suurt tähtsust.

O. Salli grupp valmistas ette baasi teisele organiseerimisgrupile, mida juhtis J. Karu. See saabus 5. mail 1943. ja pidi seejärel siirduma Harjumaale.[2] Esialgu aga jäädi ühte.

Kuid nii suure salga tegevus ei saanud vaenlasele märkamatuks jääda. 28. mail korraldatud haarangul Sirtsi küla lähedal sattus salk fašistide pihtide vahele. Kaks partisani langesid.[3] Teistel õnnestus rõngast läbi murda.[4] Mõlema grupi edaspidise tegevuse kohta puuduvad täpsemad andmed, sest raadiokütte puudusel katkes neil side staabiga.

Organiseerimisgrupp, mida juhtis Jaan Kalu maandus 17. märtsil Pärnumaa ja Viljandimaa piiril.[5] Baasi rajas grupp Riisa külasse.

Valik langes Riisa külale üheltpoolt seepärast, et seda ümbritsesid Riisa raba ja Kuresoo ning kaugemal lõunas Kikepera raba ja idas Ervi- ja Valgeraba. Kevadel oli see eriti soodne põrandaaluseks tegevuseks, kuna külasse pääs oli halbade teede tõttu peaaegu võimatu. Teiselt poolt oli Riisa küla tuntud oma rahutu iseloomu pärast. Talupojad hoidsid fašistidele põllumajandussaaduste andmisest kõrvale. Pidevalt kuulati Moskva ja Le-

---

1 EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 184, l. 27.
2 EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 160, l. 12.
3 Kahjuks pole langenute nimesid läinud veel korda välja selgitada.
4 ENSV ORKA, f. R-358, nim. 1, s.-ü. 9, l. 69.
5 EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 160, l. 12.

ningradi raadiosaateid ning arutati olukorda rindel ja võimalusi fašismile kahjutegemiseks.

Ja nii koputatigi ühel märtsikuu hilisõhtul väikekohaomaniku Jaan Riisoja uksele. Küsiti:

"Kas puutöölisele ei leiduks siinkandis tööd?"

Ja talle vastati naljatades:

"Eks meistrimehe jaoks ikka midagi leidu."

Tulijad olid Jaan Kalu ja Tõnis Riisoja.

Sellest päevast peale algas sealkandis aktiivne võitlus okupantide vastu. Organiseerimisgrupp ise kasvas lühikese ajaga mitmekordseks. Tegevusele lõid kaasa Jaan Riisoja, Hans Rähn, Tõnis Kimmel, Jüri Liimson, Liisa Massi, Salme Riis jt.[1] Grupp lõi omale tugipunktid Toris, Sindis, Pärnus ja Vändras.

Jaan Kalu ja tema kaasvõitlejad seadsid endi peamiseks ülesandeks selgitustöö talupoegade hulgas. Nad tegid kindlaks, et fašistid olid Pärnus ja selle ümbruses mõrvanud umbes tuhat inimest, kes ühel või teisel määral olid võidelnud nõukogude võimu eest ehk siis ainult avaldanud oma poolehoidu sotsialismile.[2] Selle alusel oli võimalik konkreetsete faktide najal näidata, mida endast tegelikult kujutab fašism ja milline saatus ootab eesti rahvast seni, kuni võimutsevad hitlerlased.

Okupandid ja nende käsilased laiendasid sellel perioodil eriti nõukogudevastast propagandat. Kõige mustemates värvides püüti näidata olukorda Punaarmees ja Nõukogude tagalas. Seda tegid nad kindla eesmärgiga meelitada inimesi fašistlikku ar-

---

1 I. Jürisson, See ei unune, Rahvatasujad, lk. 51.
2 EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 184, l. 37.

meesse, sealhulgas nn. Eesti leegioni.

Jaan Kalu ja ta seltsimehed andsid sellel teemal välja kolm lendlehte. Nendes selgitati, et fašistidel on vaja mehi Eestist selleks, et täita hõrenevat rinnet. Meeste armeesse võtmise juures korraldatavad tseremooniad, kus pannakse välja ka kodanlike natsionalistide sini-must-valge lipp, on välja mõeldud töötavate hulkade petmiseks, nende tähelepanu kõrvalejuhtimiseks okupantide kuritööst eesti rahva suhtes.[1]

Organiseerimisgrupi lendlehti kandsid laiali peamiselt Riisa küla talupojad ja nende perekonnaliikmed. Paljudes kohtades olid üles pandud salajased postkastid, kus lendlehti käisid võtmas teiste külade ja asulate aktivistid.

Korduvalt käis Pärnus, Sindis ja mujal lendlehti levitamas Jaan Riisa. Ühes oma surmaeelses kirjas[2] pojale kirjutab ta sellest järgnevalt:

"Umbes nädal aega enne jüripäeva, ühel hommikul vara rakendasin hobuse vankri ette, võtsin kaasa mõne püti võid ja poole tapetud vasikast, et vahetuse korras saada paari saapaid, petrooli või pesuriiet. Raha eest okupatsiooni ajal ei olnud midagi võimalik osta, kõik tehingud tuli teha kaup kauba vastu. Hommikul oli veel pime kui sõitsin kodust välja, et pimeda varjul jõuda Torisse, kuna laialikandmiseks määratud lendlehed pidid olema Tori lähedal jõe ääres postkastis. Lendlehed leidsin üles,

---

1 EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 184, l. 6, 11, 69.

2 Jaan Riisa oli 1941. aastal külavolinik ja sai nõukogude võimult 12 ha maad, mida ta varem oli harinud pooletera rendi alusel. Okupandid panid ta vangi, kus ta oli kuni 1942. aastani. 1943. aasta suvel vangistati ta uuesti ja saadeti Klooga koonduslaagrisse, kust ta enam koju ei pääsenud.

arvult umbes 50 tükki, peitsin need hobuse rangide naha alla vildi sisse, selleks tehtud õõnsusesse. Kõrvaltvaataja võis arvata, et kohendan hobuse rakmeid. Nii sõitsingi Pärnu. Osa lendlehti andsid Pärnus üle määratud kohta. Tagasisõidu jätsin öö peale, et Sindis ja Toris saaks üles kleepida veel mõned lendlehed. Sindis kleepisin kaks lendlehte isegi poliitilise politsei uksele, et nemadki loeksid, mida rahvas neist arvab."[1]

Jaan Kalu grupi liikmed käisid korduvalt Pärnus, et välja selgitada vaenlase jõudude asetust ja koosseisu. Ühe niisuguse retke tulemustest loeme raadiogrammist keskusele. Selles kirjutatakse:

"Pärnus on umbes 2000 saksa sõjaväelast. Peale selle on seal väljaõppel 400 saksa noorsõdurit, kes asuvad Vanas-Pärnus Janseni tänaval Peti aitade juures. Vabaduse väljakul asub autopark - 200 autot. Väljaku lähedal Kaubandustehnikumi hoones on sapööride kool. Sakslaste staap asub Supeluse tänaval Becceti villas. Riia maanteel (nr. 125) asuvates kasarmutes on sõjavangide laager."[2]

Jaan Kalu huvitas eriti viimane. Sõjavangides nägi ta suurt reservi tugeva partisanisalga loomiseks. Ta organiseeris sealt kolme sõjavangi põgenemise, kes tulid Riisa kanti ja hakkasid tööle grupis. Jaan Kalu valmistas ette suurema arvu vangide põgenemist laagrist.[3]

Nii kasvasid pidevalt Jaan Kalu organiseerimisgrupi read. Tal oli laialdane tegevusbaas ja ulatuslikud sidemed.

---

1 I. Jürisson, See ei unune, Rahvatasujad, lk. 51.
2 EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 184, l. 21.
3 Sealsamas, l. 2.

Sakslased ja omakaitse korraldasid läbiotsimisi ja haaranguid. Ruutmeetri haaval kammiti läbi kõik sood ja metsad, otsiti igas talumajas. Kõik vähegi kahtlusealused talupojad aretee-riti.

Pärast 18. juunil korraldatud suuremat haarangut katkes grupil side staabiga ja tänapäevani pole selle organiseerimis-grupi liikmetest jälgegi.

Traagiliseks kujunes organiseerimisgrupi saatus, mida juhtis Albert Koppel. "Maandus Tartumaale ööl vastu 15. märtsi."[1] See oli ka kõik, mida teati viie nõukogude patrioodi saatusest. Nende omaksed said pärast sõda lakoonilise teate: "Teadmata kadunud". Ka hilisemas ajaloolises kirjanduses minnakse neist vaikides mööda.

Ent siiski, kuhu nad võisid kaduda. Ei saa ju võimalik olla, et kõik viis oleksid maandumisel hukkunud. Kui aga nad ellu jäid, siis peab neist ka jäljed järel olema.

Omakaitse operatiivkokkuvõttes selle perioodi kohta leiame teate, et Endla järve rajoonis on 16. märtsil avastatud langevarjurite olemasolu, kes võisid maanduda seal mõni päev varem.[2]

Kera hakkab hargnema. Omakaitse lahingukirjeldustest saab teada, et viiest partisanist üks oli naine. Täpselt nagu Eesti Partisaniliikumise Staabi aruandes.[3]

Mis siis tegelikult juhtus 1943. aasta märtsi päevil Endla järve ümbruses?

Sellest annab meile ülevaate vaenlaste ettekanne langevar-

---

1 EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 160, l. 11.

2 ENSV ORKA, f. R-358, nim. 1, s.-ü. 9, l. 62.

3 EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 160, l. 11.

jurite tabamiseks korraldatud haarangutest. See võimaldab ligilähedaselt taastada pildi nelja mehe ja ühe neiu ustavusest ja vaprusest.

Nagu omakaitse aruandest selgub, avastas vaenlane partisanid juba järgmisel päeval pärast maandumist. Kohe ajas omakaitse Tartumaa maleva VII pataljoni 37. (Vaimastvere) kompanii ülem Sein 20 meest metsa jälgi ajama. Kui otsingud ei andnud tulemusi, läks 17. märtsil kompanii ülem ise juba 51 mehega haarangule. Kammijad alustasid Endla külast, suundusid Endla rabale lõunast, üle Kuusiksaare järve ja kõrgendiku kuni jõudsid tagasi lähtekohta.

Samal ajal omakaitse Sakalamaa maleva staap pani Endla järvest edelasse 11 kolmemehelist vahiposti. Loodesse pani vahipostid välja omakaitse Järva maleva staap.

Tagaajamise üldjuhtimise võttis enda kätte Tartu välikomendandi abi major Veiss, kes saatis kohale oma esindaja Richteri.

Järgmisel päeval, 18. märtsil algas hommikul kell viis veelgi suurem haarang. Sellest võttis osa Omakaitse Tartumaa malev, kellega koos läksid saksa sõjaväelased koertega ja julgeoleku politsei ametnikud. Omakaitse Sakalamaa malev pani välja 186 meest, Viljandist saadeti haarangule kaitsepataljon nr. 32, Järva malevast oli väljas paarsada meest.

19. märtsil toodi veel lisajõudu Tartust, Mustveest, Jõgevalt, Sallast ja Rakkest. 20. märtsil oli kammijaid juba üle 600. Sellega suleti partisanidele väljapääs Endla järve rajoonist kümnete kilomeetrite kauguselt.

Esimene suurem lahing partisanidega toimus Onga jõge ületava

Olju silla juures, mis asub Edru külast lõunas. Vaenlase jõud olid suures ülekaalus. Partisanidel jäi üle üks võimalus - astuda jääkülma vette, et ujuda jõe idakaldale. Seal tabas vaenlase kuul ainukest grupi naispartisani. Noor neiu langes surnuna jõe kaldale.

Ei täitunud ka tema võitluskaaslaste lootused jõe ületamisega pääseda haarangust. Omakaitse üksused varitsesid sealgi. Jälle algas lahing elu ja surma peale. Lakkamatult tulistades taganesid nad metsatuka poole. Kuid mõnikümmend meetrit enne põõsaste varju jõudmist tabas Vanakõrtsi talu põllul fašistide kuul veel üht partisani.[1] Haav polnud surmav ja noor patrioot roomas metsatukka. Kuid kohal olid ka mõrvarid, kes nõudsid, et partisan alla annaks. Vastus oli eitav. Veelgi rohkem. Haavatu kangelane haaras granaadid ja heitis need vaenlase sekka. Enda jaoks aga jättis viimase, päästes ennast sellega piinamistest.

Ülejäänuid partisane ootasid aga ees uued lahingud. Emumäe asunduse pargis varitsesid neid omakaitselased Karl Tärn, Johannes Vilberg Käru rühmast ja Johannes Otsalt Salla rühmast. Kättemaksuks oma seltsimeeste eest surmasid partisanid Tärni ja Otsaldi.

Seejärel jäi üks partisanidest samasse parki teiste taandumist katma. Kui uus fašistide grupp parki kammides rahvatasuja sisse piirasid heitis ta granaadi vaenlase sekka, langedes ise kangelasena.

Tema võitluskaaslastel tuli maha pidada veel kaks lahingut Sala ja Kadiküla juures, enne kui suutsid läbi murda mitmekordsest piiramisrõngast.

Saksa okupantide truud teenrid omakaitselased aga jätkasid

---

[1] Kes nimelt neljast seal langes, on selgumata.

jälitamist ja haaranguid, kõik nuhid olid jalule aetud. Lõpuks kümnendal haarangupäeval suutsid fašistid Resti külas Vaidru talu lähedal küünis kaht viimast võitlejat sisse piirata. Lahing kestis kuni küünist ei kostnud enam ühtki lasku. Kui viimaks mõrvarid küüni julgesid minna ei tuksunud enam kummagi rahvatasuja süda.[1]

Kes olid need viis kangelast?

Albert Koppel, kakskümmend üheksa aastat vana, kommunistliku partei liige 1940. aastast. Iseseisva töö kataloogis seisab: kulakute karjapoiss, õpipoiss, lihttööline, elektrimontöör. Vahetult enne sõda Kohtla valla parteiorganisaator. Koju jäi abikaasa, kellega oli kooselatud umbes aasta.

Endel Ariko, kahekümne nelja aastane. Töötuduse tõttu oli kodanlikus Eesti leiba teeninud kord siin, kord seal. Nõukogude võimu taaskehtestamise järel astus miilitsateenistusse. Kommunistlik noor, kodu jäi tütar, keda ta polnud näinudki.

Feliks Posti, kuu aega jäi puudu kahekümne neljast. Enne sõda Kaareperes miilitsavolinik. Läbi ja läbi karastunud mees võitluses vaenlasega. Tema selja taga olid lahingud Tartumaal saksa langevarjurite ja bandiitidega ning retk vaenlase tagalasse 1942. aasta suvel. Tarmo Talvi salgas. Kommunistlik noor.

Leonhard Heiberg, kahekümne seitsme aastane, parteitu. Enne sõda töötas Tartus metallitööstuses "Tehnik" valaja-vormijana.[2]

Salgas oli üks tütarlaps, üheksateistaastane Augusta Grebenštšikova, pärit Altai kraist.

---

1 ENSV ORKA, f. R-358, nim. 1, s.-ü. 9, l. 58-61.
2 EKPA, f. 4, nim. 2, s.-ü. 543, 68, 235, 1112 ja 270.

Niisugused olid kangelased, kes jäksid oma kodumaa nimel surma, andmata välja oma seltsimehi, palumata halastust, lausumata ühtki sõna.

Jäljetult on kadunud osa mehi ka teistest organiseerimisgruppidest, s.o. sellest ajast peale kui neil katkes side keskusega. Võib arvata, et enamus neistki langes samuti kangelastena, sest iga ettevõetud otsing viib meid ennastsalgavate ja vaprate tegudeni. Näiteks võime me nüüd juba konkreetselt kõnelda Elmar Jõgisoo sangarlikkusest. Pärast raskeid lahinguid jäi Elmar Jõgisoo oma kaasvõitlejatest Oskar Salli grupist eraldi.

Kuid üksijäämine ei kohutanud teda. Jõgisoo leidis põlevkivibasseinis ja sealkandi külades endale uusi mõttekaaslasi ja lahingusõpru. Vaenlasel oli teada, et Jõgisoo elab ja tegutseb ning tema peale peeti jahti, jälitati ja korraldati haaranguid.

Kord sai Jõgisoo jalast haavata. Kuid oma sõprade juures ravis ta jalga terveks ja jätkas rahvahulkade organiseerimist fašismivastasele võitlusele. Ent hitlerlased sattusid mõni aeg hiljem jälle patrioodi jälile. Seekord sattus kangelane väljapääsmatusse olukorda. Et mitte sattuda vaenlase kätte, laskis ta endale kuuli pähe.[1]

Eespoolnimetatud viie organiseerimisgrupi 25 mehest on praegu elus vähesed. Üks neist on Otto Saks, kelle tegevus algas 17. märtsil 1943 Viljandimaal.[2]

"Meie tegevus algas rasketes tingimustes," meenutab sellest perioodist sm. Saks. "Eriti mõjus see, et õige pea jäime

---

1 O. Lepa avaldamata uurimusest, autori käsutuses.
2 EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 160, l. 11.

kahekesi. Minuga oli ainult Bernhard Aria. Side keskusega puudus. Vanemad, vennad ja kõik sugulased olid areteeritud. Alatasa toimusid haarangud ja läbiotsimised. Paljud inimesed olid fašistide märatsemise tagajärjel nii hirmunud, et ei julgenud aktiivsele tegevusele mõeldagi.

Selle tõttu organiseerisime külades algul ainult toetuspunktid, kust saime informatsiooni. Lälakülas August Suigi juures kuulasime Leningradi ja Moskva raadiosaateid. Meie lendlehti kandsid laiali samast külast pärinevad August Leemet, Aleksander Pukk jt.

Suvel moodustasin partisanisalga, kuhu kuulusid talupojad Suik, Leemet ja Pukk ning Vaibla metsavaht Kangur, kes kõik olid muretsenud endile relvad."[1]

Varsti hakkasid okupandid tunda saama rahvatasujate kätt. Siin ja seal ilmusid antifašistlikud lendlehed ja purunesid sideliinid.

Sm. Saksa ja tema kaasvõitlejate tabamiseks korraldas Viljandi jahikomando ja omakaitseüksused haaranguid, millest võttis korraga osa sadu mehi. Kord õnnestuski neil metsas sisse piirata Otto Saks ja Bernhard Aria. Ebavõrdses lahingus sai Aria surma. Ainult imekombel pääses sm. Saks eluga. Et grupi tegevusele lõpp teha areteerisid fašistid ümberkaudsetest küladest kümneid inimesi.[2]

Kuid see ei suutnud lämmatada võitlustuld. Rahvahulkade laialdane toetus võimaldas Otto Saksal organiseerida fašismivastast

---

[1] EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 141, l. 9-10.

[2] Sealsamas, l. 9-11.

võitlust Viljandimaa paljudes paikades kuni sõja lõpuni.

Kõigile kaotustele vaatamata oli 1943. aasta märtsis Eestimaale saabunud organiseerimisgruppidel erakordselt suur tähtsus. Nad aitasid paljastada vaenlase laimu, nagu oleksid kõik Nõukogude tagalasse evakueerunud eestlased seal hukkunud. Nüüd võidi neid näha oma silmaga ja mis veelgi tähtsam, nad tõid teateid paljudele emadele nende poegadest, kes sõdisid Nõukogude armee ridades.

Organiseerimisgrupid virgutasid töörahva hulki fašismivastasele võitlusele ja andsid palju häid kogemusi partisaniliikumise edasiseks hoogustamiseks.

3. Partisaniliikumise organisatsiooniline ja poliitiline tugevnemine.

1943. aasta juulis-augustis läks initsiatiiv rindel lõplikult Nõukogude vägede kätte. Orjol-Belgorod-Kurski all kukkus täielikult läbi fašistlike vägede pealetungistrateegia. Algas Nõukogude armee uus võimas pealetung, mis hargnes kuni 2000 kilomeetri pikkusel rindel.

Neil rindelahingute suvisel murdeperioodil võib täheldada Eestimaal partisaniliikumise järsku elavnemist. Partisaniliikumine tugevneb nii organisatsiooniliselt kui ka poliitiliselt.

Kui võtta abiks arvud, siis oleks pilt järgmine. Aasta teisel poolel oli Eestis vähemalt[1] 68 antifašistlikku relvastatud gruppi, sealhulgas 13 partisanigruppi ja -salka, millised alates augustist tulid siia Nõukogude tagalast Eesti Partisaniliikumise Staabi kaudu.

Kui aga heidame pilgu Eesti NSV kaardile ja vaatame, kus need võitlejate salgad asusid, siis näeme neid peaaegu üle kogu maa. Senini pole teada sellest perioodist ühtki rahvatasujat ainult Hiiumaal.

Meil pole siinjuures võimalik lähemalt peatuda kõigil antifašistlikel võitlusgruppidel. Pealegi me leiame paljude gruppide kohta ainult lühiteateid, sageli aga kõigest viiteid nende ole-

---

[1] Täpset arvu pole võimalik öelda, sest on teadmata, kuipalju aasta esimesel poolel eksisteerinud gruppidest jätkas oma tegevust. Tõenäoliselt oli samal ajal veel antifašistide ühendusi, kellest arhiivimaterjalid vaikivad, või siis pole veel teated nendest uurijate näppu sattunud.

masolust vaenlase teadetes, kus tehakse kokkuvõtteid võitlusest partisanide vastu. Tuleb tunnistada, et isegi mõnede Eesti Partisaniliikumise Staabi liinis töötavate partisanigruppide kohta on andmed äärmiselt napid. Suurema enamuse antifašistlike gruppide tegevuse ja saatuse kirjeldamine nõuab enne veel uurimist, paljude arhiivimaterjalide läbitöötamist ja mälestuste kogumist.

Seepärast peatume alljärgnevalt vaid osa gruppide ja nende liikmete tegevusel.

1. augustil alustas Rakvere-Kunda-Sonda kolmnurgas tegevust partisanigrupp, mida juhtis Ernst Sipria.[1] Grupil katkes raadioside Eesti Partisaniliikumise Staabiga juba esimestel päevadel.

Sellega rebiti puruks varem väljatöötatud tegevusplaan. Tuli välja töötada uus. Patrioodid otsustasid kõigepealt soetada endale konspiratiivkorterid. Ernst Sipria asus esialgu elama vanemate juurde. Kui sinna asusid elama saksa sõjaväelased, leidis ta elukoha teises Kunda lähedases külas. Ants Taar läks Rakverre.

Grupi liikmed lõid omale informatsioonivõrgu ja soetasid kaastöötajaid. Ernst Siprial olid sidemed samas piirkonnas juba varemast ajast tegutseva partisanigrupiga[2]. Viimane oli oma põhikoosseisult samuti väike ja tema liikmed elasid Varudi soo piirkonnas talupoegade juures.[3]

---

[1] EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 144, l. 18.

[2] Sealsamas, s.-ü. 144, l. 12.

[3] Kahjuks puuduvad selle grupi koosseisu ja tegevuse kohta lähemad teated. Nagu nähtub omakaitse arhiivimaterjalist, oli selles grupis endine kohalik miilits, kes lahingus okupantidega 11. augustil surma sai (ENSV ORKA, f. R-358, nim. 1, s.-ü. 9, l. 75).

Sipria ja tema kaasvõitlejate peamine tegevus seisis agitatsioonitöös. Nad kuulasid pidevalt Nõukogude raadiosaateid ja koostasid nende alusel lendlehti, milledes rääkisid rahvale tott fašistliku Saksamaa armee tegelikust seisukorrast.[1] Eriti olulist tähtsust omas okupeeritud alade elanikele selle selgekstegemine, mida tegelikult tähendasid fašistide jutud rindejoone "õgvendamisest", et selle taga peitub vaenlase pealetungistrateegia läbikukkumine ning tema tehnika ja inimjõureservide "läbijahvatamine" idarindel. Sellega aitasid partisanid fašistlikku armeesse mobiliseerituid arusaamisele jõuda, et hitlerlased tahavad läheneva katastroofi vältimiseks neid paisata "kahurilihaks" tühjaks jäänud rindelõikudesse.

Lendlehti aitasid levitada Ernst Sipria ema ja õde, samuti Ants Taari õde Ada ning mitmed teised partisanidega seoses olnud isikud.[2]

Peale selle tegid partisanid vaenlasele mitmesugust majanduslikku kahju. Nad lõikasid korduvalt katki vaenlase sideliine ja purustasid kümnetel sõjaväeautodel kumme.

Nii tegutses grupp kuni järgmise aasta mai kuuni. Siis sattusid vaenlased Ernst Sipria ja Ants Taari jälile. Kui fašistid piirasid sisse elamu, kus varjas ennast Ernst Sipria, võttis see ustav nõukogude patrioot lahingu vastu. Ta langes kangelasena võitluses ülekaaluka vaenlasega.

Ants Taar aga sattus 1944. aasta 20. mail elusalt hitlerlaste pihtide vahele. Kuid tubli partisan ei andnud välja oma seltsimehi. Kord kui punanurkadega lennukid heitsid pomme vaen-

---

[1] EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 144, l. 12.
[2] Sealsamas, l. 19.

lase ešelonile, millega viidi vange Tallinnasse, Ants Taar põgenes ja varjas ennast oma mõttekaaslaste juures kuni Nõukogude armee vabastas tema sünnimaa.[1]

Teistest samal ajal praeguse Rakvere rajooni territooriumil tegutsenud gruppidest on andmed üsna napid. Nii näiteks on Võsu ümbruses baseerunud rahvatasujatest teada ainult niipalju, et vaenlane avastas 31. augustil Võsult kolm kilomeetrit kirdesse partisanide laagri.[2]

Mitu partisanigruppi oli rajooni kaguosas. Rasivere küla ümbruses kuulus näiteks gruppi kümme relvastatud meest.[3] Sealt paarkümmend kilomeetrit edela pool tegutseva partisanigrupi kohta kirjutatakse omakaitse aruandes järgmist:

"31.07.43. päeval teostas saksa ja eesti politsei koos omakaitse kompaniiülemaga haarangu Moora as. (Laekverest 2 km läänes), et tabada ühte isikut, keda kahtlustatakse ühe saksa sõduri mõrvamises ja et areteerida üht väejooksikut, eesti vabatahtlikku. Ettevõetud haarangul tagaotsitavaid ei tabatud. Tagasisõidul tulistati metsast, mis Moora as. 1 km lõunas, saksa politsei autot umbes 5 mehe poolt. Üks neljast politseinikust sai haavata. Selle tagajärjel katkestati haarang.

01.08. teostas omakaitse tähendatud rajoonis haarangu, et tabada laskjaid. Haarangul tulemusi ei olnud. Kohapeal kogutud andmete järgi kuulub tähendatud jõuku 5-7 kommunistlikku isikut..."[4]

---

1 EKPA, fo 4, nim. 1, s.-ü. 144, l. 12-13.
2 ENSV ORKA, f. R-358, nim. 1, s.-ü. 9, l. 81.
3 Sealsamas, l. 76.
4 Sealsamas, l. 76.

Sügisepoole hakkasid fašistidele erilist muret tekitama külad, mis asusid eeltoodust mõnikümmend kilomeetrit ida ja kagu pool. Nagu omakaitsemehed kurdavad, sattusid nad 27. augustil Rehesaare metsavahi rajoonis ootamatult kokku partisanidega. Algas lahing, mis lõppes sellega, et omakaitselased paanikas laiali jooksid. Järgmisel päeval korraldatud suureulatuslik haarang aga läks neil tühja. Partisanid olid kadunud.[1]

6. septembril maandus langevarjudega Muraka sohu partisanisalk. Bernhard Kentam ja tema kaasvõitlejad Raigo Komp, Ilmar Savimaa jt. läksid kohe Tudulinna ja Lohusuu ümbruse küladesse laiali, et ainult ühise tegutsemise puhuks kindlaksmääratud kohas kohtuda. Talupojad varjasid ja toitsid neid, ning iga haarangu puhul hoiatasid partisane juba varakult, nii et enamuse asukoht jäi okupatsioonivõimudele pikemaks ajaks teadmatuks.[2]

Bernhard Kentamil olid tihedad sidemed juba varem siin ligi aasta tegutsenud partisanigrupiga, kus oli ka tema abikaasa.[3]

Pidevalt andsid partisanid fašistidele endast elumärki, kuid tavaliselt varjamispaikadest kaugemal. Öösiti kogunesid nad lepitud kohtadesse ja läksid siis vaenlasele kahju tegema. Ühel oktoobriööl hiilisid nad vaenlase tõketest läbi ja õhkisid rööpad Tapa-Narva raudteeliinil. Mõni aeg hiljem aga purustasid Rakvere jaama veepumba ja Sonda-Kiviõli vahel peaveetorni.[4]

Grupp tegi talupoegade hulgas laialdast selgitustööd ning koostas ja levitas lendlehti.

---

1 ENSV ORKA, f. R-358, nim. 1, s.-ü. 9, l. 81.
2 EKPA, f. 4, s.-ü. 160, l. 21, s.-ü. 163, l. 10-15.
3 Sealsamas, s.-ü. 63, l. 1-3; lähemad andmed selle grupi koosseisu ja tegevuse kohta pole arhiivimaterjalidest selgunud.
4 EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 160, l. 21; s.-ü. 132, l. 10.

Paljud talupojad võtsid aktiivselt osa partisanigruppide tegevusest. Parast Eesti NSV vabastamist koostatud autasustamislehelt loeme:

Alma Osman varjas ja abistas kõigiti partisan Raigo Kompi. Ta pidas sidet partisanide vahel ja täitis nende mitmesuguseid ülesandeid.

Adele Volmar aitas kaasa partisanide varjamisel.

Elisabet Komp otsis partisanidele konspiratiivkortereid ja varustas neid toiduga.

Dimitri Volmar, kes kuulus kohalikku omakaitse üksusesse, informeeris partisane kavatsetavatest haarangutest ja varustas partisane relvastusega, mille eest fašistid ta areteerisid.[1]

Siinjuures nimetasime ainult väheseid, kõige aktiivsemaid partisanide abistajaid. Tegelikult oli neid talupoegi, kes teadsid partisanide olemasolust ja abistasid neid, tunduvalt rohkem.

Rida partisanigruppe oli ka Loode-Eestis. Seejuures kohtame esmakordselt rahvatasujaid Riguldi kandis, kus möödunud okupatsiooniaastail omakaitse aruannete järgi ei juhtunud midagi erakordset. Nüüd aga kõneldakse juunis koguni kümnemehelisest relvastatud "metsavendade" salgast. Omakaitselased Harju ja Lääne-malevast korraldasid neile korduvalt haaranguid, kuid need nõukogude patrioodid oskasid alati parajal ajal fašistide küünte vahelt välja libiseda.[2]

Septembrikuus oli sealsamas mõnda aega Proosese partisanisalk.[3]

---

1 EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 63, l. 5.
2 ENSV ORKA, f. R-358, nim. 1, s.-ü. 9, l. 73.
3 EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 160, l. 21.

Tallinnas ja selle ümbruses, kus fašistid suunasid partisanide tagaajamiseks ja otsimiseks kõige kvalifitseeritumad jõud, tegutses kõige edukamalt antud perioodil Uto Malsroosi partisanigrupp. Viimane tegutses täies koosseisus septembri lõpust kuni jaanuarikuu keskpaigani.[1] Ja seda tänu sellele, et partisanidel olid laialdased sidemed külades ja Tallinnas. Nii sai grupp oma tegutsemise esimestel päevadel konspiratiivkorteri Rae vallas Nõmme talus Linda Mändmetsa juures. Olgu öeldud, et Linda Mändmets täitis ise pidevalt partisanidelt saadud ülesandeid, käis korduvalt Tallinnas vajalikke andmeid toomas ja pidas sidet teiste antifašistidega.

Pärast seda, kui fašistid Nõmme talu rüüstasid ja selle Mändmetsalt ära võtsid, sai partisanidele uueks koduks Saarte talu Metsanurga külas. Saarte talus varjas end fašistide eest siis juba Lembit Väljataga.[2] Seal varjas ennast ka Tallinnast pärinev Rudolf Erlich.[3] Nüüd lülitusid ka need kaks viimatinimetatut partisanisalka. Eliise Väljataga, samuti Saarte talust, aitas oma seltsimeestel organiseerida salajasi kohtumisi võitluskaaslastega ning tihti kontrollis, kas partisanidel nende liikumisel "saba" järel ei ole.

Üks fašismivastase võitluse organisaatoreid Eduard Jans, kes oli ka Malsroosi grupis, saabus parašütistina Eestisse 1943.

---

1 Fašistidel õnnestus 1944.a. jaanuaris välja uurida, et grupi üks liikmetest, nimelt Martin Sõrmuse konspiratiivkorter asub Tõdval. 15. jaanuaril piirasid hitlerlased talu ümber, lootes tabada partisani elusalt. Kuid partisan Sõrmus astus julgelt lahingusse vaenlasega ja võitles, kuni lakkas tuksumast tema süda. (EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 69, l. 37.)

2 EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 160, l. 22.

3 Sealsamas, s.-ü. 196, l. 26.

aasta septembris. Oma mälestustes nendest rasketest päevadest ta kirjutab:

"Minu otseseks ülesandeks oli välja selgitada vaenlase laevade arv ja liikumine ning laevastiku paigutus, samuti lennuväljad.

Et seda ülesannet täita, pidin elama asuma Tallinna. Alaliseks peatuskohaks oli minul seal Väike-Ameerika tänav 25 elunev Eidsede perekonna korter. Need olid minu vanad tuttavad juba kooliajast, millal elasin nende juures kolm aastat.

See perekond aitas mind väga palju. Eriti palju minule vajalikke andmeid sain Mercedes-Angela Eidselt, kes töötas meresadamas. Majaperemees muretses minule originaalse ausweisi."[1]

Samal ajal oli Eduard Jansil peatuspaik Tõdvas, kuid fašistide agendid said haisu ninna.

"Ühel õhtul, kui järjekordselt soome kelguga maale sõitsin, haarati mind pimedas järsku kinni. Alguses arvasin, et seltsimehed teevad nalja. Kuid siis selgus, et olen vaenlaste pihus. Mind viidi talutarre, otsiti läbi. Püstol, mis oli rinnataskus, võeti ära. Sunniti lamama põrandal. Nad minu käest midagi ei küsinud, ma midagi ei rääkinud ka. Mehi oli koha peal 6-7. Üks neist, lühikest kasvu ja paks, oli väga äge ja tahtis mind kohe maha lasta. Teised keelitasid teda seda mitte tegema. Selle öö ja järgmise päeva lamasin kambri põrandal, püsti sain tõusta ainult niipalju, kui tohtisin kolmemehelise konvoi saatel õues käia loomulikke vajadusi rahuldamas. Kuulasin hoolega valvurite omavahelist jutuajamist, et vähegi asjasse selgust tuua. Ma ei teadnud, missugustel põhjustel meie sissekukkumine oli toimunud, missugused sündmused olid siin aset leidnud vahepeal.

---

[1] Eduard Jansi avaldamata mälestustest, autori kasutuses.

Järgmise päeva hilisõhtul algas linnasõit. Minu saatjaid oli kolm. Küüdimees, mingisugune ülem (auastet ei mäleta) ja veel üks erariides mees. Öö oli väga külm, kogu aeg reel istuda oli täiesti võimatu. Kuna olin kogu aeg olnud täiesti rahulik lubasid nad mul mitmel korral ree järel käia. Minul hakkas välja kujunema põgenemisplaan.

Liival raudtee ülesõidukohas lahkus üks minu konvoeerijaid. Nüüd oli neid veel kaks. Käisin ree taga ja tegin naha hästi soojaks. Siis istusin reele küüdimehe kõrvale. Kell võis olla umbes viis või pisut üle selle kui hakkasime Luha tänava otsa jõudma. Reelt heinte alt kogusin endale pihutäie puru pihku ja enne, kui jõudsime Luha tänava otsa kohta, virutasin selle ülemale vastu silmi. Hüppasin reelt ja jooksin Luha tänavasse. Mööda Uus Maailma tänavat jooksin kuni Videviku tänavani, sealt keerasin sisse, siis lõppes täielikult mu jõud otsa. Läksin majahoovi. Olin hingetu. Kuulatasin. Tagaajajad jõudsid mulle kiiresti järele. Jäid Videviku tn. nurgale seisma ja aru pidama. Nende jutt oli mulle selgesti kuuldav. Iga sõna, iga hääl kajas kohutavalt kõvasti, sest linn magas alles. Nagu aru sain, pidin ma kuskil nende läheduses olema, sest ma ei saanud ju järsku lendu tõusta ja kuulmatult ära vajuda. Iga samm kajas nagu kahuripauk. Hiilisin tagasi Uus Maailma tänavale, seega tegin nulli valmis ja keerasin paremat kätt mingisse tänavasse, mis osutus umbtänavaks. Nad tulid mulle päris täpselt järele. Umbtänava ääres oli kõrge plank, sinnasamasse kõnniteele vastu planku viskasin pikali. Tagaajajad mind ei näinud ja läksid ära.

Asusin jälle elama Väike Ameerika tänav nr. 25 Eidsede korterisse ja oma ülesandeid täitma."[1]

---

[1] Eduard Jansi avaldamata mälestustest, autori kasutuses.

Mitmeid uusi partisanigruppe tekkis Lõuna-Eestis. Augustis jõudis Petserimaale partisanigrupp, mis oli tulnud üle rindejoone aasta alguses. Läbinud jala üle neljasaja kilomeetri, jõudis grupp Eesti pinnale ja hakkas siin tutvuma olukorraga, looma sidemeid kohalike elanikega ja rajama toetuspunkte. Siin pidasid psrtisanid maha oma esimesed lahingud.[1]

13. septembril võttis grupp mõni kilomeeter Eesti piirist Lätimaal Ozerčina küla lähedal vastu paarkümmend langevarjurit. Enamus neist siirdus kohe edasi Võru- ja Valgamaale partisaniliikumist organiseerima. Kümmekond partisani jäid kahe väiksema grupina esialgselt Ozerčina ümbrusse, et mõne päeva pärast edasi minna.

Kahjuks osutus üks mees, kes läks koos Smirnovi partisanigrupiga Võrumaale, reeturiks. See oli Elmar Velthut.

Vaenlane sai temalt täpsed andmed partisanide toetuspunktide kohta. Võru välisandarmeeria ülem saatis kohe välja suure karistusekspeditsiooni, mis koosnes 150 sakslasest ja fašistide väeüksustes teenivatest ohvitseridest-eestlastest.[2]

Reeturi juhtimisel õnnestus hitlerlastel partisanid ootamatult sisse piirata. Talus, kus ühes õue otsas asus Aleksander Turro grupp ja sealt meetrit viiskümmend eemal saras partisanid Johannes Kiivit ja Elmar Pani, õnnestus hitlerlastel läbi lõigata partisane ühendav teerada enne, kui viimased vaenlast märkasid. Fašistid näisid oma edus juba nii kindlad olevat, et

---

1 Rahvatasujad, lk. 100-105.

2 ENSV ØRKA, f. R-358, nim. 1, s.-ü. 9, l. 84.

esimesel momendil ei avanud nad partisanide pihta tuldki, lootes nähtavasti neid elusalt kätte saada.

Kuid vaenlane ei tundnud partisane, kes ei mõelnudki ka antud olukorras alistuda, kelle ainsaks sihiks oli rõngast läbimurda.

Alanud lahingus näitasid erilist kangelaslikkust üles partisanid Johannes Kiivit ja Elmar Pani. Fašistid ei teadnud, et kaks partisani asusid küünis, millest nad esimeses hoos mööda tormasid, et haarata elumaja taga olev küngas ja sellega teha lõpp Turro grupile.

J. Kiivitil ja E. Panil oli seega võimalus tähelepandamatult vaenlase selja taga, mõne sammu kaugusele asuvatesse põõsastesse lipsamiseks.

Kiivit ja Pani ei kärsinud oodata mõnda minutit. Nad avasid tule. Ja hitlerlased taipasid, et ka küünis on partisanid. Kogu nende aheliku vasaku tiiva kuuekümne-seitsmekümne automaadi tuli suunati küünile. Trasseerivad kuulid rebisid pilpaid seintest, katus muutus sõelaks.

Hitlerlased lootsid, et nüüd, nüüd ilmuvad küüniuksest nähtavale ülestõstetud käed. Aga sealt vilksatas vaid kellegi tugevast käest heidetud granaat. Kangelaste Johannes Kiiviti ja Elmar Pani relvad sundis vaikima vaid hitlerlike šaakalite viimane abinõu - süüdata küün.[1]

Kes olid need kangelased?

Johannes Kiivitit ma tundsin juba enne sõda. Nägin teda tihti miilitsavormis. Oli püsimatu, ei sallinud ootamist, tege-

---

[1] EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 184, l. 395, s.-ü. 268, l. 88, 105.

vusetust. Tema koduvallas kuulsin kord ütelust, et selline olevat ta sündinudki. Kes teab. Aga rohkem tahaks uskuda, et selliseks tegi Kiiviti ta elu, alaline mure homse päeva pärast juba lapsepõlvest peale.

Johannese isa Jaan Kiivit langes Esimeses maailmasõjas saksa okupantide vastu võideldes. Ema kasvatada jäi kaks last. Üheksa-aastaselt pidi Johannes Kiivit kulaku karja hoidma hakkama. Ja nagu ikka palgalise põllutöölise lastega kodanlikus Eestis juhtus, nii viis ka Johannes Kiiviti elutee ta sulaseks. Vahetevahel kaevas ta Valgamaa kulakute juures kraavi ja lõikas puid, lõhkus Nooviku tõrvatööstuses kände.

1940. aasta suve revolutsioonilistel päevadel astus Kiivit Kommunistlikku Parteisse ja hakkas tööle miilitsavolinikuna. Võitles siis hävituspataljoni ridades saksa fašistide vastu. Kaugel Nõukogude tagalas aga võttis Johannes Kiivit kätte paberi ja pliiatsi ning kirjutas:

"Palun saata mind Eesti eriülesannetega üksusesse, kus oleksin ükskõik millisele raskele ülesandele valmis minema. Tahan vaenlasele kätte maksta nende kuritööde eest ja vabastada Eesti fašistide orjusest."

Ent Elmar Pani? Kas temalgi oli oma elu olnud? Poisikeseeast peale rassis ta koos isaga metsatööl. Ja ei pääsenud temagi kraavikaevamisest. Samuti oli ta sulaste kirjas, ainult et Viljandimaal Rimmu vallas.

Sõjateele läks Elmar Pani Rimmu valla komsomoliorganisaatori kohalt parteiliikme kandidaadina. Hävituspataljoni ridades lõi lahinguid sissetungijatega kuni Tallinnani, kust üle mere haavatuna Leningradi sõitis.

Samuti oli metsalaagris lahing äge ja partisanide elu juuksekarva otsas.

"Parandasin parajasti raadioaparaati, kui Lilia[1] karjatas: "Sakslased!" kirjeldas lahingut Richard Melts. "Samas avasid fritsud tule telgile. Haarasime Raagiga automaadid. Lähedale pääsenud sakslased varisesid kokku.

See näis olevat sakslastele rünnakusignaaliks. Ümberringi hakkas mets kajama laskudest. Õnn, et meie staabi ümbrus oli mineeritud. Ründajate jalge all hakkasid üksteise järel plahvatama miinid. Eks see pani vist sakslasi järele mõtlema ja nende rünnakuhoog vaibus. Aga sellest oli küllalt, et rõngast välja lipsata..

Kuna sakslaste jõud olid suured ja pääsemine nende käest peaaegu lootusetu, otsustasime viimase abinõuna võtta tarvitusele sõjakavaluse. Pugesime suure kuuse alla mõttega: kui vaenlane meid avastab, kasutame ära oma hea positsiooni ja võitleme viimase meheni.

Läks aga teisti. Sakslased, ei osanud aimatagi, et oleme veel nii lähedal, ja tormasid kaugemale metsa kammima."[2]

Seega oli salk kaheteist tunni jooksul pidanud kaks ägedat lahingut, nagu neid iseloomustas oma ettekandes ülemusele fašistliku julgeolekupolitsei.[3]

Ent fašistid ei tahtnud leppida kaotusega. Nad otsustasid partisanid metsast välja ajada näljaga. Nad paigutasid küladesse

---

[1] Jutt on partisan Lilia Belaklokovast.
[2] Rahvatasujad, lk. 112-113.
[3] ENSV ORKA, f. 106/3, nim. 1, s.-ü. 31, l. 5.

ja isegi igale metsasihile ja teerajale tugevdatud väesalgad.

Vaatamata kõigile raskustele õnnestus partisanidel taas ühineda. Moodustati partisanisalk, mille juhiks sai Paul Raag.[1] Salk läks vaenlase erilise valve alla võetud ja alatiste naarangute objektiks saanud piirkonnast ära ja jätkas võitlust koos vennasrahvaste partisanidega.

Võrumaa põhja piirile, Põlva ümbrusse saabus augustikuu lõpul Eesti Partisaniliikumise Staabi ülesandel viieliikmeline partisanigrupp K. Hernitsa juhtimisel.[2] Vaenlane märkas grupi maandumist ning asus kohe suurte jõududega partisane jälitama. Nädal aega pidas grupp kaitselahinguid. Seejärel jagunes grupp osadeks, et niimoodi jälitajatest lahti saada.

Selles salgas võitles ka Lembit Siniorg, kelle mälestuseks ümbruskonna talupojad nimetasid oma ühismajandi Partisan Lembitu nimeliseks.

Lembit Siniorg oli põline põlvalane. Kohe nõukogude korra taaskehtestamise järel 1940. aastal sai Lembitust esimene kommunistlik noor Põlvas. Seejärel oli ta Linnamäe vallas komsomoliorganisaatoriks. Kui algas sõda, astus ta hävituspataljoni ridadesse, et kaitsta oma kodumaad vaenlase rünnakute eest.

1943. aasta augustis tuli ta Nõukogude tagalast Eestisse tagasi, et anda siin oma panus fašismi hävitamiseks. Tugipunktiks oli tal Eoste küla, kus elasid L. Sinioru sugulased.

Kuid just seal oli ka tema vaenlasi, kes juba sõja algul olid reetnud oma rahva huvid. Need tundsid Sinioru ära. Noor partisan tabati ja paigutati Tartu vanglasse. Seal teda piina-

---

[1] EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 185, l. 184.
[2] Sealsamas, s.-ü. 160, l. 13.

ti ja püüti mõjutada, et ta annaks välja oma seltsimehed. Kuid Lembit Siniorg jäi kindlaks ja suri kodumaa patrioodina.

Pärnumaal oli suuremaks I. Jürissoni veerandsajameheline partisanisalk. Esimesed kümme meest maandusid langevarjuga 10. septembril mõne kilomeetri kaugusel Kikepera rabast.[1] Mõni aeg hiljem ühines nendega uusi rahvatasujaid. Salk lõi endale kindlad baasid metsas ja toetuspunktid Vabriku, Väimesaare, Kikepera, Lambaküla, Pustuki jt. külades.

Oma esialgsest elust sm. I. Jürisson jutustab:

"Elasime telgis, muldonnis ja vahel lihtsalt puual. Elukohta vahetasime esialgu üsna tihti - paiknesime kord Põlendmaa, siis Kikepera ja Kõpu lähedal metsades.

Esialgu oli raskusi kümne mehe toitlustamisega. Moonakotidest, millised langevarjuga pidid lennukist alla visatama, jäime ilma, sest lennuk oli vigastada saanud ja lenduritel oli tegemist, et see alla ei kukuks."[2]

Kuid peagi lõi salk tihedad sidemed ümbruskonna talupoegadega ja siis polnud enam millestki puudus.

Tihe side talupoegadega võimaldas partisanidel alati fašistide kavatsustest õigel ajal teada saada ja vajaduse korral ohtlikust kohast kaduda.

"Oktoobris ja novembris, kui omakaitse korraldas meile Kikepera metsas esimesi haaranguid, istusime rahulikult Tipu küla all oma laagris, sõime kartuliputru küüslauguga ja jõime

---

1 EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 160, l. 22.
2 I. Jürisson, See ei unune, Rahvatasujad, lk. 62.
3 Sealsamas, lk. 72.

pohjaleheteed. Omakaitselased olid meeltesegaduses: lastakse kraavi raudteeronge, purustatakse sildu, rikutakse telefoniliine, antakse välja lendlehti, kuid partisane ei leia. Pärast esimest haarangut räägiti Kikepera külas, et kui omakaitselased olid haarangu lõpetanud, oli Kilingi-Nõmme omakaitse ülem ütelnud: "Partisane siit metsast küll kätte ei saa.""[1]

Niiviisi piirkonda^de haaval läbi võttes, leiaksime kogu maal võitlusgruppe ja partisaniliikumise organisaatoreid koos oma kaastöötajatega. Nagu juuresolevalt kaardilt näeme, ei esine 1943. aastal partisane ainult Hiiumaal ja Rapla rajoonis.

Kui aga hakata tähistama kaardil ka iga grupi mõju piirkonda ning nende side ja peatuspunkte, siis leiame, et see võrk muutub hoopis tihedamaks. Näiteks Pärnumaal partisanisalkade liikmeid võis novembrikuus kohata Vändras, Türi lähedal, Kose-Ristil jne. Paul Raagi partisanisalga mehed viibisid mõnda aega Põlva ümbruses, Valga rajoonis Koikülas jm.[2]

Paljudel gruppidel olid kaugeleulatuvad sidemed. See aga tähendas järjest laiemate rahvahulkade kaasatõmbamist võitlusse okupantide vastu.

---

[1] I. Jürisson, See ei unune, Rahvatasujad, lk. 72.

[2] ENSV ORKA, f. R-358, nim. 1, s.-ü. 9, l. 87-89; EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 69, l. 24.

Nõukogude Eesti partisanigrupid ja -salgad 1943. aastal

□ Eesti Partisaniliikumise Staabi poolt Nõukogude tagalast saadetud parisanisalgad ja -grupid

Muud partisanigrupid:

● esimesel poolaastal

○ teisel poolaastal

4. Partisanide kahjustused vaenlase kommunikatsioonidele ja tagala baasidele.

Meie partisanid ei saavutanud 1943. aastal edu mitte üksnes organisatsioonilisel ja poliitilisel alal ning lahingulises tegevuses. Nad nõrgestasid vaenlast ka majanduslikult ja häirisid tema ühendusliine.

Siinjuures kerkivad esile järgmised iseloomulikud momendid:

1. Vaenlase kommunikatsioonide otsene kahjustamine, sealhulgas niinimetatud "relsisõda", mille eesmärgiks oli raudteeliikluse pidurdamine.

2. Jõuallikate purustamine ja tootmistegevuse takistamine muul viisil.

3. Telefoni ja telegraafiliinide rikkumine.

4. Peale selle kogusid partisanid palju väärtuslikke teateid vaenlase kohta, andsid need edasi Nõukogude armee väejuhatusele, mis võimaldas meie lennuväel anda vaenlasele hästi mõjuvaid lööke.

Partisaniliikumise Keskstaap andis 1943. aasta suvel partisanidele juhendi pöörata peatähelepanu oma tegevuses raudteemagistraalidele, et desorganiseerida vaenlase raudteeliiklust.[1] Sellega algas ajutiselt okupeeritud aladel niinimetatud "relsisõda".[2] Partisanid purustasid kõikjal sildu, raudteetamme, röö-

---

1 Советские партизаны, Москва 1961, lk. 115.

2 Üksikutes paikades nimetati seda aktsiooni ka teisiti. Näiteks eesti partisaniüksused, kes tegutsesid Leningradi oblastis nimetasid seda "kontserdiks".

paid, raudteejaamade ja pöörangute seadmeid, saagisid katki telefoniposte jne. Purustused olid kolossaalsed, paljudes kohtades seisis liiklus raudteedel nädalate viisi.

28. augustil oli Hitler oma direktiivis kaitsediviisidele sunnitud tunnistama, et olukord transpordiga muutub katastroofiliseks, partisanidé diversioon teedel muudab õise liiklemise võimatuks. Sagedase miinide lõhkemise tõttu on paljud raudteelõigud peaaegu täielikult paralüseeritud. Rööbaste ja liikuva koosseisu varud on lõppenud... See takistab liiklust. Kui partisanid augustis kas või vähesel määral suurendavad rongide õhkulaskmist, siis on raudteed täielikult halvatud. Hitler soovitas tarvitusele võtta resoluutsed abinõud partsianide vastu võitlemiseks, suurendada 30-40 protsendi võrra raudtee kaitset ning eraldada selleks kaksteist diviisi.[1]

Okupeeritud Eestis lülitusid partisanid "relsisõtta" suve lõpupoole. Üksikuid rongide kraavilaskmise katseid tehti aga varemgi. Näiteks 11. aprillil oli Viljandist umbes 1,5 km Sinialliku poole raudteele asetatud liipripakk ja suur kivi. Kuigi kogu ešelon tookord kraavi ei lennanud, tuli vedur remonti saata ja liiklus seisis mitu tundi.[2]

Peamine löök vaenlase kommunikatsioonidele anti oktoobris ja novembris. Mitmetel raudteeliinidel purustati rööpad, lasti kraavi ronge ja tehti vaenlasele muud kahju.

Alljärgnevalt mõned näited.

Mitu korda järjest purustati Narva-Tapa raudteeliin, mis

---

1 Советские партизаны, lk. 69.
2 ENSV ORKA, f. 106/2, nim. 1, s.-ü. 851, l. 1.

oli okupantidele elulise tähtsusega, kuna siit kaudu peeti ühendust Leningradi lähistel paiknevate väeosadega. Nii lasti 21. oktoobril õhku raudtee Kiviõli ja Sonda jaama vahel. Selle kohta on säilinud järgmine fašistlike võimude akt.

„21.10.43 kell 06.13 lendas õhku raudtee Kiviõli ja Sonda jaamade vahel Varinurme raudteesillast 35 m Sonda poole, rööpme alla paigutatud laengu tõttu. Senini pole veel selgunud, kas oli tegemist viitsütikuga varustatud miini või viitsütikuga varustatud tavalise laenguga. Laeng oli paigutatud arvates Narva-Tapa suunas vasakpoolse rööpa alla kahe liipri vahele, milline asjaolu on näha purustuse toimest. Laeng rebis lõhkemisel roopast välja 72 cm pikkuse tüki, mis senini leidmata, kangutas roopa kogu pikkuses lahti ja purustas mõlemate liiprite otsad 1/3 ulatuses. Plahvatus tekitas raudtee muldkehasse 58 cm sügavuse ja 1 m läbimõõduga koonilise augu. Plahvatusmomendil viibis raudteel kontrollkäigul Kiviõli raudteemajas nr. 240 elunev raudteevaht Leopold Jaani pg. P i l d e r. Hommikul kell 5.oo peale väljumist elukohast läks P i l d e r kontrollkäigule Kiviõlist Sonda poole, kusjuures ületas plahvatuskoha, kuid laengu paigutamisest midagi ei märganud. Samuti ei märganud teevaht midagi kahtlast tagasitulekul Sonda poolt Kiviõlisse, ületas veelkord raudtee silla ja plahvatuse koha. Jõudnud juba sillast ca 200 m eemale, kuulis teevaht selja taga plahvatust ja pöördumisel nägi tõusvat raudtee kohal musta suitsu ja liivasammast. Samal ajal lähenes Kiviõlist Varinurme raudtee sillale kell 06.08 Kiviõlist väljunev sõjaväe transportrong, mis oli laaditud sõdurite, hobuste, varustuse ja laskemoonaga. Teevahi agara tegutsemise tõttu suudeti peatada rong ca 200 m enne Vari-

nurme raudtee silda. Enne nimetatud rongi ületas sama koha kell 05.48 teine sõjaväe transportrong, kuid siis plahvatust ei tekkinud. Kuna hommikul valges liikus samas piirkonnas teel pidevalt raudteevaht ja plahvatuse kohalt Kiviõli poole ca 400-500 m liikus politseipataljoni valvepost, mis oli määratud seal asuva saeveski kaitseks ja plahvatuskoht on pealegi posti asukohast selgesti nähtav, siis võib kindlusega oletada, et viitsütikuga varustatud laeng paigutati raudteeroopa alla pimeduse katte all.

Pool tundi peale plahvatust teostati poliitilise politsei ametnike juhtimisel koos Viru-Maidlas asuvate politseipataljoni osadega haarang teopaiga ümbruses võssa ja Varinurme külas ning asunduses, kus teostati samas piirkonnas elamutes isikute kontrolli. Samal päeval korraldati uus haarang, kuid ka see ei andnud tulemusi nagu eelmine.

Ööl vastu 21.10.43 bolševikest vabastamise 2. aastapäeva puhul oli korraldatud kõvendatud valve asutises ja meie ametnikud liikusid Kiviõlis elamute ja raudtee piirkonnas kuna vabrikute piirkonnas teostab valvet tööstuskaitse. Ööl vastu 22.10.43. kõvendati veelgi valvet ja paluti appi Viru-Maidlast 30 politseipataljoni meest.

Valve teostamine ja jälitamine kestab, kusjuures sellest võtab osa GFP üksus Jõhvist."[1]

Nagu dokumendist näha sattusid fašistlikud võimumehed sellest plahvatusest paanikasse. Korraldati mitu haarangut ümberkaudsetes metsades, tuhniti läbi kõik elumajad ja hooned, nõuti

---

[1] ENSV ORKA, f. 105/9, nim. 1, s.-ü. 92, l. 212.

igaltühelt dokumente. Kutsuti kohale täiendavad väeosad ja kõvendati valvet, et ära hoida uusi plahvatusi.

Ent läks mööda kõigest viisteist tundi ja 29 minutit kui raudteetamm lendas õhku samal teeosal, kus hommikul. Nüüd pidid samad isikud, kes koostasid akti eelmise purustuse puhul, kirjutama:

"22.10.43. kell 21.02 ööl vastu 23.10.43.a. lasti õhku raudtee Kiviõli ja Sonda jaamade vahel Narva-Tapa raudteeliinil. Puruks lasti vasakpoolne roobas arvates Narva-Tapa suunas, kusjuures plahvatus rebis roopast välja 75 sm pikkuse tüki ja purustas mõlemad kõrvutiolevad liiprid ca 1/3 ulatuses arvates liipri otsast. Raudtee muldkehasse tekitas plahvatus 50 sm sügavuse ca 1 m läbimõõduga koonilise augu. Purustuse toime on täpselt samasugune, nagu esmakordsel raudtee õhkulaskmisel ööl vastu 21.10.43. Plahvatus tekkis täpselt samal kohal, kus plahvatas laeng eelmisel korral. Plahvatus tekkis Narva poole sõitva kaubarongi veduri all..."[1]

Ja jällegi algasid uurimised, läbiotsimised. Kiviõli poliitilise politsei referentuuri ettekandes ülemustele teatatakse, et kohe pärast plahvatust sõitsid Kiviõlist kohale kohalik jaamaülem abipersonaliga ja poliitilise politsei ametnikega. Päeva hakul algas aga uus haarang "plahvatuskoha lähemas ja kaugemas ümbruses..." milleks rakendati sadu inimesi ja "kõikvõimalikud abinõud", nagu märgitakse ettekandes.[2]

Nüüd okupandid ei julgenud enam ühtki rongi läbi lasta en-

---

[1] ENSV ORKA, f. 105/9, s.-ü. 92, l. 213.

[2] Sealsamas.

ne, kui oli põhjalikult kontrollitud iga liipri vahe ja pöörangu seadmed.

Nagu nähtub Kiviõli poliitilise politsei ettekannetest, tegid partisanid edaspidigi katset raudteed purustada ja ronge õhku lasta. Ühest niisugusest raudtee õhkimise katsest politsei teatab:

"Küttejõu jaamast umbes 1,5 km kaugusel Kiviõli suunas leiti raudtee pöörangu seadmetest 150 m Kiviõli poole, lõunapoolse raudteerööpme otsesest lähedusest 5 süütekapslit, mis olid osaliselt kokku köidetud isoleerpaelaga. Umbes 2 m ulatuses oli vähesel määral maha pudenenud kollase värvusega lõhkeainet. Veidi hiljem leiti samast kohast raudtee muldkeha liivasse asetatult 6 pressitud tükki lõhkeainet, à ca 400 gr. Kahele neist oli sisse asetatud süütekapslid."[1]

Igal ühel, kes neid dokumente loeb, tekib küsimus: kes olid need nõukogude patrioodid, kes eluga riskides purustasid raudteid ja laskside kraavi ronge?

Sellel me täna vastust anda ei saa. Me ei tea, kas need inimesed on elus või langesid kangelastena. Sellest ei kõnele ka okupantide juurdlusmaterjalid, mis tõestab, et fašistide haarangud ei saavutanud oma eesmärki, kuigi iga kord areteeriti sadu inimesi. Jääb vaid loota, et aeg nende nagu paljude teiste kangelaste nimed avalikkuse ette toob.

Samal ajal, s.o. 1943.aasta oktoobris-novembris tegi suurt kahju vaenlase kommunikatsioonidele Pärnumaal Ilmar Jürissoni partisanisalk. Nende kontrolli all oli Kilingi-Nõmme ja Surju

---

[1] ENSV ORKA, f. 105/9, s.-ü. 92, l. 178.

raudteejaama vaheline teeosa ja Riiselja raudteejaam, mis oli omamoodi sõlmpunkt, sest sinna tuli Riia poolt Ikla-Pärnu raudteeliin. Saksa sõjavägi kasutas kitsarööpalist teed Pärnus asuva lennuväe ja teiste väeosade varustamiseks.

Seda nimelt partisanid püüdsidki takistada ja ühtlasi tekitada segadust. Partisanid lasksid õhku Surju raudteesilla Pärnu ja Kilingi-Nõmme vahel.[1]

Selle kangelasteo saatsid korda Jaan Leinus ja Arkaadi Koodi. Mõlemad nad olid juba mehed, kellel turjal oli ligi poolsada aastat ja kes olid elus palju näinud ja hästi tunda saanud, mida tähendab kapitalistide ja kulakute orjamine. Jaan Leinus oli eluaegne "kraavihall", kes oli puhastanud maanteekraave Pärnust kuni Häädemeesteni, talvel aga Laiksaare metskonnas metsa ülestöötanud. Arkaadi aga oli oma elu mööda saatnud mere rannas ja tunda saanud, mis oli kalurielu ajal, kui ülesostja temalt kala poolmuidu ära võttis ja selle arvel omale maju ja mootorpaate soetas.

Oma kangelasteost Jaan Leinus kirjutab: "Purustasin Surju silla mõttega, et sõjaväerong, mis pidi väljuma Surju jaamast mõne minuti pärast, sõidaks jõkke. Kuid rong jäi siiski väljumata. Seega purustasin ainult silla."[2]

Mõni aeg hiljem sammus Jaan Leinus, seljakotis lõhkeaine, jälle raudteele. Seekord õnnestus tal purustada sõjaväe varustuse rong, mis sõitis Riiseljast Surju jaama. Täielikult hävis vedur ja viis vagunit.

---

[1] EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 160, l. 24; ENSV ORKA, f. R-358, nim. 1, s.-ü. 2,l. 151.

[2] Rahvatasujad, lk. 70.

Päev hiljem lasksid Jürissoni salga partisanid õhku sõjaväerongi Mõisaküla ja Abja raudteejaama vahel. Seekord purunes vedur ja viis vagunit.[1]

Raudteede purustamisi ja õhkimisi esines mujalgi Eestis. Ja seda mitte ainult maa kohtades ja metsades, vaid isegi linnades. Nii purustati 22. detsembril raudtee otse Pärnu linnas Põhja ja Brakmanni tänava nurgal raudtee ülesõidu kohal.[2]

Milles seisis niisuguse "relsisõja" tähtsus? Sellega partisanid lahendasid kolm tähtsat ülesannet:

1) Raudteede ja sildade purustamisega partisanid desorganiseerisid raudteeliiklust, ning takistasid hitlerlastel rinde- ja tagalaväeosade varustamist ja ümberpaigutamist.

2) Okupatsioonivõimud pidid nüüd järjest rohkem mehi jätma tagalasse raudteede valvesse ja kasutama neid metsade kammimiseks, kuigi samal ajal Nõukogude armee löökide all järjest hõrenev saksa rinne vajas hädasti täiendust tagala üksuste arvel.

3) See oli vaenlasele otsene materiaalne kahju, tema majandusliku võimsuse nõrgendamine.

1943. aasta novembris oli omakaitse direktor kolonelleitnant A. Sinka oma aruandes sunnitud tunnistama, et fašistide asjad lähevad järjest rohkem tagurpidi. Üsna tagasihoidlikus toonis ta kirjutas: "Tallinnas ja teistes linnades on ette tulnud rida olulisi korrarikkumisi."[3]

---

1 EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 160, l. 24; ENSV ORKA, f. R-358, nim. 1, s.-ü. 9, l. 87.

2 ENSV ORKA, f. R-358, nim. 1, s.-ü. 9, l. 94.

3 ENSV ORKA, f. R-358, s.-ü. 2, l. 151.

Millistest korrarikkumistest see fašist siis kõneles?

Alustame põlevkivibasseinist, mis oli sõjaväega rohkem üleküllastatud, kui ükski teine majanduspiirkond, iga ettevõte ja jõujaam oli seal ümbritsetud sõjaväeliste valvepostidega. Ja ometi ka seal juhtus nn. erakorralist. A. Sinka aruandes on näiteks märgitud, et oktoobri lõpus purustati "lõhkeainega "Küttejõu" õlikivitööstuse elektrivoolu transformaator ja juhtmed".[1] Üksikasjalikum ülevaade sellest on antud järgmises dokumendis.

"30.10.43. kell 05.13 purustati lõhkeaine abil Küttejõu jaamast umbes 200 m Kiviõli suunas, raudteest 20 m põhjapoole asuv Püssi jõujaamale kuuluv transformaator, mille kaudu varustati Küttejõu käitist elektrienergiaga. Lõhkeaine oli asetatud transformaatori edelapoolse nurga alla. Transformaator purunes mainitud nurga alumisest osast, mille kaudu umbes 2 tonni transformaatori spetsiaalõli välja voolas. Transformaatori juurest leiti umbes 10 cm pikkune ja 1 cm jämedune lõhkemata sütik. Transformaatori purustamise tagajärjel on Küttejõu käitise tegevus osaliselt halvatud. Käitise elulisemate osade tööleraken-damiseks saadakse voolu Kiviõli käitisest.

- - - - - - - - - - - - - - - - - -

Transformaatori juurest leitud lõhkemata süütekapsel on selle päritolu kindlakstegemiseks antud kohaliku A osak. juhataja korraldusse. Samuti on leitud 6 tükki lõhkeainet ja 6 süütekapslit antud kohaliku A osak. juhataja korraldusse.

Sündmusi selgitavad Saksa sõjaväevõimud ja Kiviõli Jupo A ja B osakonnad."[2]

---

[1] ENSV ORKA, f. R-358, s.-ü. 2, l. 151.

[2] ENSV ORKA, f. 105/9, s.-ü. 92, l. 178.

Poliitiline politsei areteeris sel puhul ligi sada inimest, tuhnis läbi kõigi "kahtlaste" korterid ja kõrvalhooned, kuid vaatamata sellele ei suutnud leida nõukogude patriootide jälgi, kes eluga riskeerides vaenlase nina all õhkisid elulise tähtsusega majandusobjekte.[1]

Korduvalt tekitasid nõukogude patrioodid purustusi Kiviõli õlivabrikus. Nii näiteks õnnestus ühel sügisööl, ajal kui Nõukogude luurelennukid tiirutasid Kiviõli kohal ja fašistide hulgas tekkis segadus, sealse põrandaaluse organisatsiooni liikmetel tungida õlivabriku territooriumile. Nad panid katlamajja miini. Elektrivool katkes ja utteseadmed jäid ilma tehnoloogilisest aurust. Võttis enne päevi kui vabrik sai jälle tööle hakata.[2]

Teisest sedalaadi vaenlase kahjustamise aktist saame ülevaate alljärgnevast dokumendist:

„04.12.43.a. kell 05.oo toimus plahvatus Kiviõli uues vabrikus neljanda õliajamise ahju kondensatsiooni osakonnas. Plahvatus purustas kondensatsiooni osakonnas pea kerge-gaasi juhtimistoru, mille läbimõõt on 70 sm 6,5 m pikkuselt, kusjuures koolutas plahvatus purunenud toru osa täiesti sirgeks. Samuti painutas plahvatus kõik sama torustikuga seoses olevad 12 mm paksusest teraplekist otsakatted kummi. Purunenud toru oli valmistatud teraplekist, kusjuures seina paksus oli 5 mm. Väliselt muid purustamise tunnuseid ei ole näha, kuid asjatundjate arvamise järele on tekkinud kondensatsiooni aparatuuri sisemuses

---

1 ENSV ORKA, f. 105/9, nim. 1, s.-ü. 98, l. 451.

2 "Rahva Hääl", 23. juunil 1959.

veel teiste osade ja torude purunemisi, mis selguvad hiljem seadme lahtivõtmisel ja kontrollimisel. Esialgse arvestuse järele võtab parandus aega keskmiselt üks kuu ja kuna ahju toorõli toodang oli päevas ca 45-50 tonni, siis jääb selle tõttu ära 1250 kuni 1500 tonniline toorõli toodang. Plahvatuse tagajärjel tekkinud materjaalsed kahjud purunenud materjali arvel ei ole veel selgunud..."[1]

Analoogilistest sündmustest räägib paljude Nõukogude Eesti tööstusettevõtete okupatsiooniaegne ajalugu.

Peaaegu kogu Eestis purustasid partisanid vaenlase telefoni ja telegraafiliine. Alaliselt olid ohus vaenlase sideliinid Rakvere ja Narva vahelisel maaalal. Nii raiuti labidaga mitmest kohast läbi Sompa ülesõidu läheduses raudteeäärne telefoniliin.[2] 21. oktoobril lõigati reas paigus katki sõjaväe õhutõrje signaal-kaablid Jõhvis Lõuna tänava raudtee ülesõidukohas kahe telefoniposti ulatuses.[3]

Samuti juhtus okupeeritud Eestis muid "korrarikkumisi". Nii avas novembri algul kellegi käsi Riisipere raudteejaama veetorni kraani ja veetorn lasti veest tühjaks.[4] Aleksander Turro grupi partisanid õhkisid Pihkva-Riia maantee.[5] Tallinna-Riia maanteel Imavere vallas Kõrtsi talu metsa vahel asetati maanteele ette 5,5 m pikkune palk.[6]

---

1 ENSV ORKA, f. 105/9, s.-ü. 92, l. 214.

2 ENSV ORKA, f. 105/9, nim. 1, s.-ü. 93, l. 248.

3 Sealsamas, l. 211.

4 Sealsamas, f. R-358, nim. 1, s.-ü. 9, l. 87.

5 EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 267, l. 88.

6 ENSV ORKA, f. 106/2, nim. 1, s.-ü. 858, l. 1.

Tallinna-Nõmme vahel tapeti maanteel Eesti Omavalitsuse Majandus- ja Rahandusdirektooriumi Transpordi Valitsuse juhataja ja temalt võeti auto.[1]

Kõik need faktid kõnelevad, et fašistidel ja nende käsilastel ei läinud korda luua "rahulikku" tagalat, nagu nad sadu ja sadu kordi olid tõotanud. Vastupidi, okupandid ja nende kodanlik natsionalistidest abilised olid alalises surmahirmus partisanide ees ja kartsid nende hoope.

Millist kabuhirmu tundsid partisanide ees fašistliku sisemise korra valvurid - omakaitselased, räägivad järgmised juhtumid. 17. oktoobril tulid kaks ametnikku Tartust kontrollima Sadala omakaitse kompaniiülema tegevust. Kuid aeg oli hilja ja kompaniiülemale näisid mehed kahtlastena. Ta läks teise tuppa ja laskis läbi ukse ühe ametniku maha, pidades teda partisaniks. 31. oktoobril aga laskis 15. kompanii II rühma ülema abi Raigastvere järve ääres partisani pähe maha koguni saksa armee majori.[2]

Siinjuures ei saa aga jätta märkimata, et partisanide lahingud oleks võinud olla märgatavalt ägedamad ja vaenlasele tehtud kahju suurem, kui oleks ära hoitud mõned vead meie partisaniliikumise juhtimisel. Pean ennekõike silmas viga, mille Eesti Partisaniliikumise Staap tegi sellega, et ta 1943. aasta teisel poolel hakkas partisanidele automaatrelvade asemel vintpüsse andma.

---

[1] ENSV QRKA, f. R-358, s.-ü. 2, l. 151.

[2] ENSV ORKA, F. R-358, s.-ü. 9, l. 86.

Miks seda tehti?

Eesti Partisaniliikumise Staabi ülema abi sm. P. Stamm seletab oma mälestustes seda otsust järgmiselt:

"Esimesed grupid varustati automaatidega. Kuid siis selgus, et neid on võimatu kasutada, kuna metsi on vähe. Siis anti vintpüsstid, mis võimaldaks kaugemale lasta. Pealegi omakaitselased tulistasid vintpüssidest, aga partisanid ei saanud neile vastu hakata."[1]

Mäletan hästi seda päeva, kui enne vaenlase tagalasse lendu anti meile kätte relvastus. Milline imestus läbis siis kõiki tulevasi partisane, kui välja anti vintpüssid. Kuid eriti saime sellise otsuse olemust tunda siis, kui saksa fašistid ründasid meid automaatrelvadega.

Kui jälgida raadiogramme, mida sai Eesti Partisaniliikumise Staap partisanidelt, siis pole seal ühtki viidet, et nõutaks vintpüsside saatmist. Vastupidi, kõik salgad, kellel oli staabiga raadioühendus, nõudsid automaate.

See otsus ei kannata kriitikat ka sõjatehnilisest seisukohast. Eriti paneb imestama selline otsus seepärast, et juba ammu enne seda oli Nõukogude armee hakanud ümberrelvastuma, võttes kasutusele automaadid.

Mis aga puutub sellesse, et Eesti looduslikud tingimused nõudsid vintpüsse, siis seegi põhjendus jääb arusaamatuks. Pole veel kunagi ajaloos juhtunud, et partisanid peaksid vaenlasega lahinguid kauge maa tagant. Partisanivõitluse taktika on alati seisnud äkklöökides, selle efektiivsus aga oleneb relvastuse tasemest.

---

[1] EKPA, f. 32, nim. 1, s.-ü. 3, l. 123.

x x x

Partisaniliikumise laienemine, nõukogude patriootide relvastatud võitlus ja okupantidele tehtud majanduslikud kahjustused omasid erakordselt suurt poliitilist tähtsust. Juba see fakt ise, et okupantide ja nende käsilaste vastu astus aktiivselt välja järjest rohkem inimesi, julgustas okupatsiooniikkes vaevlevaid rahvahulki, äratas neis lootusi peatseks võiduks.

Seda üldiselt. Konkreetselt rääkides, võime partisaniliikumise laienemise mõju avaldamises eristada kahte peasuunda. Kokkuvõetult oleks need järgmised.

1. Partisanide arvuline kasv ja nende tegevuse aktiviseerimine tähendas järjest suurema hulga inimeste kaasatõmbamist aktiivsele võitlusele okupantide vastu.

2. Partisanide kaudu ulatus partei sõna üha laiemate elanikkonna kihtideni.

Teatavasti olid suurem osa meie partisanigruppidest väiksearvulised. Seepärast oli meie partisanide üks põhilisi ülesandeid 1943. aastal laialdane selgitustöö. EKP Keskkomitee, kes saatis partisanidena Eestisse ka hulgaliselt kommuniste ja kommunistlikke noori, nägi nendes aktiivseid fašismi olemuse paljastajaid ja töötavatele hulkadele nende tulevikuperspektiivide selgitajaid. Seega kõneles partei rahvaga ka partisanide kaudu.

Seal, kus partisanidel oli kohtumisi talupoegadega või töölistega, seal ka arenes vestlus Nõukogude armee võitudest, kõneldi hitlerlaste rahvavaenulikust poliitikast. Igal kohtumisel Nõukogude tagalast tulnud partisanidega esitati küsimus, kuidas seal elavad isad ja emad, vennad ja õed või lähemad tutta-

vad. Ei möödunud ühtki kokkusaamist taludes või metsarajal, ilma et oleks tulnud selgitada tegelikku olukorda rindel, sest fašistide ajalehtedest ja raadiost oli võimatu selle kohta selget informatsiooni saada.

Individuaalsete vestluste kõrval levitasid partisanid ja nende abilised laialdaselt lendlehti, selgitades nendes partei poliitikat mitmesugustes küsimustes.

Kommunistliku Partei sõna tungimine üha sügavamale töötavate hulkade ridadesse, partisanivõitluse laienemine ja tugevnemine haaras antifašistlikku liikumisse järjest laiemaid elanikkonna kihte. Tallinnas, Tartus ja mujal hakkasid majaseintele ilmuma kriidiga kirjutatud T-tähed ja aasta arvud 1343-1943, mis tuletasid okupantidele meelde eesti rahva sangarlikku minevikku ja kutsusid rahvahulki võitlema orjastajate vastu. Ühes 1943. aastal levitatud lendlehes öeldi:

"Iga eestlane mäletab ja peab meeles Tasuja sõnu, mis ta lausus siis, kui oli andnud signaali rahva ülestõusuks saksa röövvallutajate - mõisnike vastu: "Raudne vajadus nõuab võõraste viimast veretilka, et nende varjugi meie maal ei oleks. Siis tuleb alles vabadus tagasi, rahu kosutab kurnatud rahvast"... Eesti rahva eluline huvi, ta olemasolu küsimus on see, mis nõuab viimase kui ühe okupandi hävitamist või nende väljapeksmist. Ja alles siis, kui see on tehtud, saab eesti rahvas tagasi oma vabaduse..."[1]

---

[1] EKPA, f. 32, nim. 3, s.-ü. 16, l. 160.

IV p e a t ü k k

NÕUKOGUDE EESTI JA VENNASRAHVASTE PARTISANIDE ÜHINE VÕITLUS SAKSA OKUPANTIDE VASTU

1. Nõukogude Eesti partisanid vennasrahvaste partisanikoondiste ridades.

Paljud Nõukogude Eesti partisanid tegutsesid tihedas koostöös Leningradi ja mitmete teiste oblastite partisanidega. Ligikaudu paarsada eesti partisani võitlesid saksa fašistidega Venemaa pinnal. Paljud Eestimaal toimunud võitlustes silmapaistnud partisanid said oma esimesed lahinguristsed just vennasrahvaste partisaniüksuste ridades.

Eesti, vene ja teiste meie maa rahvaste partisanide lahingusõprus sai teatavasti alguse sellest ajast peale, kui saksa fašistid tungisid Nõukogude Eestisse. Tuhanded venelased, ukrainlased, lätlased ja teiste rahvaste pojad ja tütred jätkasid okupeeritud Eestis koos eestlastega võitlust hitlerlaste vastu. Samal ajal oli eestlasi Leningradi, Kalinini ja teiste oblastite partisanide ridades.

Nõukogude Eesti partisanide laiaulatuslikum tegevus Venemaa loode aladel algas aga 1943. aasta teisel poolel. Aluse pani sellele Partisaniliikumise Keskstaabi käskkiri sama aasta 5. juulist partisaniliikumise laiendamisest ja aktiviseerimisest ajutiselt okupeeritud Eesti NSV territooriumil.

Käskkirjas tehti Eesti Partisaniliikumise Staabile ülesandeks 15. juuliks formeerida, relvastada ja varustada kõige vaja-

likuga partisanisalk, kus oleks vähemalt 60 inimest. Staap pidi määrama ka salga juhtiva koosseisu. Salk tuli 20. juuliks saata Hvoinaja jaama, kust Leningradi Partisaniliikumise Staap pidi mehed oma lennukitega vaenlase tagalasse transportima.

Loodava partisanisalga ülesanne seisis järgmises:

Luua Leningradi oblasti lääne rajoonides tugev baas, kust oleks võimalik partisane suunata edasi Eestimaale ja vastu võtta uusi võitlejaid;

välja selgitada kõige ohutumad ja sobivamad marsruudid partisanide üleminekuks Eestisse;

arendada laialdast selgitustööd Eestimaa elanikkonna hulgas;

organiseerida koha peal relvastatud võitlust okupantide vastu. Selleks saata Eestimaale kolm gruppi - Virumaale, Tartumaale ning Võru- ja Petserimaale.

Kuni Eestisse minekuni pidi partisanisalk jääma ühe Eesti piiri lähedal asuva Leningradi oblasti partisanibrigaadi juurde. Seal allus salk brigaadi juhtkonnale, kusjuures tema tegevuse suunamine oli kooskõlastatud Eesti Partisaniliikumise Staabiga. Leningradi partisanide juures võisid salga liikmed kohaneda olukorraga vaenlase tagalas ja omandada partisanivõitluse kogemusi.

Samuti oli ette nähtud, et salga juhtkonnal oleks raadioside Eesti Partisaniliikumise Staabiga, keda ta peab informeerima meeskonna võitlustegevusest ning olukorrast ja sündmustest okupeeritud Eestis. Selleks eraldati salgale viis raadioseadeldist ja radiste.[1]

---

[1] EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 1, l. 37.

Eesti Partisaniliikumise Staap formeeris salga, mille koosseisus oli esialgu üle üheksakümne inimese.[1] Need olid kõik vabatahtlikud, peamiselt kommunistid ja kommunistlikud noored. Paljud neist olid läbi käinud hävituspataljonide võitlustee ja saanud karastuse rindelahinguis. Salga komandör Eduard Aartee oli vana meremees. Sõja algul teenis ta Balti merel allveelaeval "Lembitu", mis tegi läbi ohtliku teekonna Saksamaa rannavetesse, kuhu paigutas miine. Velikije-Luki lahingute ajal oli E. Aartee suurtükiväes patarei komandör, kus ülesnäidatud lahinguliste teenete eest autasustati teda Isamaasõja teise järgu ordeniga.

Salk moodustati järgmise struktuuri järgi:

Üheteistliikmeline salga staap (siia hulka olid arvatud ka radistid).

Löögigrupp, kuhu kuulus 13 inimest.

Viru-Narva grupp

Tartumaa grupp

Petseri grupp.[2]

Selle salga lahingutee algas praeguse Pihkva oblasti metsarikastel ja soistel aladel umbes kolmkümmend kilomeetrit Oudovast kagusse. Seal asus Leningradi partisanibrigaad, mida juhtis Viktor Objedkov. Tema võttis Straža küla lähedal metsalagedikul 18. augustil vastu esimesed 18 võitlejat tulevasest eestlaste salgast.[3]

---

1 EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 160, l. 14.

2 Sealsamas.

3 Sealsamas, l. 15.

Langevarjudega maandunud gruppi juhtis Aleksander Kruuse, tema asetäitjaks poliitalal oli Roland Valkmann. Grupp pidi tutvuma kohapealsete tingimustega ja välja selgitama koha, kus võiks maanduda salga staap ja teised partisanid.

Kes olid need teerajajad?

Anname siinjuures sõna ühele neist, nimelt Ervin Erikule.

"Grupi komandör Aleksander Kruuse oli ohvitser, sellest kõnelesid pagunid tema seljakotis," meenutab sm. Erik. "Tema asetäitja Roland Valkmannpaistis silma oma elava iseloomu ja rindeelu tundmise poolest. Martin Rikand kuulus nende hulka, kellel on ammendamatu tagavara igasuguseid mõistatusi, vanasõnu, nalju ja anekdoote, mis meie tujule alati kasuks tulid. Nikolai Semjonov sai kodanlikus Eestis näha palju näguripäevi, pidi sageli töökohti vahetama või tihti hoopiski tööta olema. Vihkas tuliselt kõike, mis oli seotud kapitalismi ja fašismiga. Evald Tooni isa lasti 1924. aastal maha valitseva riigikorra kukutamise katsest osavõtmise pärast. Poeg oli meie seas suure au sees oma heade teadmiste poolest õhkimise alal. Eduard Lauks omas imestusväärse võime panna inimest ka raskel momendil naeratama. Teised mehed - Kirum, Pelešev, Pöörmann, Lahe, Plovet, Vaabel, Rõõm, Kulbok, Dobrohhotov ja Nelke millegi erilise poolest silma ei paistnud. Kuid kõigil neil oli üks ühine joon - soov anda jäägitult kõik oma võimed kodumaa vabastamiseks fašistlikest röövvallutajatest. Meeste seas oli ka üks naine, Niina Golovina. Ta oli meie radist, vabatahtlik, kommunistlik noor. Neiu oli elavaloomuline, sai just väljalennu päeval 17-aastaseks."[1]

---

[1] Ervin Eriku avaldamata mälestustest, autori kasutuses.

Nagu juba märgitud, oli A. Kruuse grupi ülesandeks teiste vastuvõtmise ettevalmistamine. Kuid grupi paarinädalane tagalaelu oli hoopis sündmusterikkam.

Siinjuures tahaksin peatuda paaril momendil.

See oli 23. augustil. Aleksander Kruuse võttis mehed kokku ja esitas küsimuse: "Kas pole aeg tegude juurde asuda?" Asi seisis selles, et brigaad oli saanud käsu purustada raudtee Pihkva ja Oudova vahel. See oli auväärne ja tähtis ülesanne. Teatavasti oli olukord Leningradi rindel siis pikemat aega oluliste muudatusteta. Vaenlane piiras endiselt raudse rõngana Leningradi ja fašistlik väejuhatus saatis pidevalt sinna uusi jõude, et rinnet hoida. Uute väeüksuste ja tehnika vedu toimus peamiselt Leningradi poole suunduvaid raudteid mööda.

On täiesti mõistetav A. Kruuse salga palav soov lõigata läbi üks fašistide ühendusteid rindega. Loomulikult tahtsid mehed seejuures Nõukogude tagalas õpitut praktikas proovida.

Päeva jooksul valmistati ette iga mehe kohta 4-5 lõhkeaine-pakendit. Õhtul suunduti koos teistega Zamogilje raudteejaama lähedale, kus öösel korraldatigi "kontsert".

Operatsiooni tähtsamatest tulemustest sai Eesti Partisaniliikumise Staap järgmise radiogrammi:

"24. aug. Purustasime raudtee. 76 lõhkemist. Saatke kiiresti teised."[1]

Saksa fašistid vastasid partisanide rünnakule karistussalga väljasaatmisega. 26. augustil langesid esimesed kahurimürsud partisanide laagrisse. Seejärel aga lähenesid hitlerlaste

---

[1] EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 184, l. 140.

kolonnid, surudes partisane raudtee poole, kus ootas ees samuti vaenlane. Lõpuks õnnestus partisanidel leida vaenlase haardes nõrk koht, kust võis vilja lipsata. Et brigaad saaks kogu koosseisus, koos haavatutega piiramisrõngast välja tungida, moodustati taandumist kattev grupp. Sinna jäid teiste hulgas ka Kruuse, Toon, Lahe, Lauks, Semjonov, Nelke, Erik ja mõned teised eestlased.

See polnud tavaline lahing. Mõnikümmend meest mitmesaja vastu. Taanduda ei võinud aga enne kui brigaad koos vooriga oli väljaspool hädaohtu.

Võitlus kestis kuni hakkas pimenema. Alles siis, s.o. pärast neljatunnilist lahingut, oli ka kattegrupil võimalus taanduda. Kuid laagrisse ei läinud enam kõik. Teiste hulgas kaotasid lahinguväljal oma elu ka kaks A. Kruuse grupi võitlejat - Eduard Lauks ja Evald Toon.

Pärast neid raskeid päevi õnnestus A. Kruuse grupi võitlejatel välja valida koht, kus võis ohutult seltsimehi Nõukogude tagalast vastu võtta.

4. septembril maanduski 13 inimest eesotsas salga komandöri Eduard Aarteega. 13. ja 14. septembril tulid neile järele Petseri- ja Tartumaa grupp. Esimest juhtis P. Kuragin, teist A. Stepanov. Viru-Narva grupp alustas J. Vjaltsevi juhtimisel oma lahinguteed 14. oktoobril. Ta liikus üsna varsti edasi põhja poole ja jätkas omaette salgana tegevust Sinelnikovi partisanibrigaadi juures.[1]

Seega jäi E. Aartee partisanisalka umbes 30 inimest.[2] Nad

---

[1] EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 160, l. 15-17.

[2] Novembris ja detsembris lahkusid Eesti Partisaniliikumise Staabi korraldusel salgast veel Petseri- ja Tartumaa grupp.

jäid Objedkovi partisanibrigaadi juurde. Käsi-käes vennasrahvaste partisanidega ründasid nad ühist vaenlast - saksa okupante. E. Aartee salgal oli oma käsitrükikoda, kus paljundati Nõukogude informatsioonibüroo teateid olukorrast rindel ja elust suurel maal.[1]

Millistest operatsioonidest E. Aartee salk antud koosseisus osa võttis? Esimene neist oli Pihkva-Oudova raudtee purustamine Novoselje raudteejaama lähedal. See oli 1943. aasta 18. septembril. Raudtee õhiti mitme kilomeetri ulatuses, kusjuures E. Aartee salga mehed asetasid raudteeroobaste alla 96 tooli pakki.[2]

Sellise "pahanduse" järel oli sakslastel kombeks karistussalk välja saata. Nii seegi kord. 21. septembril ründasid fašistid partisane, kes olid Igoldino küla juures metsalaagris. Vaenlase peajõud lähenesid mitmest küljest. Partisanide peade kohale ilmusid lennukid ja hakkasid tulistama pardarelvadest.

Vaenlane oli suures ülekaalus. Brigaadikomandör otsustas taanduda. Koos teistega otsustas ka E. Aartee 14 mehega jääda teiste taandumist katma. Kuna maastik oli soine, väljus salk lahingust kaotusteta. Ründajaid jäi aga lahinguväljale üksnes E. Aartee salga võitlejate kuulidest tabatuna 24.[3]

Vähem kui kuu aega hiljem läksid E. Aartee salga võitlejad koos V. Objedkovi partisanibrigaadi kolmesaja mehega Pljussat ründama. Pljussa oli tähtsis raudteejaam, kust kaudu paljud

---

1 EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 119[a], l. 11 ja 20.

2 Sealsamas, s.-ü. 184, l. 267.

3 Sealsamas, s.-ü. 160. l. 18.

okupantide rongid veeresid sissepiiratud Leningradi poole. Seal asus ka saksa sõjaväe formeerimispunkt.

Seepärast oli see raudteesõlm hästi kaitstud. Garnisonihoone oli okastraadiga piiratud, tänavate ristumiskohtadele olid ehitatud punkrid ja kaevikud, suuremate majade pööningutel ja pumbamaja tornis seisid ööd ja päevad kuulipildurid, tänaval liikusid valvepostid. Kogu asula garnisonis arvati olevat mitusada meest.

Luure andmeil pidid sakslased asuma peamiselt asula keskuses. Kuid juba esimeste majade juures selgus partisanidele, et neid oli juurde tulnud. Seepärast jäid partisanid ilma neile tuntud abimehest - ootamatusest. E. Aartee salga võitlejaid märgati enne, kui nad suutsid heita granaadid garnisoni hoonetesse, mille hävitamine oli nende hooleks jäänud. Granaadid lendasid majadesse siis, kui vaenlane oli juba jalul ja haaras relvad.

Esimestest löökidest ellujäänud sakslased said kiiresti jagu esialgsest ehmatusest ja avasid vastutule. Samuti avati tuli lähedalasuvatest majadest.

Seetõttu ei õnnestunud kõigil partisanidel pääseda rünnakuobjektideni ja neil tuli varju otsida. Granaatide majadesse heitmise asemel pidid nad tulistama vaenlast automaatidest puude ja kivide tagant.

Lahingu puumaja juures, kus asusid sõdurid, otsustas Martin Rikandi hulljulge rünnak. Koos oma grupi võitlejatega tormas ta kuulirahele vaatamata otse hoone külje alla ja heitis aknast sisse tankitõrje granaadi. Käis vali raksatus ja maja seinad hakkasid varisema. Rikand, keda majale lähenedes oli ta-

banud vaenlase kuul, ei jõudnud enam eemale joosta. Raginal langes maja sein talle peale. Vapper võitleja mattus tolmu ja prahi alla.[1]

Enda ohverdamisega vabastas kangelasena langenud partisan tee vaenlase hoonesse. Maruvihaselt tungisid partisanid nüüd majja. Vaenlane oli paanikas ja püüdis põgeneda. Aluspesu väel hüppasid nad akendest välja ja põgenesid, kuhu keegi sai, kui neid teel ei tabanud partisani kuul.

Kuid ühe hoone purustamine ei tähendanud, et vaenlane on löödud. Kivihoones ja ümbruskonna majades, kuurides ning kivide taga peitu leidnud kogenud vaenlane toibus kiiresti ja suunas oma relvad partisanide vastu.

Lahing muutus järjest ägedamaks. Raske oli kindlaks teha, kust tulistati. Lõigule, kus grupp partisane, kes hoidsid tule all kivimaja peasissekäigupoolset külge, avati lähematest majadest tugev tuli. Seejärel ilmusid üksteise järele lagedale vaenlase väiksemad salgad ja ründasid partisane.

Arvuliselt ülekaalukal vaenlasel ei õnnestunud partisanide ridades segadust tekitada.[2]

Suure kangelasteoga sai hakkama Aleksander Kruuse, kes asus oma grupiga ühe maja lähedal, kust sõna otseses mõttes külvati partisanide asukoht üle kuulirahega. Kuna fašistid asusid majas, ei avaldanud automaatide tuli mingit mõju. Aleksander Kruuse, kes oli selles lahingulõigus, mõistis, et oli tarvis ette võtta otsustavamat, mis aitaks vähendada partisanide kaotusi. Kruuse

---

[1] EKPA, f. 32, nim. 1, s.-ü. 16, l. 5.

[2] EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 147, l. 15.

otsustas rünnata. Tankitõrjegranaat ühes ja automaat teises käes, lähenes ta koos kahe seltsimehega lühikeste hüpetega majale, kus peitsid end fašistid. Ta jõudiski märkamatult granaadiviske kaugusele, kuid siis märgati teda majast ja avati automaadituli. Vaenlase kuul läbis Kruuse keskkoha ja vahva partisan kukkus rinnuli. Ent Kruuse ei alistunud. Üliinimlikke pingutusi tehes ajas ta oma võimsa keha sirgu ja heitis siis granaadi vaenlase asukohta.

Tugev plahvatus, mida saatis tulesammas, tegi oma töö. Fašistide automaadid vaikisid, kuid vaikis ka vapra partisani Aleksander Kruuse automaat. Rinnast ja kõhust läbituna, lebas ta kogu pikkuses keset lahinguvälja, automaat suunatud vaenlase poole.[1]

Raskesti sai haavata Aksel Kivistik. Kuul tabas teda otse laupa ja purustas pealuu. Kuid vapper partisan jätkas võitlust. Surunud hambad valust tugevasti kokku ja aeg-ajalt silmadele nõrguvat verd pühkides tühjendas ta magasini magasini järel vaenlase pihta.

Nii võitlesid ennastsalgavalt kõik partisanid, kes võtsid osa Pljussa garnisoni ründamisest. Kuid vaenlase jõud olid mitmekordselt ülekaalus, mistõttu lahing hakkas pikale venima.

Brigaadiülem andis käsu tagasitõmbumiseks.

Järgmisel päeval teatas E. Aartee raadiogrammiga Eesti Partisaniliikumise Staabile:

"18. oktoobril ründasime Pljussa raudteejaama. Hävitasime 6 autot, 3 maja 90 sakslasega. Kaotused - 5 surnut, 9 haavatut."[2]

---

[1] EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 267, l. 90.

[2] Sealsamas, s.-ü. 184, l. 297.

Novembri algul esitas brigaadikomandör V. Objedkov kõik E. Aartee salga mehed autasustamiseks. Ta kirjutas oma radiogrammis:

"Eesti salk purustas kahe "kontserdiga" 125 raudteerelssi. Kolmes lahingus hävitasid nad kokku 130 fašisti.[1] Lahingus 18.10 paistis eriti välja salga komandör sm. Aartee ja komissar sm. Valkmann. Palun neid autasustada Lenini ordeniga.

Ülejäänud 29 meest autasustada mitmesuguste ordenite ja medalitega."[2]

Viru-Narva salk Jakov Vjaltsevi juhtimisel oli Sinelnikovi partisanigrigaadi juures Pljussa jõe paremal kaldal. Seal said salga mehed ka oma esimesed lahinguristsed, kui nad koos kohalike partisanide rohkem kui 200-mehelise üksusega käisid oktoobrikuu keskel raudteed purustamas.[3]

Edasises tegevuses osutas salk peatähelepanu Eesti ja Leningradi oblasti piirialadele. Seal õnnestus partisanidel luua sidemed mitmete okupatsioonivõimu organite töötajatega. Kohalikus politseis oli neil oma inimene, kes informeeris partisane ettevõetavatest haarangutest. Partisanidel olid oma agendid Rodoveli külas asuvas fašistide väeosas. Partisanide õhutusel hakkasid seal osa mehi oma ülemustele vastu ja tekitasid korratusi garnisonis.[4] Selgitustöö tulemusena tulid 290. politseipataljoni üheksa meest 1944. aasta 1. jaanuaril üle partisanide poole.[5]

---

1 Siia hulka on arvatud ka A. Kruuse grupi varasemad lahinguoperatsioonid, milledest eespool juttu oli.

2 EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 184, l. 297.

3 EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 159, l. 14; f. 32, nim. 1, s.-ü. 16, l. 102.

4 Sealsamas, f. 4 nim. 1 s.-ü. 159, l. 14.

5 Sealsamas, s.-ü. 51, l. 26; s.-ü. 186, l. 13.

10. jaanuari paiku käis grupp partisane V. Tradovi juhtimisel pikemal retkel lääne pool Narva jõge. Nad käisid kuni Narva-Rakvere raudteeni välja ja lasksid õhku Oru jaama lähedal raudteesilla. Purunes vaenlase sõjaväeešelon.[1]

Jaanuarikuu keskel, kui Leningradi rindel oli alanud Nõukogude armee üldine pealetung, suurenesid J. Vjaltsevi salga read märgatavalt. Nõukogude tagalast anti juurde kolm gruppi, ühtekokku ligi nelikümmend meest.

Nüüd suundus see umbes 90-liikmeliseks kasvanud salk Narva-Kingissepa raudteele, et takistada seal okupantidel sõjaväe vedamist rindele. Esimene teade sealt Eesti Partisaniliikumise Staabile oli järgmine:

"21. jaanuaril lasksime kraavi ešeloni, millel oli peal sõjavägi ja tehnika teel rindele. Hävitatud üks vagun soldatite ja ohvitseridega, kolm vagunit hobustega ja üks tank. Lasksime õhku 400 m raudteed ja 1 km sideliine."[2]

Mõni päev hiljem saadeti uus radiogramm:

"3.I kell 22 meie grupp laskis puruks raudtee ning silla koos ešeloniga. Purustatud 25 vagunit sõjaväe varustuse ja elavjõuga. Liikumine seisis kaks päeva.[3]

Viimase suurema lahingu Leningradi oblasti territooriumil pidas salk paar päeva enne Nõukogude armee saabumist. See oli Peipsi järve kirdekaldal Orjoli külas. Loeme, mida kirjutab seal juhtunust oma mälestustes salga luureülem Aleksander Kallaste.

---

1 EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 159, l. 14; J. Vjaltsevi avaldamata mälestustest, autori kasutuses.

2 EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 186, l. 123.

3 Sealsamas, l. 152.

"Külas asuv Saksa garnison polnud luure andmete kohaselt kuigi suur. Läksimegi siis nimetatud küla juurde ja piirasime selle sisse. Meie õnneks olid kõik sakslased küla ühes suuremas majas. Pärast seda, kui olime selle võtnud rõngasse, käskisime sakslasi alla anda. Vastuse asemel avasid nad meile kuulipildujaist ja automaatidest tule. Kuid tulistamine ei kestnud kaua, sest peagi oli nende laskemoon otsas ja nad tulid majast välja ning panid oma relvad õuele hunnikusse.

Vangivõetud sakslastelt saime teada, et mitte kaugel nimetatud külast asub spetsiaalne Saksa üksus, kes tegeleb külade põletamise ja riisumisega ning et paari päeva pärast jõuab järg ka nende külade kätte. Võtsime nõuks seda mitte lasta sündida. Vangid viisime laagrisse ja paigutasime valve alla, kuid ühe sakslase saatsime eriüksuse juurde, et ta veenaks viimaseid üle tulema. Ise aga asusime küladesse kaitsele.

Vaevalt oli hommikul jõudnud valgeks minna, kui sakslased alustasid ägedaid rünnakuid meie küladele. Küllap nad üritasid meid hävitada. Juba lahingu esimesed minutid näitasid, et tegemist ei ole mitte väikese erikomandoga, vaid 250-mehalise lahinguüksusega, kelle relvastuse hulka kuulusid isegi kahurid. See muidugi ei heidutanud meie lahingutes karastunud mehi ning lahing, olgugi raske, tuli vastu võtta."[1]

"Kuid mida kauem lahing kestis, seda selgemaks sai meile, et olemasolevate jõududega on meil sakslastest jagusaamine väga raske ja see võib meilt nõuda rohkesti inimohvreid. Saatsime

---

[1] A. Kallaste, Partisanimärkmikku sirvides, Rahvatasujad, lk.83.

ratsavirgatsi abipalvega 6. Leningradi partisanibrigaadi juurde. Ei möödunud palju aega, kui 150 mehest koosnev abivägi oli kohal. See haaras üht sakslaste pataljoni seljatagant. Sakslaste ridades tekkis paanika ning enne kui nad jõudsid taibata olukorda, korraldasime neile tulise "sauna". Osa sakslasi põgenes lahinguväljalt, osa aga võtsime vangi. Meile langes sõjasaagiks kolm korrasolevat kahurit koos laskemoonaga ning suur hulk muud lahinguvarustust."[1]

1943. aasta novembris-detsembris läksid Tartu- ja Petserimaa grupid Eesti Partisaniliikumise Staabi korraldusel üle Sinelnikovi partisanibrigaadi koosseisu.[2] Selle brigaadi kontrolli all oli tol ajal suur osa Leningradi oblasti[3] territooriumist kuni Eesti NSV piirini Pihkva järve ääres. Sellega lähenesid need salgad Eestile. Pärast rohkem kui sajakilomeetrilist rännakut vaenlase poolt laostatud aladel jõudsid grupid Pihkva järve äärde. See rajoon jäi lähtepunktiks üleminekuks Eesti NSV territooriumile.

Esialgu hakkasid partisanid tulevast tegevuspiirkonda nn. ette valmistama: kindlaks määrama kohti, kuhu salk võis asuda, looma sidemeid kohalike elanikega, organiseerima luurevõrku, kindlaks tegema kõige ohutumat järvest ülemineku marsruuti jne.

Saksa armeest kõrvalehoidjatega sideme loomiseks saadeti Eestisse grupp partisane Grigori Polozovi juhtimisel. Polozovi grupp levitas Eestis lendlehti, mis kutsusid rahvast üles võit-

---

[1] A. Kallaste avaldamata mälestustest, autori kasutuses.

[2] EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 160, l. 19.

[3] Praeguse administratiivse jaotuse järgi Pihkva oblast.

lema fašistlike okupantide vastu ja partisanide poole üle tulema. Partisanid lõid sideme mõnede fašistide sõjaväest kõrvalehoidjate rühmadega ning kohalike elanikega.

Varsti pärast seda täienes Petserimaa salk 32 uue rahvatasujaga. Rööbiti organiseerimistööga tehti luuret, laiendati sidemeid Pihkva järve Eesti-poolse kalda külade ja ka kaugemate rajoonide elanikega.

Mõni aeg hiljem saatis salga juhtkond Eestisse uue rühma partisane, kes pidi valima sobiva paiga salga asukohaks.

Kuuest mehest koosnev grupp asus teele ööl vastu 30. detsembrit 1943. Mindi üle Pihkva järve. Järve läänekaldal jagunes grupp kahte ossa. Neli meest eesotsas Grigori Polozoviga läksid küladesse, et luua seal sidemeid elanikkonnaga ja võimaluse korral ka Petseri põrandaaluse organisatsiooniga. L. Mäting ja Fadik aga seadsid sammud Petseri-Tartu raudteele, et lasta kraavi vaenlase rong.

"Jõudsime sihtkohta kell 21," meenutab L. Mäting. "Õhtu oli kuupaisteline, valge. Põlised männid heitsid pikki varje. Diversiooniakti pidime korda saatma metsas, sel kohal, kus raudtee tegi väikese käänaku Petseri poole.

Heitsime raudteetammi äärde pikali. Teadsime, et teed valvatakse. Kolmekümne minuti pärast märkasime patrulli lähenevaid siluette. Kaks vintpüssidega varustatud tsiviilriides meest läksid meist mitte rohkem kui 15 meetri kauguselt mööda. Kahekümne minuti pärast tulid nad tagasi omavahel sosinal rääkides. Lasksime patrullil 300-400 meetri kaugusele minna ja roomasime siis raudteetammile ning hakkasime miini paigale panema.

Miin kaalus 5 kg. Maa oli külmunud. Miin tuli jätta maa pinnale. Kaevasime ta lume sisse. Vaevalt saime selle tööga valmis, kui kuulsime lähenevat müra. Mõne minuti pärast tuli Tartu poolt kiirusega 20 - 30 km tunnis dresiin, mis kontrollis raudtee korrasolekut ja ohutust. See tähendas, et varsti peab tulema rong. Me ei eksinud. Umbes poole tunni pärast oli kuulda rataste monotoonset muusikat. Rong lähenes kiiresti. Võtsin miini külge kinnitatud nöörist kinni. Vedur jõudis kohani, kuhu oli pandud miin. Tõmbasin nööri, talveöö vaikuses kõmatas kõrvulukustav plahvatus ja üles paiskus tulesammas. Miin lõhkes, kuid mitte veduri esimeste rataste all, nagu me olime kavatsenud, vaid viienda või kuuenda vaguni rataste all. Kõrvulukustavale plahvatusele järgnes purunevate vagunite ragin."[1]

Sel ajal, kui Mäting ja Fadik mineerisid raudteed, lõi Polozov ühenduse fašismivastase põrandaaluse organisatsiooniga, mis tol ajal Petserimaal tegutses.

Vennasrahvaste partisanide ridades oli veel mitmeid teisi eestlaste gruppe. Nii tegutses alates 1943. aasta novembrist Velikije Luki oblasti loode- ja Pihkva oblasti lõunaosas kohalike partisanide juures Paul Raagi salk. Osa selle salga mehi olid seal olnud varemgi, 1943. aasta esimesel poolel. Need olid Aleksander Turro, Neofid Djukov, Ivan Beljajev, Richard Melts ja Jüri Pereverzev.

"Meie väike partisanigrupp tuli koos läti ja Kalinini oblasti partisanidega 1943. aasta jaanuaris Velikije Luki lähedal üle rinde joone, et siis vennasrahvaste partisanide toetusel

---

[1] L. Mäting, Teisel pool rindejoont, Rahvatasujad, lk. 291; EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 160, l. 19.

liikuda edasi okupeeritud Eestisse," meenutab sm. Turro. "Seal me saime ka oma esimesed tuleristsed. Juba sama päeva hilisõhtul, kui olime ületanud rindejoone, pidime vaenlasega tulevahetusse astuma. See juhtus ühes külas, kus teejuhi arvates sakslasi ei pidanud olema. Kui jõudsime külasse, avati meile järsku tuli. Algas äge lahing. Meie Saškale, nagu kutsusime Djukovit, tungisid kallale kaks fašisti. Üks neist kargas selja tagant ja tahtis Djukovit maha murda, teine haaras automaaditorust ja rebis seda enda poole. Djukovi elu päästis vaid asjaolu, et hitlerlane hoidis automaaditoru oma kõhu poole. Partisanil õnnestus anda valang, fašist varises kokku. Lasust ehmus ka selja taga olnud sakslane ja laskis oma ohvri lahti. Kohe tabas ka seda fašisti partisani automaadivalang.

Järgmisel päeval sakslane ründas meid metsatukas, mis kujutas enesest kitsast kolmnurka raudtee ääres. Olime sinna pimeda saabumist ootama jäänud, et raudtee ületamisel poleks vaja asjatuid ohvreid kanda. Kuid meile hakkas miine kaela sadama juba õhtu hakul. Ei jäänud muud üle, kui kohe raudtee ületada. Teisel pool raudteed aga sattusime otse rinnutsi kokku saksa fašistidega. Pääsesime väikeste kaotustega ainult selle tõttu, et partisanidel õnnestus äkkrünnakuga vaenlase ridades segadust tekitada. Sakslased kandsid seal suuri kaotusi, osa neist jooksis laiali."[1]

Järgneval pikal teekonnal pidasid partisanid veel mitmeid lahinguid hitlerlastega. Augusti alguses jõudis grupp Eestisse, kus ta read täienesid uute võitlejatega.

---

[1] A. Turro mälestustest, autori kasutuses.

Novembris ühines P. Raagi salk alampolkovnik Kortšalini, hüüdnimega "Major Maksimi" salgaga. Selle poolesajamehelise salga ridades jätkuski P. Raagi tosina võitleja lahingutee kuni Nõukogude armeega ühinemiseni. Siinjuures lühike reportaaž salga suurematest operatsioonidest 1943.aasta lõpul ja 1944. aasta alguskuudel. 13. novembril vabastasid partisanid Pokrovski lähedal lehmakarja, mille saksa fašistid olid kokku röövinud, ja andsid need nende omanikele tagasi. Mišnevi garnisoni lähedal purustasid nad detsembri algul kolmekümnemehelise vaenlase kolonni. Puškino Gorõ rajoonis tegid partisanid 21. jaanuaril kahjutuks 76-mehelise fašistide üksuse. Peale selle võttis salk osa kaitselahingutest fašistide karistusüksuste vastu.[1]

Nõukogude Eesti partisanid meenutavad tänutundega vennasrahvaste partisane, kes neid igal sammul toetasid ja abistasid. Seda suurte katsumuste aja lahingusõprust eesti partisanid ei unusta kunagi.

---

[1] EKPA, f. 1, nim. 1, s.-ü. 68, l. 5-12; f. 4, nim. 1, s.-ü. 186, l. 228, 250, s.-ü. 267, l. 7, 9, 30, s.-ü. 268, l. 105; f. 4, nim. 2, s.-ü. 111 ja 156.

2. Leningradi partisanibrigaadide vabatahtlike ja eesti partisanide ühised operatsioonid Eestimaal

1944. aasta jaanuaris andis Nõukogude armee järjekordse hoobi vaenlasele Leningradi ja Volhovi rindel. Juba esimestel lahingpäevadel murdsid meie väed läbi saksa fašistide sügavalt ešeloneeritud kaitsepositsioonidest. Löödi puruks 16. ja 18. saksa armee. Veebruaris jõudsid meie väed Narva jõeni ja Peipsi järve idakaldale. Päevakorda tõusis Eesti NSV vabastamine okupantidest.

Seoses sellega oli vaenlase tagala desorganiseerimine nüüd eriti vajalik. Oli tarvis rikkuda vaenlase kommunikatsioone, takistada tal rinde varustamist ja Leningradi lähistelt kokkuröövitud vara väljavedamist.

Seepärast saadeti 1944. aasta veebruari ja märtsikuus Eestimaale rohkem partisane kui kunagi varem. Siinjuures on üheks iseloomulikuks jooneks antud perioodile see, et Eestisse tulid ka vabatahtlikke Leningradi oblasti partisanibrigaadidest. Partisaniüksusi komplekteerisid Eesti ja Leningradi partisaniliikumise staabid üheskoos. Enamikel juhtudel võitlesid eestlased ja vennasrahvaste vabatahtlikud külg-külje kõrval ühtedes ja samades gruppides ja salkades. Kuid segaüksuste kõrval koosnesid mõned grupid üksnes Leningradi oblasti partisanibrigaadide vabatahtlikest.

Kõigepealt saadeti veebruaris kümne-kahekümnemeheliste gruppidena Eestimaa mitmetesse paikadesse 150-160 partisani.[1] Nende

---

[1] EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 160, l. 4-5.

ülesandeks oli organiseerida vaenlase tagalas paanikat, segada fašistlike vägede liikumist ja koguda andmeid vaenlase jõudude asetuse kohta.

Samal ajal kohtame Eestimaa neil külmadel talvekuudel esmakordselt suuri, mitmesajaliikmelisi partisaniüksusi. Need moodustati Leningradi oblastis lahinguid pidanud eesti partisaniüksuste võitlejatest, Eesti Partisaniliikumise Staabi reservis olnud partisanidest ja Leningradi partisanibrigaadide vabatahtlikest. Brigaadide komplekteerimine toimus Peipsi järve idakaldal.

Esimesed kaks brigaadi A. Filippovi ja F. Jangirovi juhtimisel alustasid teekonda üle Peipsi 24. veebruari õhtul. Filippovi brigaadis oli 250 inimest, neist 65 Vjaltsevi salga meest. Viimane oli ühtlasi komandöri asetäitja. F. Jangirovi brigaadis oli 140 inimest, kusjuures eestlaste salka juhtis A. Kallaste.[1]

"Algul kulges rännak jõudsasti, jää oli tasane, mehed ja hobused puhanud," meenutab A. Kallaste. "Kuid mis kilomeeter edasi, seda ebatasasemaks muutus jää ning seda raskemaks ja aeganõudvamaks edasiliikumine. Lõpuks hakkasid meie ette kuhjuma päris keskmise kõrgusega jäämäed, millest üleronimine oli juba üsna raske. Taolisi takistusi polnud me arvestanud. Kuigi pingutasime kogu jõudu, jõudsime kell 4 hommikul alles järve keskpaigani. Paari tunniga, mis oli jäänud valgenemiseni, poleks me suutnud ülejäänud teed ära käia. Tuli jääda kogu päevaks jäälle."[2]

---

[1] EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 160, l. 32, 35.

[2] A. Kallaste, Partisanimärkmikku sirvides, Rahvatasujad, lk.86.

26. veebruari hommikul kella nelja ajal jõudsid partisanid Peipsi põhjakaldale Katase küla alla. Mõnisada meetrit kaldast avastas vaenlane kolonni ja avas tule. Partisanid tungisid külla äkkrünnakuga ja hävitasid seal fašistide garnisoni.[1]

Samal päeval saabus Eesti Partisaniliikumise Staabile radiogramm:

"Teie käsk on täidetud. 26.02. astusime Eestimaale. Puhastasime Katase küla. Surnuid 19. Trofeed 2 kuulipildujat ja vintpüsse. Hävitatud 17 veoautot varustusega. Omad kaotused - 2 surnut ja 2 haavatut.

A. Filippov.[2]

Edasi liiguti loodesse. Vaenlane polnud veel oma jõude suutnud koondada ja järgmise päeva lõunaks jõudis A. Filippovi brigaad Rostoja külla. Kui ootamatu oli partisanide ilmumine ühte või teise külla, iseloomustab järgmine fakt.

Ühes külas teatati partisanidele, et sakslane on tulnud jõe äärde vett võtma. Seda kuulis partisan E. Vaimel. Ta palus luba vaenlase kinnivõtmiseks. See talle antigi.

E. Vaimel lähenes ettevaaatlikult veevõtjale ja käsutas "Käed üles!" Sakslane ei pööranud sellele algul mingit tähelepanu ja jätkas rahulikult veepaagi täitmist, arvates nähtavasti, et temaga tehakse nalja. Alles veidi aja pärast heitis ta tähelepaneliku pilgu hääle suunas ning märkas, milles seisis asi. Nüüd pidi ta veepaagi juba partisanide juurde viima.[3]

---

[1] EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 160, l. 33; s.-ü. 46, l. 8.

[2] Sealsamas, s.-ü. 206, l. 42.

[3] Sealsamas, s.-ü. 46, l. 8.

27. veebruari õhtupoolikul tegid mitu vaenlase üksust katset partisane Rostojalt välja lüüa. See aga ei õnnestunud neil. Partisanid läksid vasturünnakule. Fašistid pidid taganema, kusjuures nad kaotasid 60 inimese ümber,[1] sealhulgas neli hitlerlast sattus vangi.

Järgmisel hommikul saatis vaenlane partisanide vastu juba suured jõud. Vaenlase kolonnid tankide ja suurtükiväe toetusel liikusid küla peale kolmest suunast.

Partisanid asusid ringkaitsele. Kõigile teedele saadeti partisanigrupid, kes järk-järgult lahinguga taandusid, nõrgestades sellega vaenlase löögijõudu. Tankidele läksid vastu seitse partisani Aleksander Pajuste juhtimisel, et purustada soomusmasinad granaatidega. Kangelaslikult langes seal partisan Heino Heinla.[2]

Nii jõudsid vaenlase peajõud küla alla alles pärast lõunat. Mitu korda rünnati partisanide kaitseliini, kuid iga kord paisati nad suurte kaotustega tagasi.

Öösel lahkusid partisanid külast ja liikusid edasi põhja poole.

A. Filippovi ja F. Jangarovi partisanibrigaadide liikumine põhjapoole kutsus Saksa väejuhatuses esile tõsise kartuse. Partisanid ähvardasid lõigata läbi peamisi kommunikatsioone, mis ühendasid Narva all viibivaid vägesid.

Et päästa arvukaid Narva alla paisatud väeosi paisati partisanide vastu suured fašistlikud jõud ülesandega partisanid ümber piirata ja hävitada. Peaaegu igasse külasse paigutati garni-

---

1 EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 160, l. 33; s.-ü. 206, l. 42.
2 Sealsamas, ja s.-ü. 93, l. 5.

son, üksikutesse metsataludesse aga tugevad salgad. Ei möödunud ühtki päeva, ilma, et partisanidel poleks tulnud vastu võtta mitut lahingut.

Kõik see muutis partisanide olukorra eriti raskeks. Küladesse minna polnud enam võimalik, sest seal oli ees vaenlane. Metsas elada aga ajal, kui temperatuur langes tihti 25-30 kraadi alla nulli, ei olnud sugugi kerge. Samuti oli toitlustamine antud olukorras seotud suurte raskustega.

Vaatamata erakordselt rasketele tingimustele, võitlesid partisanid vapralt. Lahingute kõrval õhkisid nad veel sildu, purustasid teid ja sideliine ning tegid vaenlasele muud kahju.

Partisanide ennastsalgavusest ja võitlusvõimest annab meile kujutluse juhtum Muraka soo lõunaserval Mäkrasaare talus.

See oli 6. märtsil. Brigaad läks rännakule. Tallu jäi ühekssameheline grupp, kes pidi partisane jälitavat vaenlast seni kinni hoidma, kui brigaad saab asuda uude kohta.

Kuid vaenlane ründas talu ootamatult suurte jõududega. Grupp oli sunnitud taganema. Heinrich Tammemets sai haavata. Kui fašistid tormasid haavatud võitleja juurde, haaras H. Tammemets granaadi, päästis sütiku ja laskis ennast õhku koos kahe hitlerlasega.[1]

Hoolimata vaprusest ja mehisusest väsisid partisanid kestvais lahinguis. Puhkust polnud aga ette näha. Seepärast otsustasid mõlema brigaadi komandörid minna üle järve tagasi vabastatud rajooni.

---

[1] EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 160, l. 33.

Kahenädalase vaenlase tagalas viibimise jooksul hävitasid A. Filippovi ja F. Jangirovi brigaadid ühtekokku ligikaudu 800 vaenlase sõdurit ja ohvitseri, peaaegu poolsada autot, purustasid viis silda, kilomeetreid sideliine jne. Seejuures said nad hulgaliselt trofeesid.[1]

Sel ajal, kui A. Filippovi ja F. Jangirovi brigaad pidasid kõige tulisemaid lahinguid tuli Kallaste ja Mustvee vahel Omedu jõe vasakul kaldal maale kolmas partisanibrigaad, mille koosseisus oli 400 inimest. 12. märtsil hävitas brigaad Kasepää külas äkkrünnakuga vaenlase garnisoni ja liikus kiirmarsil edasi läände. Seejärel suundus brigaad põhja poole ja lõikas läbi ühendustee Mustveega.[2]

Kuid ka vaenlane ei maganud. Kohale kutsuti lennukid, kes jälgisid partisanide liikumist. Partisanide vastu saadeti piirikaitse rügemendid, omakaitse ja teised väeosad. Kartes, et kolmas brigaad võib ühineda teiste partisanidega, koondati suured jõud Avinurme suunduvatele teedele ja sealsetesse küladesse. Sellistest tõketest läbi murda polnud aga enam sugugi kerge.

Antud olukord nõudis brigaadi juhtkonnalt erilist operatiivsust ja kõigi asjaolude arvestamist. Kuid brigaadi komandör Makarov[3] ja komissar Kivisikk[4] ei seisnud oma ülesannete tasemel. Nad jäid lootma üksnes partisanide vaprusele, osutamata vähemati tähelepanu luurele. Seetõttu liikusid luuresalgad brigaadist eraldi ega informeerinud komandöri ümberringi toimuvast. Brigaad

---

1 EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 160, l. 33-35.
2 Sealsamas, l. 37.
3 Makarov sattus hiljem vangi ja tema saatus on teadmata.
4 Kivisikk aga sai hiljem reeturiks, jättis salga partisane omapead ja andis ennast vangi.

liikus edasi pimesilmi, mille tulemusena jooksti Ulvi all rinnutsi kokku vaenlasega. Kuigi kaotused polnud seal kuigi suured jagunes brigaad mitmesse gruppi. Et kogunemiskoht polnud varem kindlaks määratud, jäi iga salk sellest ajast peale omapead. Ehkki paljud partisanid jätkasid kangelaslikku võitlust ja hävitasid veel üle saja vaenlase sõduri ja ohvitseri[1], olid tulemused väiksemad võimalustest.

Seega on üheks põhjuseks, miks brigaad ei suutnud Eesti siserajoonidesse tungida, brigaadi juhtkonna saamatus, oskamatus juhtida nii arvukat partisanipere.

Siinjuures kerkib üles küsimus, miks ükski kolmest brigaadist ei jäänud pikemaks ajaks Eestimaale?

Et vastata sellele, tuleb meil lühidalt vaadelda, milline oli sel ajal olukord Eestimaal ja eriti idapiiril.

Teatavasti taandusid fašistide vägede riismed pärast suuri kaotusi Leningradi rindel Eestisse. Okupandid lootsid ära kasutada looduslikke tõkkeid Peipsi ja Pihkva järve ning Narva jõe näol ning kindlustada siin oma rebenenud rinnet.

Järelikult moodustasid ka Peipsi lääne ja loodekallas, kus partisanibrigaadid maale tulid, omamoodi rindejoone. Varem olid nendes paigus väikesed politsei salgad ja nn. piirikaitserügemendid. Nüüd, Peipsi kalda muutumisega rindejooneks, toodi siia juurde regulaarväeüksusi, kes olid varustatud tankide ja suurtükkidega ning kelle käsutuses olid lennukid.

Loomulikult jäid partisanid, kelle kasutuses olid ainult käsirelvad, ebavõrdsetesse tingimustesse. Seejuures puudusid

---

[1] EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 160, l. 38.

neil vajalikud tagavarabaasid. Lennukitelt varustamine aga oli puudulik. Et külades olid vaenlase üksused, tuli haavatuid kaasas kanda, mis tekitas omakorda lisaraskusi.

See oli üks peamisi põhjusi, miks partisanibrigaadid Eestimaalt mõne nädala pärast lähtebaasi tagasi pöördusid.

x x x

Eespooltoodud episoodidest nähtub kujukalt, kuidas meie inimesed tihedas koostöös vennasrahvastega käisid läbi karmi karastustule, et kätte võita õigus elada rahus ja tegelda loova tööga. Õlg õla kõrval teiste rahvaste esindajatega võitlesid meie partisanid ühise vaenlase - saksa fašistide vastu. Ühises võitluses krastus nõukogude rahvaste vankumatu sõprus.

V p e a t ü k k

ÜLDRAHVALIKU VÕITLUSE LAIENEMINE JA PARTISANILIIKUMINE 1944. AASTA KEVADEL JA SUVEL

1. Klassivõitluse edasine teravnemine

1944. aasta kevadel valmistus Nõukogude armee Eestimaa vabastamiseks saksa röövvallutajatest. Leningradi rinde väed olid juba veebruaris forsseerinud Narva jõe, mille järel jätkusid Narva lähistel kohaliku tähtsusega lahingud. 24. juulil alustasid Leningradi rinde väed, sealhulgas Eesti Laskurkorpus, otsustavat pealetungi ja vabastasid 26. juulil Narva linna. Augustikuus vabastasid 3. Balti rinde väed Pihkva ja Võrtsjärve vahelise maa-ala koos Võru, Tartu ja teiste linnadega. 17. septembril algas Nõukogude armee pealetung Suur-Emajõe joonelt ja juba viie päeva pärast vabastati Tallinn ning 26. septembriks kogu Eesti NSV mandriosa. 24. novembriks olid fašistid välja kihutatud ka saartelt.

Niisugune oli lühidalt Eesti NSV vabastamislahingute kroonika.

1944. aasta kevadel ja suvel jätkasid töörahva hulgad sellel osal Eesti NSV territooriumist, kus veel võimutsesid fašistid, võitlust okupantide ja nende käsilaste vastu, klassivõitlus muutus erakordselt teravaks.

Saksa fašistid ja nende eestlastest käsilased tundsid, et nende vägivallavõim läheneb lõpule ning tegid meeleheitlikke katseid fašistliku korra säilitamiseks Eestimaal. Püüdes täien-

dada oma kõvasti rappida saanud sõjaväge, kuulutasid fašistid 1. veebruaril 1944 Eestis välja 20 aastakäigu, s.o. 1904-1923. aastal sündinud meeste mobilisatsiooni. Karmi terrori abil kokku aetud eestlaste väeosad saadeti Narva lähistele ja mujale hõrenenud rinde auke täitma.

Eesti kodanlus ja kulakud, iga liiki kodanlikud natsionalistid toetasid kõigiti oma peremehi - saksa okupante. Nad püüdsid igati pikendada rahva kättemaksutunni saabumist ja haarasid kramplikult kinni igast vähemastki võimalusest, et rahvahulki endaga kaasa tõmmata ja neid fašistide teenistusse haarata. Ühise keele leidsid hitlerlane Mäe ja niisugused läbipõlenud kodanlik-natsionalistlikud tegelased nagu Uluots ja Pitka, keda fašistid olid esialgu kui tarbetuid kõrvale jätnud. Need kaks eesti kodanlike natsionalistide füürerit unustasid okupatsioonivõimude alavääristava suhtumise nendesse ja kutsusid koos hitlerlastega rahvast Hitleri Suur-Saksamaa eest oma pead pakule panema. Pitka ja Uluots levitasid kuuldusi, et Hitleri-vastases koalitsioonis olevat tekkinud lahkhelid ning omavaheline sõda, ja katsusid sellega kõigutada usku Nõukogude armee võidusse ning aidata kaasa fašistliku võimu säilitamisele Eestis.

Fašistlike okupantide müüdavad käsilased levitasid igasugust laimu nõukogude võimu kohta, hirmutasid inimesi, et Nõukogude väed tapavad ära või veavad Eestist välja kõik eestlased. Niisuguse valepropagandaga taheti varjata hitlerlaste mõrtsukatöid ja halvata elanike vastupanu fašistide mobilisatsioonile ja korraldustele. Peale selle püüdsid kodanlikud natsionalistid oma hirmutamisega saavutada seda, et kõik eestlased, kes okupat-

siooni ajal olid mingisugustel töökohtadel, tunneksid endid kaasvastutajatena saksa okupantide kuritegude eest ja oleksid valmis jagama hitlerlastega ühist saatust.

Samaaegselt tugevdasid okupandid ja nende käsilased repressioone. Päevast päeva peeti jahti metsades, külades ja linnades inimestele, kes ei tahtnud teenida fašistlikus armees ja hoidusid kõrvale tööteenistusest. Tavaliste igapäevaste haarangute kõrval hakati korraldama nn. üle-eestimaalisi haaranguid, milleks mobiliseeriti kõik tagalas olevad sõjaväeosad ja omakaitse täies koosseisus. Kui varem tehti kammimisi ja läbiotsimisi rohkem päevavalgusel, siis 27. juuli ülemaaline haarang algas öösel kell oo ja lõppes kell 24.oo.[1] Need, kes sattusid fašistide kätte, heideti vanglasse või lasti maha.

Hitlerlased mõtlesid välja uusi ja uusi meetodeid võitluseks rahvatasujatega. 14. aprillil anti välja määrus, mis nägi partisanidega sidepidamise eest ette surmanuhtluse, 15. mai määruse kohaselt aga konfiskeeriti varandus neil, keda kuidagi saadi süüdistada kommunistlikus tegevuses.[2] Et sundida töötavaid inimesi loobuma abi andmisest partisanidele, avaldati fašistlikes ajalehtedes teateid surmaotsuste kohta, mis langetati inimestele, kes tundsid kaasa vabadusvõitlejatele või mingil moel neid toetasid. Nii kirjutati hitlerlaste ajalehes "Uus Elu" 18. aprillil 1944:

„Mõisteti surma Nõukogude langevarjurite
toetamise eest
Erikohus langetas surmaotsuse 5 isiku kohta
Erikohus Tallinnas mõistis 12. aprillil 1944.a.

---

1 ENSV ORKA, f. 10/60, nim. 1, s.-ü. 60, l. 458.
3 "Eesti Sõna", 1. juunil ja 19. juulil 1944.

surma kingsepa Jaan Merese, trükitöölise Eugen Kruuse, juuksuri Helmi Dunkel'i ja Hilda Kleinerti Tallinnast ja taluperemehe Juhan Graffi Paistu vallast selle eest, et nad toetasid nõukogude lennukeilt alla hüpanud langevarjureid.

Ühel juhtumil on tegemist langevarjuri Arik Merese toetamisega, kes kommunistliku võimu ajal tegutses Pärnus miilitsas, 1941.a. läks vabatahtlikult Nõukogude Liitu ja nüüd ühelt Nõukogude lennukilt alla hüppas...

Kõik surmamõistetud olid teadlikud langevarjur Arik Merese poliitilisest minevikust ja said temalt teada, et ta on alla hüpanud nõukogude lennukilt eesmärgiga siin tegutseda spionaažiga. Sellest hoolimata andsid nad talle öömaja enda juures ja varjasid ning toitsid teda pikemat aega.

Teisel juhtumil surmamõistetud taluperemees Jaan Graff varjas ja toitis oma talus 10 päeva oma sugulast, kes 1941.a. mobiliseeriti Nõukogude Liitu ja kes nüüd langevarjurina Eestis lennukilt alla lasti.

Graff teadis, et langevarjur tema talust lahkudes jälle ühendusse astub talu läheduses rabas teiste langevarjuritega..."[1]

Ehk võtame teise sõnumi samast ajalehest:

"Erikohus Tallinnas mõistis 24. aug. 1944.a. surma üheksa kaebealust - talupoja Juhan Raidmaa, põllutöölise Marta Lavi ja põllutöölise Johanna Sooväli - kõik kolm Paikuse vallast; põllutöölise Aleksander Vaeno Tihemetsa vallast, põllutöölise Arnold Aab'i, põllutöölise Minna Aab'i - mõlemad Taheva vallast, põllutöölise Vassili

---

1 "Uus Elu", 18. aprillil 1944.

Samutini, ajutise töölise Maria Samutini ja põllutöölise Ivan Keeveli - kõik kolm Padise vallast.

Surmamõistetud andsid endi juures ulualust Nõukogude lennukeilt alla heidetud langevarjureile või abistasid langevarjureid nende tegevuses."[1]

Saksa okupantide ja nende käsilaste kavatsused rakendada okupeeritud Eesti töörahvas saksa sõjamasina teenistusse ei täitunud. Vastupidi, julmad repressioonid, areteerimised, varanduse konfiskeerimised ja mahalaskmised ainult suurendasid rahva viha ja teritasid tema võitlusvaimu.

Fašistlikule julgeolekupolitseile saabunud aruannetes kurtsid fašistide sabarakud päevast päeva selle üle, et laiad töörahva hulgad tõstavad järjest energilisemalt pead ja ootavad nõukogude võimu taastamist. Sealjuures olid nad sunnitud tunnistama, et "soodustuseks kommunismisõbralikule liikumisele on erakordne üldine olukord ja rahva meeleolu, mis on tunduvalt halvenenud,"[2] teiste sõnadega, suurenes fašismivaenulik meeleolu.

Tsiteeritu oli väljavõte Valga poliitilise politsei referentuuri maikuu ettekandest. Kuid niisamasugust hädakella lõid kõigis teistes maakondades okupantide kannupoisid, kes ei suutnud enam ei vale ja laimu ega ka terrori abil rahvast vaos hoida.

1944. aasta kevadel ja suvel oli kõige iseloomulikumaks fašismivaenulikkuse avalduseks mobilisatsioonist kõrvalehoidjate erakordselt kiire kasv ja vägivaldselt Saksa armeesse mobiliseeritud meeste väeüksustest põgenemine.

---

1 "Uus Elu", 29. augustil 1944.

2 ENSV ORKA, f. 106/4, nim. 1, s.-ü. 66, l. 3.

Et mitte jääda üldsõnaliseks, loeme, mida kirjutasid selle kohta eesti rahva reeturid, kes endiselt okupante truilt teenisid fašistlikus julgeolekupolitseis.

22. aprill. Juba pikemat aega on usaldusmeeste poolt teatatud, et Meremäe vallas asuva Lepa küla metsas on maa-alune punker, milles varjab endid kuni 30 mobilisatsioonist kõrvalehoidjat ja teisi poliitiliselt kahtlaseid isikuid. Osa varjajaid on relvastatud. Koobas olevat äärmiselt hästi moondatud ning kuna praeguseni ei ole veel kindlalt teada koopa asukoht, siis ei ole selle likvideerimiseks saadud midagi ette võtta. Praegu on kiirendatud korras käimas punkri asukoha selgitamine salajasel teel.[1]

3. mail tabati Räpina vallas korraldatud haarangul 8 mobilisatsioonist kõrvalehoidjat ja 4 sõjaväest lahkujat. Puusta asunduses Valter Reimanni korterist leiti kuulipilduja. Isik tabamata.

18. mail korraldati haarang Köllaste vallas. Sirgusaare talus satuti desertööridele, kes olid relvastatud automaatidega.[2]

15. juunil korraldati Elva vallas sõjaväest ärajooksjatele suurem haarang, millest võtsid osa Hellenurmes viibivad saksa lennuväelased, Tartumaa omakaitse ja SD jahikomando.[3]

18. juuliks oli Petserimaal 872 mobilisatsioonist kõrvalehoidjat ja 381 sõjaväest põgenenud meest.[4]

---

1 ENSV ORKA, f. 106/3, s.-ü. 5, l. 59.
2 ENSV ORKA, f. 106/4, nim. l, s.-ü. 48, l. 52.
3 Sealsamas, f. 10/60, nim. l, s.-ü. 60, l. 380, 388.
4 Sealsamas, f. 106/4, nim. l, s.-ü. 66, l. 71.

24. juuli. Saadud agentuurandmeil on Võrumaale, Misso valda Lõuna valla piiri lähedal asuvasse Kivioru külla tekkinud 15-meheline mobilisatsioonist kõrvalehoidjate ja väejooksikute jõuk. Jõuku kuuluvad saadud andmeil ka Lõuna vallast päritolevad väejooksikud Jaan Kupts ja Robert Laats. Jõugu asukoht on küla lähedases Sakuti vahtkonna metsas. 19. juulil kella 16 ajal käis osa selle jõugu liikmeid Parmu metsavahi Ojaperv'e juures, kus nad metsavahti kolm tundi vahi all hoidsid ja metsavahi raadioga N.-Liidu saadet kuulasid. Isikud olid kõik saksa sõjaväe vormis ning relvastatud ühe jahipüssi ja püstolkuulipildujatega. 2. juulil käisid samad mehed kella 11 ajal jälle metsavaht Ojaperv'e juures, kuulasid raadioga vene saateid ja küsisid andmeid Laura politseiametnike kohta.

Teine samasugune jõuk on tekkinud Vastseliina valda Misso valla piiri lähedale Härsi külla, missugune koosneb samuti 10-15 mobilisatsioonist kõrvalehoidjast ja väejooksikust. Mõlemate jõukude vahel on omavaheline side.[1]

. . .

8. augustil ei ilmunud Petseris mobilisatsioonipunkti mitte ühtegi kutsealust. Julgeolekupolitsei ametnikele, kes läksid asja juurdlema, avati tuli.[2]

18. augustil lahkusid Haapsalu omakaitse kompaniist 47 meest ja Hiiumaal 142-st kasarmeeritud omakaitselasest 92, kaasa võttes relvad.[3]

---

[1] ENSV ORKA, f. 106/3, s.-ü. 5, l. 130.
[2] ENSV ORKA, f. 106/4, nim. 1, s.-ü. 48, l. 103.
[3] Sealsamas, l. 13.

20. augustil. Karuse vallas Mäekese küla metsades 40-meheline metsavendade grupp, mis koosneb ümberkaudsete külade meeselanikest.[1]

31. augustil oli Sootaga vallas metsas 78-80 meest. Nätsi, Koonga, Kõima, Kalli ja Irtu külas areteeriti 60 inimest, kes varjasid saksa sõjaväest ärajooksjaid.[2]

Need on vaid üksikud näited olukorrast. Hitlerlaste endi kinnituste järgi deserteeris nende armeest 10 000 eestlast.[3]

Fašistide ja nende kannupoiste hädakisale, haarangutele ja repressioonidele vastas eesti töörahvas veelgi aktiivsema võitlusega. Tuhanded inimesed, kes varjasid end fašistide eest metsades, külades ja linnamajades, relvastusid. Vägivaldselt Saksa armeesse mobiliseeritud mehed jooksid sealt tavaliselt ära koos relvadega.

Tõsi, paljud nendest ei suutnud veel aktiivselt fašistide vastu võitlema hakata. Kuid nad ei lasknud fašistidel end enam käsutada. Nagu näitavad omakaitse ja julgeolekupolitsei aruanded, astusid redusolijad tavaliselt haarangutest osavõtjate vastu relvaga välja. Nii võtsid 1. juulil Avinurme vallas Peebusaare külas varjavad desertöörid kammijaid vastu tulega automaatidest.[4] Augusti keskel tahtsid politseinikud areteerida mobilisatsioonist kõrvalehoidjat Arnold Kalevit, kes oli pikemat aega ennast varjanud Loksa lähedal Kasispea külas. Mees ei alis-

---

1 ENSV ORKA, f. 106/4, nim. 1, s.-ü. 48, l. 25.

2 Sealsamas, l. 69, 79.

3 V. Leede, Eesti töörahva võitlusest fašistlike röövvallutajate vastu, Rahvatasujad, lk. 36.

4 ENSV ORKA, f. 10/60, nim. 1, s.-ü. 60, l. 414.

tunud ja langes ebavõrdses võitluses.[1]

Kui aga fašistidel läks korda kätte saada mõni metsas varjaja, siis paljudel juhtudel püüdsid neid nende seltsimehed vabastada. Näiteks 26. juulil rünnati Võru-Räpina maanteel Riitsaare ja Kääpa vahel kuueliikmelist omakaitsemeeskonda, kes konvoeerisid areteerituid. Kõik vahialused vabastati.[2] 6. septembril vahistasid politseinikud Pärnumaal Kaisma lähedal fašistide armeest põgenenud Evald Õunmetsa vanemad ja panid nad Kaisma vallamajas arestikambrisse. Oösel sõitis veoautol kohale grupp mehi, kõrvaldas valvuri ja laskis Õunametsa vanemad vabaks.[3]

Pärnumaal tegutses kümnemeheline patriootide grupp, kuhu kuulus kaheksa Sauga valla ja kaks Pärnu linna meest. Selle grupi loosungiks oli "Surma Saksa okupantidele ja nende sabarakkudele! Elagu Eesti NSV!" 30. augustil võttis see grupp ette julge rünnaku Lavassaare nn. Töö ja Kasvatuslaagrile ning püüdis seal kinnipeetavaid vabastada. Kahjuks see operatsioon neil ei õnnestunud.[4]

Paljud julged nõukogude patrioodid püüdsid õhutada laiade elanikkonna kihtide võitlusvaimu elava sõnaga ning lendlehtede, loosungite kirjutamise ning levitamisega. "Kommunistide ideede kandjad," kurdetakse Valga poliitilise politsei referentuuri maikuu aruandes, "on muutunud julgemaks ... Nad on asunud tegevusse

---

1 ENSV ORKA, f. 106/4, nim. 1, s.-ü. 48, l. 89, 91.
2 Sealsamas, l. 76.
3 Sealsamas, l. 125.
4 Sealsamas, s.-ü. 16, l. 65.

põranda all ning värbavad omale rahva hulgast usalduslikke agente, kelle kaudu saavad andmeid ja informatsiooni rahva meeleolust, sõjaväest, omakaitsest, politseist jne. Andmeid kasutavad nad selleks, et luua pinda kommunismile Eestis."[1]

Nagu näeme arhiivimaterjalidest, jooksid fašistid ja nende sabarakud igal hommikul jalad rakku, et ära korjata kuulutuste tahvlitele, majaseintele või aiapostidele kleebitud lendlehti.

Eriti ärritatud olid julgeolekupolitsei agendid ja omakaitsemehed nende lendlehtede ja loosungite pärast, mis olid käsitsi kirjutatud ja teatud kindlasse kohta kleebitud, sest neid ei saadud maha visata lennukitelt, neid võisid kirjutada ainult kohalikud patrioodid. Julgeolekupolitsei nädala- ja päevaaruannetes olid spetsiaalsed alajaotused, kus loetleti üles tabatud kommunistlike ideede levitajad ja lendlehtede leiukohad. Nii kirjutatakse 15.-22. juuli nädalaaruandes, et "Pärnus alustati juurdlust Helene Škarstani ja Maria Kessleri vastu, kuna nad levitasid paljundamise teel lendlehti ja saksavaenulikke laule."[2] Juunis ja juulis valvasid politseiagendid ööd ja päevad Helme ümbruses, et tabada loosungite kirjutajaid ja levitajaid. Vaatamata sellele ilmusid surnuaias, kus käis rohkesti rahvast, puudele ja postidele loosungid ja hoiatused nagu näiteks "Maha reeturid!", "Surm sabarakkudele!" Nendes hoiatati kohalikke omakaitsejuhte ja teisi fašistide käsilasi, et kui nad veel edasi okupante teenivad, siis tuleb neil surnuaias endile auku kaevama hakata.[3]

---

1 ENSV ORKA, f. 106/4, nim. 1, s.-ü. 66, l. 3.
2 Sealsamas, s.-ü. 48, l. 68.
3 Sealsamas, l. 60, 72.

Rohkesti lendlehti levitati isegi Tallinnas ja Tartus. Meil ei ole kahjuks teada kõigi nende patriootide nimesid, kes oma eluga riskeerides seda tegid. Tartust me võime tuua ainult ühe näite. Seal oli lendlehtede koostajaks ja levitajaks grupp intelligentsi esindajaid.

Üks selle grupi liikmeid Aadu Saarits kirjutab oma mälestustes, et juba 1942. aastal hakkasid Johannes Võerahansu korteris koos käima inimesed, kes ootasid Nõukogude Liidu võitu. "Meil oli siis tihti juhusliku iseloomu ja koosseisuga vestlusõhtuid, kus kuulati nõukogude ja välismaa raadiosaateid, arutati sõjasündmusi ja püüti mõistatada tulevikku," kirjutab A.Saarits. "Usaldusringi kuulusid kunstnik Ida Anton-Agu, kunstiõpilane Elsa Kauping ja pisut kaugemana ka mõned teised kunstnike perest.

1944. aasta veebruaris kohtusin Kuustes Oskar Mälloga, kes oli juba varem lendlehti levitanud. Leppisime kokku, et hakkame ühiselt lendlehti koostama ja levitama."[1]

Millest siis kirjutati nendes lendlehtedes?

"Kokkuvarisemisel seisvad saksa fašistid ja nendega koos töötavad äraandjad eesti rahva seast kasutavad oma valitsemise pikendamiseks igasuguseid abinõusid, et eesti rahvast üles kihutada bolševike vastu," kirjutatakse lendlehes "Kaaskodanikud eestlased!" Ärge kuulakem meie rahva reetureid, ärge tormake lootusetusse hukatusse! Bolševism on võitnud - püüdkem väärsena talle vastu minna - see on meie ainus võimalus, eesti rahva päikesepaisteline tulevik."[2]

---

[1] EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 210, l. 1-2.
[2] Sealsamas, l. 9.

Lendlehes "Eesti patriootidele!" selgitatakse kes on tõeline patrioot ja mida ta peab tegema. "Meie patriootide esimeseks ülesandeks on kiiremini fašistlike vallutajate ike maha raputada," märgitakse selles muuhulgas. "Teiseks tuleb mail abistada igati Punaarmeed. Meile on auks, kui me ei astu käed rüpes vabaduse eest võitlevate rahvaste perre."[1]

Lendlehes "Üleskutse" kirjutatakse: "Saksa verise hitlerismi lõpp on lähedal. Ei ole enam kaugel see aeg, mil saksa fašistlikud roimarid ja nende käsikud Eestist minema kihutatakse. Endi kuritööde üle aga, mis nad eesti rahva kallal korda on saatnud, tuleb neil aru anda ja rasket karistust kanda. Karistus tabab ka nende käsikuid - abistajaid. Seepärast kutsume üles kõiki eestlasi, ühtlasi hoiatades neid, kes veel pole loobunud saksa okupantide toetamisest, 1) otsekohe loobuma saksa riisujate toetamisest, 2) astuma okupantide vastu.

Vallavanemad, vallaametnikud, aktiivsed omakaitselased, politseinikud ja teised! See üleskutse on eeskätt just teile määratud. Astudes võitlusse saksa okupantide vastu, Eesti Nõukogude Vabariigi valitsus andestab teile ja teie perekondadele teie süüteod, mis olete korda saatnud eesti rahva vastu saksa riisujaid abistades.

Ärgu keegi sellele lootku, et Saksamaale pagedes ka enese kuritöid lunastada saadakse. Sõda käib Saksamaa täieliku purustamiseni ja pakkuminejaid ootab seal ainult võllas. See olgu kõigile selge. Seepärast, igal juhul - ainult võitlus saksa röövlite vastu on ainus pääsetee."[2]

---

[1] EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 210, l. 18-19.
[2] Sealsamas, s.-ü. 36, l. 2.

Tallinnas tekitasid võimumeeste hulgas suurt segadust septembrikuu algul majaseintele ilmunud napisõnalised loosungid "Kodanikud ja sõjaväelased, ärge uskuge fašiste!" Loosungid olid kirjutatud saksa, eesti ja vene keeles.

Kui see lendleht toodi linna hitlerlikule komandandile, kogus see oma alluvad kokku ja teatas:

"Linna on tunginud suurem partisanide rühm. Lendleht on nende kätetöö. Kasutades meie frondi plaanipärast õgvendamist, on partisanid otsustanud provotseerida linnas paanikat ja sisendada ebakindlust meie ridadesse. Käsin kohe asuda partisanide otsimisele..."

Möödusid päevad, kuid partisane ei leitud. Küll aga tõi patrull komandandile uue lendlehe:

"Hitleri röövsõda on läbi kukkunud!" See kisti maha komandantuuri naabermaja seinalt. Mõni päev hiljem aga olid lendlehed kleebitud otse komendantuuri ustele. Lõpuks saabus hallis ümbrikus kiri pealkirjaga "Komandandile". Ümbrikus oli leheke saksa keeles:

"Laske jalga, kuni olete elavate kirjas. Ärge püüdke linna purustada. Jääte peast ilma!"

Nende loosungite, lendlehtede ja kirjade autoriteks olid saksa kommunist Ernst Eggert, kes oli mobiliseeritud hitlerlikku armeesse ja tema sõber Tallinnast Ludvig Prints. Lendlehti aitas paljundada Printsi õde. Kirja toimetas komandandile seal teeniv sõdur Max.[1]

Nagu eeltoodust nägime, teravnes 1944. aasta kevadel ja suvel okupeeritud Eestis veelgi klassivõitlus. Töörahva laiad hulgad astusid välja nii saksa okupantide kui ka nende käsilaste, iga masti kodanlike natsionalistide, eesti rahva reeturite vastu.

---

1 K. Ljubtšenko, Lendlehe jälgedes..., "Noorte Hääl", 26. juunil 1960.

2. Partisanisalkade kasvamine aktiivsete antifašistide arvel

1944. aasta kevadel seisis Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee ees küsimus, millist osa peavad Eesti NSV territooriumi vabastamisel okupantidest etendama partisanid ja millises suunas arendada edasi partisaniliikumist. Küsimuse arutamisel NLKP Keskkomitee sekretäridega leiti, et antud tingimustes, kus saksa fašistid hoiavad Eesti NSV territooriumil suuri jõude, suudab okupante Eestist välja kihutada üksnes Nõukogude armee, sealhulgas Eesti Rahvuskorpus. Partisaniliikumisel saab olla abistav tähtsus. Kuna Eestis kaadri küsimus oli väga terav, otsustati partisanide reserv saata vastavatele kursustele, et nad võiksid pärast Eesti NSV vabastamist asuda partei ja nõukogude tööle. Vaenlase tagalasse otsustati inimesi saata ainult vähesel määral.[1]

Nii ka tehti. Märtsikuu lõpust kuni sügiseni saatis Eesti Partisaniliikumise Staap Nõukogude tagalast Eestimaale seitsmekümne inimese ümber. Väljasaadetud grupid olid väikesed kahe, kolme ja neljaliikmelised.[2]

Iseenesestki mõista ei saanud need olla löögiüksused. Nende ülesandeks oli andmete kogumine vaenlase jõudude asetuse ja liikumise kohta, aga samuti kohalike patriootide koondamine ja nende tegevuse juhtimine ning selgitustöö organiseerimine.

Kuid olukorras, kus Eestimaal metsades ja külades varjasid

---

1 EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 192, l. 12.

2 Sealsamas, s.-ü. 160, l. 5-6.

ennast tuhanded inimesed, kasvas rida Nõukogude tagalast tulnud gruppe küllaltki arvukateks partisanisalkadeks. Sooviga kaasa aidata Nõukogude armeele tema vabastamislahingutes haarasid paljud patrioodid relvad ja astusid partisanide ridadesse. Alljärgnevalt mõningaid näiteid.

1944. aasta märtsikuu viimasel päeval alustas Kagu-Eestis tegevust neljaliikmeline partisanigrupp. Et grupi juht Leonid Mäting oli jaanuarikuus üle Pihkva järve Värska ümbruses partisanina juba mitu korda käinud[1], lõi grupp kiiresti laialdased sidemed ümbruskonnas end fašistide eest varjavate inimestega. Ta sai seal uuesti kokku Petseri põrandaaluse organisatsiooni liikmetega, kes olid seoses organisatsiooni avastamisega läinud põranda alla.[2] Grupp organisatsiooni liikmeid kommunistlikke noori varjasid ennast L. Mätingu partisanigrupi esialgse peatuspaiga lähedal Kuuliska küla juures metsas muldonnis. L. Mäting ja tema kaaslased hakkasid kokku traageldama katkirebitud organisatsiooni võrku.

Paljud end fašistide eest varjavad inimesed soovisid astuda partisanisalka. Neid, kes olid salka vastuvõtmiseks nn. küpsed, kogunes nädala jooksul üle paarikümne.

---

[1] L. Mäting oli varem P. Kuragini partisanisalgas, mis asus idapool Peipsi ja Pihkva järve, ning käis sealt Eestis sidemeid loomas (Vt. IV peatükk lk.169-171).

[2] Põrandaaluse grupi "Petseri grupp P" (vt. II peatükk, lk. 68) avastasid fašistid 1944. aasta märtsis. Hitlerlased tabasid enamiku selle liikmetest, sealhulgas ka organisatsiooni juhi S. Sokolovi. Pääseda õnnestus ainult neil, kes olid juba varakult end varjanud.

"Kõik nad olid üheksateist-kahekümneaastased noorukid," meenutab sm. Mäting, "kes palavalt armastasid oma sünnimaad, olid ustavad nõukogude võimule ja vihkasid kogu hingest alatut ning julma vaenlast.

Puudusid ainult relvad.

Kuuendal aprillil andsin Eesti Partisaniliikumise Staabile radiogrammi:

"Salk täieneb uute ustavate seltsimeestega. Vajame relvi ja lõhkeainet. Saatke kakskümmend viis automaati PPS koos laskemoonaga ja sada kilo tooli. Koordinaadid laius kolmkümmend seitse pikkus kakskümmend kolm... Kolm taskulambituld põhjast lõunasse intervall viiskümmend meetrit. Vastuvõtt kümnendal, üheteistkümnendal, kaheteistkümnendal aprillil kella kahekümnekahe ja kahekümnenelja vahel.

Mänd""[1]

Pärast seda, kui meestele olid kätte antud relvad, alustasid nad laialdast tegevust. Nii käisid aprillikuu keskel fašiste häirimas kolm gruppi.

N. Ulo, V. Dubov ja I. Kedrin purustasid kümmekond telefoniposti Soe asunduse ja Orava raudteejaama vahelisel maanteel. Sedasama tegid Niitsiku ja Kahkva vahelisel maanteelõigul S. Ševeljov, I. Dubov ja A. Šarkov. N. Liki, L. Latkin ja A. Gnezdov lõikasid katki välikaabli Värska polügoonil.[2]

Nädalapäevad hiljem väljusid laagrist kaks partisanigruppi jällegi neile määratud ülesandeid täitma.

---

[1] L. Mäting, Teisel pool rindejoont, Rahvatasujad, lk. 302.

[2] Sealsamas, lk. 303.

Üks grupp I. Selski juhtimisel asus teele Võru-Petseri raudteele.

Teine grupp, mida juhtis G. Polozev ja kuhu kuulusid N. Ulo, S. Ševeljov ja I. Latkin suundus Petseri-Pihkva raudteele Liivamäe ja Petseri raudteejaama vahelisele lõigule.

Mõlemal grupil olid kaasas mehhaanilised miinid kuue kilogrammi lõhkeainega.

Ööl vastu 22. aprilli aeti kihama Piusa raudteejaama ümbruses asuvad vaenlane garnisonid. Lendasid õhku punased raketid, hakkasid tööle raadioaparaadid, helisesid fašistide asutuste telefonid. Julgeolekupolitsei aruannetesse lisati järgmine dokument:

21. aprillil kell 22.05 sõitis Võru poolt Petseri suunas õlgedega täidetud transportrong ca 1 km Piusa jaamast lääne pool raudteele asetatud miinile. Tee on purustatud nelja rööpme ulatuses. Plahvatuse tagajärjel jooksis vedur ja 7 vagunit kraavi. Kaks raudteelast on vigastatud. Raudteeliiklus seisab. Nimetatud sabotaažiakt on juba kolmas Piusa raudteejaama ümbruses, mis laseb oletada, et sealses ümbruses on peidukohta leidnud NSVL sabotaaži toimetajad langevarjurid. Sabotaaž on aset leidnud Võru Julgeolekupolitsei tööpiirkonnas.[1]

Paar päeva hiljem algas jälle häire, seekord ida pool Petserit. Julgeolekupolitsei aruandesse pandi kirja, et "22/23. ööl kella 24.oo ja 00.30 vahel jooksis Irboska poolt sõitev saksa sõjaväe transportrong Liivamäe ja Puravitsa raudteejaamade vahel raudteele asetatud miinile."[2]

---

[1] ENSV ORKA, f. 106/3, nim. 1, s.-ü. 5, l. 59.

[2] Sealsamas, l. 61.

Sel ajal kui partisanid kahjustasid vaenlase kommunikatsioone, valmistusid vaenlased rahvatasujate tabamiseks. Nii korraldas omakaitse ja julgeolekupolitsei suurema haarangu Järvesuu vallas Kuuliska küla läheduses ja küla ümbruskonna metsades, kus L. Mätingu grupp oli esimestel päevadel asunud ja kus varem varjas end grupp kommunistlikke noori Petseri põrandaaluse organisatsiooni liikmeid. Metsa kammimisel avastati ainult neli punkrit, mis olid tühjad.[1]

Partisane nad ei võinudki sealt leida. Viimased olid juba ammu soetanud uue laagripaiga Orava kandis, kus partisanid olid keset raba asuval väikesel kõrgendikul ehitanud endile hästimaskeeritud muldonnid.

Partisanide aktiivne tegevus õhutas vaenlasi veelgi aktiivsemalt nende jälgi ajama. Nad nuuskisidki välja, et partisanide laager peab asuma kuskil soos Kõvera järve ümbruses. 6. mail koondati kokku ümbruskonna omakaitse ja julgeolekupolitsei jahikomandode jõud ning hakati metsa kammima.[2]

Kella kolme ajal päeval leidsid vaenlased partisanide laagri ja piirasid selle sisse.

"Meie 40 inimesele seadis vaenlane vastu mitmekordselt ülekaalus olevad jõud," meenutab sm. Mäting. "Meie eelis seisis selles, et metsas ei saanud vaenlane kõiki oma mehi kitsas lõigus lahingusse tuua. Otsustasime vastu pidada kuni pimeda saabumiseni, et siis ise rünnakule asuda ja rõngast läbi murda.

Lahing kestis juba üle tunni. Vaenlane tegi meeleheitlikke

---

1 ENSV ORKA, f. 106/3, nim. 1, s.-ü. 5, l. 59.

2 ENSV ORKA, f. 106/4, nim. 1, s.-ü. 198, l. 196.

katseid laagrisse sisse tungida. Ümberringi rebisid kuulid põliste mändide koort ja purustasid oksi, mis alla sadades katsid maad juba paksu korrana.

Komandopunkti roomas verest nõretavat kätt hoides esimene haavatu, kommunistlik noor Nikolai Šarkov. Radist Filkov puhastas haava ja sidus selle kinni. Šarkov oli verekaotusest ja valust kahvatu, kuid nõudis, et teda uuesti lahingusse lubataks. Automaati ta nüüd enam kanda ei saanud. Andsin talle püstoli ja ta läks.

Ka vaenlane kandis kaotusi. Oli kuulda oigeid ja karjeid. Tulevahetus aga ei vaibunud. Vastupidi - fašistid tugevdasid survet. Kuulsime nende juhi kasklusi ja kärkimist: "Rünnata paremalt, piirata..."

Pärast lühikest nõupidamist otsustasime: murda rõngast läbi enne vaenlase lähenevate abivägede saabumist...

Salk paiskus läbimurdele... Rünnak oli tõepoolest efektne, hoogne ja jõuline ning tekitas hetkelise segaduse vaenlase ridades. Sellega võitsime aga paarikümnemeetrise edumaa, mis oli küllaldane enda varjamiseks vaenlase kuulide eest lopsaka alusmetsaga puistus. Ja partisanisalk jätkas edasi oma tegevust."[1]

Suureks partisanisalgaks kujunes samuti partisanigrupp, mis 30. mail maandus langevarjudega Abja kandis. Grupis oli algul ainult kaks meest Arno Avarsoo ja Richard Melts. Mõlemad olid aastatelt alles noored, kuid juba läbi ja läbi karastatud mehed. Nende seljataga oli töölislastele omane muredest rikas ja rõõmuvaene noorpõlv. Mõlemad nad olid läbi teinud tuleristsed Saksa

---

[1] L. Mäting, Vaenlase tagalas, Noorte Hääl, 9. oktoobril 1959.

okupantide vastu võideldes. Arno Avarsoo oli Eesti Rahvuskorpuse ridades saanud rindekooli. Richard Meltsil oli rikkalik viieteistkuine partisanitegevuse praktika vaenlase tagalas.[1]

Pärnumaal, nagu mujal Eestis, kubisesid metsad vaenlase mobilisatsiooni eest varjavatest meestest ja laagritest põgenenud nõukogude sõjavangidest. Paljudel juhtudel olid need inimesed organiseerimata. Enamikul neist sügelesid käed tegevuse järele ja nad olid valmis hakkama partisaniks.

Avarsoo ja Melts lõid kiiresti sidemed nende vaenlase eest end varjavate inimestega ja hakkasid nende hulgast võtma endale abilisi. Ning juba mõne kuu pärast oli Pärnumaal veel üks mitmekümnemeheline partisanisalk.

Kes olid need inimesed, kelle arvel partisanisalk täienes? Mis tõukas neid astuma rahvatasujate ridadesse?

Loeme, mida vastas selle peale üks Arvo Avarsoo partisanisalga võitleja Ants Pilving.

"Et fašistidele võimalikult vähe kasu tuua, töötasin okupatsiooniajal vanemate talus. 6 hektarit kivist põldu andsid nii vähe, et sakslastel polnud isegi oma peenelt väljatöötatud normikohustustega midagi võtta.

Kord sain kohalikult vallavalitsuselt kutse ilmuda vallamajja. Sekretär kamandas:

"Teid kui elektriala töötajat saadame tööle Turba elektrijaama."

Lubasin, et lähen vaatama, kuidas seal tööjärg on. Tegeli-

---

[1] R. Melts oli P. Raagi salgas. Vt. lk. 134–138, 171–173.

kult aga ei mõelnudki ma Turba minna. Sõitsin Ristile, kus töötasin mõnda aega tuttavate majapidamises.

Kui Nõukogude armee hoogsa pealetungi tagajärjel rinne 1944.a. talvel jõudis Narva alla, sattusid fašistid ja nende käsilased paanikasse. Fašistlik ajakirjandus ja raadio pasundasid meeleheitlikult "isamaa" hädaohust, ülemtimukas Mäe kutsus eestlasi astuma Saksa armeesse. Eestis kuulutati välja üldmobilisatsioon. Sellest kõrvalehoidjaid ähvardati surmanuhtlusega.

Mida teha? Maa oli üle külvatud surmalaagritega. Neist ühes tuli ka minul 1941. aasta lõpul kolm kuud viibida. Elustusid pildid Salaspilisi surmalaagrist, kus hävitati tuhandeid nõukogude inimesi.

"Olen nõukogude kodanik, tulgu mis tuleb, kodumaad ma reetma ei hakka, fašistide mobilisatsioonikäsku ei täida." Niisugune oli otsus, mille tegin sellel raskel ajal.

Märtsis kohtusin kauge sugulase Alfred Valgiga, kes samuti end varjas. Viimane tegi ettepaneku minna Abja kanti, kus asub tema kodukoht.

Esialgu varjasime end metsas ja heinaküünides. Mind kui võõrast keegi sealt otsida ei muidugi ei teadnud, tädipoeg aga kuulus mobiliseerimisele ning temale võis politsei või "omakaitse" iga päev järele tulla. Vahetevahel käisime talus ja tegime naiste riietes põllul tööd.

Saabus kevad, levisid kuuldused, et Pärnumaa metsades tegutsevad partisanid. Kuidas neid aga leida?

Kord õhtupoolikul viibisime jällegi talu juures. Järsku väljusid võsast kaks meest, neist lühem oli relvastatud automaa-

diga, pikemal olid jalas saksa sõjaväe püksid, seljas tavaline must pintsak. Kavatsesin juba kraavi pidi maja varjus võsasse minna, kui järsku Alfred ütles, pikemale mehele osutades:

"See on ju Kõuts."

Teda polnud mõtet karta, sest temagi oli põgenenud saksa armeest ning varjas end. Aga teine mees?

"Kas tõesti partisan?" mõtlesin endamisi. Mees oli jutukas, energiline ja julge käitumisega. Rääkis aga esialgu kõigest muust, mitte endast.

Peagi selgus, et ta tundis meid, teadis, et vahel "moondame" end naisteks ja et varjame fašistide eest.

"Tulime Eestisse juba kevadel. Nagu isegi võite arvata, toodi meid siia lennukil," hakkas ta siis rääkima.

Peatselt jõudsime kokkuleppele edaspidise tegevuse suhtes. Partisan instrueeris:

"Kui talus on "õhk puhas", pange õhtul tarale välja rätik, lähemal ajal tulen siia jälle, anname teile relvad, iseseisvalt ärge midagi aga ette võtke."

Olime leidnud tõelise sõbra, kelleks osutus, nagu hiljem selgus, partisanisalga radist Richard Melts.

Mõni aeg hiljem tuli meie poole ka partisanisalga komandör Arno Avarsoo. Partisanidel oli kaasas anoodpatarei raadio jaoks. Nüüd võisime hakata sagedamini kuulama nõukogude informbüroo teateid rinnetelt. Selgus ka, et Avarsoo oli saanud vasakust käest haavata. Tükk aega oli ta end ravinud, kusjuures haiglaks, nagu hiljem selgus, oli alatare sahver ja arstiks tema enda ema.

Teisel päeval läksime salga asukohta, kus meile anti auto-

maadid."[1]

Nii kasvasid salga read pidevalt. Salka tuli arste, insenere, agronoome, töölisi, kolhoosnikuid, oli venelasi, ukrainlasi, moldaavlasi. Kõiki neid sidus ühine eesmärk - võidelda fašismi vastu, aidata kaasa selleks, et Nõukogudemaa oleks jälegi vaba. Peaaegu igaüks neist oli üle elanud fašistliku surmalaagri koledused või orjanud viletsa kõhutäie eest kulakuid.

Partisanisalka võeti vastu ainult neid, kelles oldi veendunud, et neist saavad head võitlejad. Iga salka astuja pidi eelnevalt täitma mingi ülesande ja varustama end relvaga. Lisaks sellele võttis A. Avarsoo kõigilt salka astujatelt partisanide abistaja vande. See kõlas järgmiselt:

"Partisanide aitaja tõotus.

Mina, allakirjutanu, tõotan oma allkirjaga oma elu vastutusel igal viisil aidata Nõukogude Eesti partisane.

Mina tõotan vajaduse korral otsekohe astuda relvaga võitlema saksa okupantide vastu.

Mina tõotan, et milgi tingimusel ma ei avalda mingisuguseid andmeid ega teateid partisanide asukoha, hulga ja nende isikute kohta.

Kui ma seda oma tõotust ei täida, tabagu mind Nõukogude korra ja partisanide viha ning karistus."[2]

Augustikuu algul võttis A. Avarsoo salka vastu grupi võitlejaid, kes olid Pärnumaa metsades tegutsenud juba märtsikuust alates. Gruppi juhtis Nõukogude armee ohvitser Ivan Kulešov. 1941.

---

1 Rahvatasujad, 211-214.

2 EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 80, l. 18.

aastal oli ta Tallinnat kaitsnud, kuid üle rindejoone omade juurde minna tal ei õnnestunud. Narva kandis võeti ta kinni ja saadeti Viljandisse sõjavangide jaotuslaagrisse. Sealt määrati ta tööle Abja rajooni kulakutalusse.

Kulešovil õnnestus luua side teiste taludes töötavate vangidega. Ta organiseeris Moskva raadio kuulamise ja kirjavahetuse vangide vahel.

Üks Kulešovi kiri sattus politseinike pihku ja vang saadeti 1944. aasta märtsis Pärnu vanglasse. Kuu aega hiljem õnnestus Kulešovil põgeneda. Ta varjas end Abja ümbruse metsades. Varsti tekkis seal varjajatest 15-meheline partisanigrupp, kus Ivan Kulešov ja tema kaaslased käisid pidevalt teedel fašiste varitsemas, et saada neilt relvi.[1]

Arno Avarsoo määras Ivan Kulešovi partisangisalga komandöri asetäitjaks.

Septembrikuus oli salgas juba 35 partisani, neist 5 naist.[2]

Mida rohkem mehi salka juurde tuli, seda raskemaks muutus asi relvadega. Juurdetulijatel olid tavaliselt ainult vintpüssid või isegi jahipüssid.

Et tõsta salga võitlusvõimet, pöördus A. Avarsoo radiogrammiga Eesti Partisaniliikumise Staabi poole ja palus saata relvi.

30. augustil said partisanid nõutud relvad ja laskemoona.[3]

Sellest ajast peale väljusid laagrist igal öösel nelja-viiemehelised grupid. Igal oli kindel ülesanne, ühed läksid valvama

---

1 EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 80, l. 25.
2 Sealsamas, l. 14.
3 Sealsamas, s.-ü. 184, l. 914, 1027.

saksa käsilast, kellest oli tarvis vabaneda, teised jälle jälgisid sakslaste liikumist teedel. Partisanid lasksid õnku mitu silda Pärnu-Riia maanteel ja kogusid väärtuslikke luureandmeid.[1] Septembrikuu keskpaiku käis Ivan Kulešov koos kuue partisaniga Nuia lähedal maanteel ülesandega ära tuua postiauto dokumentidega. Retke tulemustest kirjutas Ivan Kulešov oma ettekandes järgmist:

"Maanteel möödus meist suur veoautode kolonn. Veidi aega hiljem sõitis meist mööda üksik veoauto. Seda me kinni ei pidanud, kuna posti pidi veetama kergesõiduautoga. Hiljem alles selgus, et post oli veoautos.

Siis sõitis üle Nõukogude lennuk ja heitis valgusrakette. Meil tuli maanteelt veidi eemalduda, kuna oli valge nagu päeval. Sel ajal sõitis maanteele kergesõiduauto. See peatus ühe suurema puu all. Autost tulid välja ohvitser ja autojuht. Avasime tule. Mõlemad vaenlased kukkusid. Jooksime juurde. Autos polnud muud kui käsigranaate ja kaks kaarditaskut dokumentidega. Panime auto põlema ja lahkusime."

Dokumentidest selgus, et Ivan Kulešov ja temaga kaasas olnud partisanid tapsid sakslaste 18. armee 12. lahingdiviisi juude komandeeritud korpuse intendandi Voigti.[2]

Veel enne kui Nõukogude armee väeüksused jõudsid Abja ja Nuia kanti, puhastasid partisanid piirkonna vaenlase riismetest ja võtsid enda peale korra säilitamise Abjas ja Nuias. Arno Avarsoo organiseeris koos grupi partisanidega nõukogude võimu organisatsioonid Abja vallas.[3]

---

[1] EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 80, l. 26.
[2] Sealsamas, l. 14, 26.
[3] Sealsamas, s.-ü. 186, l. 1276,1291.

Oma viimases ettekandes partisanisalga tegevuse kohta teatas Arno Avarsoo Eesti Partisaniliikumise Staabile:

"Meie salk tegutses Mõisaküla, Abja, Nuia, Penuoja, Lilli ja Halliste ümbruses.

Meie salk hävitas 60 vaenlast, võttis vangi 34 vaenlase sõdurit ja ohvitseri, Nõukogude armee üksusele andsime üle trofeena saadud 9 kuulipildujat, 33 vintpüssi, 13 000 padrunit ja muud varustust.

Tublimaks võitlejaks salgas oli radist Richard Melts. Ta pidas kogu aeg eeskujulikult sidet staabiga. Lahingutes oli alati julge, ettevõtlik ja oskas oma eeskujuga ergutada ka teisi. Minu haavatasaamisel lõi põgenema vaenlase ja aitas mind välja hädaohust. Palun teda autasustada kui salga parimat partisani.

Eeskujulik võitleja ja luuraja oli Ants Pilving. Ta oli meiega ühenduses juba salga tegevuse esimestest päevadest peale ja muretses meile häid andmeid. Hoolimata raskustest ja hädaohtudest aitas ta salka varustada toiduainete ja muu vajalikuga.

Hästi võitlesid..."[1]

Pikk oli autasustamiseks esitatud tublimate võitlejate ja nende tegude loetelu. Salga komandöri Arno Avarsoo ja radisti Richard Meltsi teeneid partisanivõitluses hindas Nõukogude valitsus kõrge autasuga: Lenini ordeniga.

Päevil, mil Saaremaa ootas, et Nõukogude armee forsseerib väina, maandusid langevarjudega Mustjala ja Leisi vahel kolm partisani. Need olid grupi juht Hugo Priske, radist Edmund Jürgenson ja Aleksander Jõgi.

---

[1] EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 80, l. 14-23.

Grupi lahingukäsus oli kirjutatud: koguda andmeid vaenlase väeosade arvulise koosseisu, paiknemise ja relvastuse kohta; kontrollida laevade liiklust Kuressaare sadamas; organiseerida partisanigruppe, kes võiksid kahjustada vaenlase jõude.[1]

Konspiratsioonireegleid silmas pidades lõi grupp algul sidemed üsna kitsa ringi inimestega. Neist esimeseks oli Priske ema, kes hoolitses meestele asupaiga leidmise eest ja informeeris neid ümbruskonnas toimuvast. Ta aitas partisanidel ühenduse astuda mitmete fašistide eest varjavate inimestega, Albert Rüütliga Iraselt, Bernhard Varikuga Tuiu külast jt. A. Rüütel käis partisanide ülesandel maakonna keskuses ja tõi neile sealt väärtuslikke teateid vaenlase jõudude kohta. B. Varikul oli juba suvel olnud kokkupõrkeid fašistidega, kui need areteerisid tema naise, keda süüdistati kommunistlikku noorsooühingusse kuulumises. B. Varik tappis Kuumi turbarabas poliitiliste naisvangide tööd jälgiva tunnimehe, võimaldades sellega vangidel põgeneda.[2] B. Varik ja A. Rüütel astusid partisanisalka.

Peagi leidsid partisanid, et fašistide eest varjajaid on ümbruskonna külades ja metsades palju. Neid oli vaja organiseerida ja võimaluse korral nad ka tööle panna. Nii oli Metskülas ja sealsetes metsades 40 saksa sõjaväest ärajooksnud inimest. Nad olid hästi relvastatud, nende käsutuses oli kaks 6-tonnist saksa sõjaväeautot ja sõiduauto. Neil oli küllalt lahingumoona ja toiduaineid.[3]

---

[1] EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 127, l. 2.

[2] Sealsamas, l. 23.

[3] Sealsamas.

Ent kuidas neid Saksa sõjaväe vormis mehi partisanigrupile allutada ja fašistide vastu võitlema panna?

Hugo Priske otsustas kõigepealt rääkida saksa sõjaväest ärajooksnute grupi juhtide Variku ja Mälliga. Kohtumise korraldamise usaldas Priske oma toimekale, end täielikult poja ette-võttesse pühendunud emale.

Kohtumise kohaks määrati Lussu mets. Jutuajamine arenes lootustandvalt. Kuid lõplikku vastust H. Priske siis veel ei saanud. Jutukaaslane otsustas enne oma meestega rääkida.

Lõpptulemus oli positiivne. Kõik nelikümmend inimest otsustasid alluda partisaniüksusele.

Kui H. Priske oma tulevaste võitluskaaslaste juurde Kuusiku tallu läks, võtsid need teda vastu sõjaväelise auavaldusega.

H. Priske teatas, et ta on partisanigrupi juht ja selgitas, mille eest nad võitlevad. Seejärel esitas ta veelkordselt oma tingimused: võtta maha fašistliku armee auastmetunnused ja märgid, tema, kui partisanigrupi juhi korraldusi täita täpselt ning tõrkumata.

Kõigega nõustuti. Partisanigrupi käsutusse sattus väärtuslikke trofeesid: autod, relvastus, sakslaste pataljonistaabi dokumentatsioon.

H. Priske jaotas grupi viivitamatult Tuiu, Järise ja Tõrise küla piirkonda. Ise ta jäi endiselt Metsküla piirkonda. Sinna koondas ta niinimetatud peagrupi. Üheaegselt asuti meeskonda ette valmistama relvastatud väljaastumiseks.

Ent sündmused ruttasid kavatsustest ette. Partisani peagrupi kuulunud tosin noormeest tegi oma tuleproovi läbi ootamatu

sündmuse tõttu.

Fašistid said nähtavasti teada partisanide olemasolust. Külla ilmus ootamatult sakslaste luureüksus. Lahing tuli vastu võtta. Kuid see ei kestnud kaua. Partisanide hoogne rünnak tabas sakslasi ootamatult. Nad põgenesid kahte haavatut kaasa tassides. Mõni päev hiljem aga toimus juba uus kokkupõrge fašistidega.[1]

Nendest kokkupõrgetest tegi partisanisalga juht õiged järeldused: grupp on löögivõimeline ja valmis jagama fašistidele hoope; antud piirkonnas tuleb valmis olla ulatuslikeks metsakammimisteks hitlerlaste poolt. Üllatuste vältimiseks tugevdati luuretegevust. Siin olid partisanidele headeks abilisteks tütarlapsed Leili Toompalu (Maaker) ja Tiia Sutt.

Hugo Priske partisanisalk andis meie armeeüksustele üle trofeed: 3 80-mm miinipildujat, 5 kuulipildujat, üle 200 granaadi, 40 vintpüssi, 2 veo- ja ühe sõiduauto, jalgrattaid, tuhandeid padruneid.

Partisanisalk levitas elanikkonna hulgas üle 1000 eksemplari lendlehti. Salga poolt kogutud ja edasi antud luureandmed osutusid väärtuslikeks. Seda tõendasid meie lennuväe täpsed tabamused ja armeeüksuste hoogne rünnak.[2]

Niisamuti kasvasid mitmete teiste partisanigruppide read oma kodumaa patriootide arvel. Partisanid leidsid laialdast abi ja toetust elanikkonnalt. Sajad talupojad ja töölised varjasid

---

[1] EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 127, l. 24.

[2] EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 160, l. 47; s.-ü. 188, l. 538, 541, 551, 588.

partisane, olid neile teejuhtideks ja vajaduse korral täitsid partisanidelt saadud ülesandeid. Tihti oli partisanide abistaja samuti relvastatud ja vajaduse korral astus rahvatasujate ridadesse. See aga tähendab, et meil kirjanduses läbilöönud mõisted "partisan" ja "partisani abistaja" on oma sisult identsed - mõlemad nad olid aktiivsed võitlejad fašismi vastu, nõukogude korra eest.

Partisanid meenutavad oma abilisi tänutundega. Ilmar Jürisson näiteks kirjutab:

"Meie abistajate töö oli nähtamatu, argipäevane: käisid oma asjaõienduste pärast metskonna keskuses, vallamajas, piimatalituses ja sideagentuuris. Ent seejuures olid neil silmad-kõrvad pärani valla, hoidsid kõik meeles, mida nägid ja kuulsid. Rindel raporteeris luuraja oma ülesande täitmiselt tulles tavaliselt: "Lubage ette kanda, seltsimees komandör, teie käsk on täidetud ja vajalikud luureandmed on kätte saadud." Partisanide juures need formaalsused puudusid. Tihtipeale anti andmed edasi kolmandate isikute kaudu. Kõik need sidepidajad olid omamoodi sõdurid, ehkki neil polnud paguneid ega relvi. Väiksemgi eksimus võis viia nad gestaapo laua ette, sealt edasi aga juba vangilaagrisse või mahalaskmisele. Kõik nad riskeerisid oma elu-ga."[1]

"Ilma kohalike elanike pideva abi ja toetuseta poleks me saanud viibida nii pikka aega vaenlase tagalas ning edukalt täita partisaniliikumise staabi poolt antud ülesandeid," kirjutab

---

[1] I. Jürisson, See ei unune, Rahvatasujad lk. 72-73.

partisan A. Laksberg.

"Oleme tänulikud Marie Sipile, Linda Sipile, Loviise Niibergile, Jüri Niibergile, Jaan Kurbekile, Leena Niibergile ja kõigile teistele seltsimeestele, kes jälitamisest hoolimata riskeerisid oma ja oma lähedaste eluga, aitasid meil, Nõukogude partisanidel, täita oma kohuseid."[1]

"Kunagi ei unune Rõika talu alatares Peeter Käo ja Marie Miilenderi juures veedetud tunnid," meenutab partisan E. Samoson A. Laini partisanigrupist. "Nende suurepäraste inimeste meenutamine teeb südame soojaks."[2]

Eespool nimetatud partisanigrupid ja -salgad ning nende operatsioonid ei hõlma kaugeltki kogu partisanitegevust Nõukogude Eesti vabastuslahingute päevil. Kogu maal võitlesid sajad nõukogude patrioodid-rahvatasujad okupantide ja nende käsilaste vastu, aidates oma mitmekülgse tegevusega Nõukogude armeel puhastada Eestimaa okupantidest ja taastada siin töörahva võimu.

---

[1] A. Laksberg - 1944. aasta suvepäevil, Rahvatasujad, lk. 267.

[2] E. Samosoni avaldamata mälestustest, autori kasutuses.

3. Laiade töörahva hulkade osavõtt rahva vara kaitsmisest.

Taandudes Nõukogude armee löökide all, püüdsid saksa okupandid Eesti muuta kõrbetsooniks, hävitada linnad, tööstusettevõtted, välja vedada kõik, mis vähegi võimalik.

Hitlerlastel olid välja töötatud tähtsamate ettevõtete ja kultuuriasutuste Eestimaalt äraviimise plaanid. Oli ette nähtud nende maakondade tühjendamine elanikkonnast ja kariloomadest, mille taanduvad Saksa väed on sunnitud maha jätma. Mida aga välja vedada ei suudeta, see oli ette nähtud hävitada. Varakult hakati mineerima tähtsamaid objekte - sildu, raudteid, tehaseid, vabrikuid jne.

Eestimaa Kommunistlik Partei kutsus ajutiselt okupeeritud Eesti elanikkonda üles takistama hitlerlasi nende salakavalate plaanide teostamisel. 1944. aasta märtsi algul avaldatud EKP Keskkomitee ja vabariigi valitsuse ühises läkituses eesti rahvale öeldi: "Eestlased! Nõukogude Eesti kodanikud! Kallid vennad ja õed! Elame praegu raskeid ja saatuslikke päevi, kus kaalul on kogu eesti rahva elu ja surma küsimus. Saksa okupandid tahavad hävitada kogu eesti rahva, nad on juba asunud teostama seda saatanlikku kavatsust.

Kas laseme saksa fašistlikel röövlitel teostada nende nurjatut plaani - taganemisel tühjaks röövida, paljaks põletada ja kõrveks muuta meie kalli Eestimaa ... Kogu eesti rahvas, kõik Eesti NSV kodanikud, tõuskem üksmeelselt ja viivitamatult üldrahvalikuks võitluseks saksa röövvallutajate ja nende käsilaste vastu!"[1]

---

[1] Ajaleht "Tasuja", 1. märtsil 1944.

16. augustil pöördusid EKP Keskkomitee ja vabariigi valitsus uuesti eesti rahva poole üleskutsega, milles on öeldud:

"Halastamatu võitlus saksa okupantide ja nende palgasulaste täielikuks hävitamiseks, meie naiste ja laste, meie rahva töövilja ja kultuurivarade kaitseks, meie linnade, vabrikute ja külade päästmiseks purustamise ja mahapõletamise ohust, mis neid ähvardab saksa metslaste poolt, see halastamatu võitlus ja pealetungivale Punaarmeele igakülgse kaasabi osutamine on käesoleval momendil meie rahva, iga eestlaste püha kohus, see on meie Kodumaa käsk!"[1]

Edasi pöörduti läkituses eraldi tööliste, talupoegade ja maatööliste ning intelligentsi poole:

"Eesti töölised! Ärge laske põgenevatel röövlitel hävitada eesti vabrikuid ja tehaseid, meie rahva elamuid! Peitke väärtuslikke masinaid või nende tähtsamaid osi! Ärge laske sakslastel asetada lõhkeainet või miine meie vabrikutesse, tehastesse ega elamutesse!"

Talupoegadele ja maatöölistele on läkituses öeldud, et nad kaitseksid karja ja vilja taganevate okupantide eest ning haritlastele, et nad hoiaksid meie kultuurivarasid hävitamise, rüüstamise ja röövimise eest.[2]

Nõukogude vägede võidukas pealetung, peatse vabanemise loota ja partei ning valitsuse üleskutsed hoogustasid vastupanu okupantidele. Ettevõtete päästmise õhkulaskmisest ja rahva vara säilitamise tegid oma südameasjaks töölised, kes, vihates fašistlik-

---

1 "Rahva Hääl", 16. augustil 1944.
2 Sealsamas.

ku orjust, vastasid EKP Keskkomitee ja vabariigi valitsuse üleskutsele ennastohverdava võitlusega. Tänu just tööliste patriotismile, vaprusele ja ennastsalgavusele õnnestus päästa suur hulk vabrikuid ja tehaseid ning ära hoida väärtusliku tõukarja ja viljaseemne hävitamise okupantide poolt.

Tööliste kangelaslikkuse üheks väljapaistvamaks näiteks oli Tallinna Elektrijaama kaitsmine. Okupantidel oli kavatsus taganemisel Elektrijaam õhku lasta. Elektrijaama töölised tegid omalt poolt kõik ettevõtte päästmiseks, võttes organiseeritult osa ettevõtte kaitsmisest. Jaama kaitsjatel tuli mitu korda tagasi lüüa vaenlase rünnakuid. Okupandid ei pääsenudki jaama territooriumile. Ööl vastu 22. septembrit sakslased nõudsid, et pandaks seisma elektrijaama laadimisjaama kütteaine ja tuhatransportöör. See tähendas, et ka jaam oleks tulnud seisma jätta. Seda aga jaama kaitsjad ei võinud mingil tingimusel lubada, kuna siis ei oleks neid enam lastud tööl olla ja ettevõte oleks jäänud saatuse hoolde. Otsustati tööd jätkata, tuhk lasti katlamaja põrandale maha. 22. septembril avasid sakslased sõjalaevadelt elektrijaamale kahuritule. Kaldaäärsed põlevkivihunnikud läksid põlema, samuti laokuur. Mürsud tabasid ka elektrijaama korstent, katlamaja seina ja katust, süüdates selle põlema. Katlad pandi seisma, sest kardeti nende lõhkemist. Töölised, näidates üles ennastsalgavust, hakkasid kahjutuld kustutama. Järgmisel päeval saadi osa jaamast juba käiku lasta ning kangelasliku Nõukogude armee poolt vabastatud Nõukogude Eesti pealinna hakkas saama elektrivoolu.[1]

---

[1] Rahvatasujad, lk. 324-326; EKPA, f. 32, nim. 1, s.-ü. 16, l.42.

Niisama ennastsalgavalt toimisid Tallinna töölised mitmete teiste objektide kaitsmisel. Nii organiseeriti "Ilmarises" töölistest relvastatud vabrikukaitse meeskond võitluseks saksa okupantidega. 21. septembril organiseeriti Tallinna ühes suuremas metallitöötlemise ettevõttes "Punases Krullis" pidev relvastatud valve, mistõttu nurjus sakslastel kavatsusel olnud ettevõtte purustamine ja sisseseadete väljavedamine. Ettevõtte konstruktorid, saanud teada, et tehase juhtkond kavatseb põletada tehnilise arhiivi, peitsid ära kõik tähtsamad originaaljoonised. Julgesti astusid okupantidele vastu tekstiilikäitise "Balti Manufaktuur" töölised Tõnu Veetõusme ja Olga Ristok. T.Veetõusme kaitses vabriku ladusid rüüstajate eest, saades ise seejuures raskesti haavata. O. Ristok läks kartmatult vastu saksa sõjaväelastele, kes tulid vabrikut süütama, ja teatas neile kindlalt ning ähvardavalt, et süütamise katse korral tuleb neil arvestada tööliste relvastatud vastupanu. Elektrielemendi tehases "Ika" kihutas kaitsemeeskond minema saksa lõhkimiskomando.

Tänu Nõukogude vägede kiirele pealetungile ja tööliste julgele ning otsustavale tegutsemisele, kes astusid kartmatult välja eesti rahva vihatud vaenlaste - saksa okupantide vastu, jäi Nõukogude Eesti pealinnas hulk ettevõtteid terveks ja neid oli võimalik kohe pärast vabastamist tööle rakendada.

Samasuguseid fakte oma ettevõtete kaitsmisest tööliste poolt võib tuua kogu vabariigist. Ellamaal, Kohilas, Järvakandis, Pärnus ja teistes kohtades kaitsesid töölised mehiselt oma ettevõtteid, avaldades kohati vaenlasele relvastatud vastupanu. Energiliselt kaitsesid näiteks kaevurid Armin Kriki partisanigrupi juhtimisel Ubja kaevandust, mille sakslased kavatsesid õhku las-

ta. "Kuna kaevanduse tootmishoonetes polnud lõhkeainet ja selle keldrist kohale vedamiseks polnud enam aega, otsustasid fašistid õhkida korraga kogu lõhkeainekeldri, et strekkides ja muudes kaeveõõnsustes varisemisi esile kutsuda," meenutab partisan Aleksander Rattik. "See aga oleks tähendanud, et hävineb kogu asula.

Seda tuli takistada. Armin Krikk pani välja valvepostid ja hakkas kokku koguma kõiki teadaolevaid relvi... Kõigepealt võtsid relvastatud kaevurid endi kaitse alla lõhkeainelao. Kogu asula oli jalul, kõigil oli vaid üks soov - päästa kaevandus, elamud ja inimelud. Keldri uks lõhuti maha ning kaevurid koos perekondadega tulid surmakülvavat ainet kahjutuks tegema. Umbes kaks vagunitäit ammoniiti kanti lähedalasuvasse kaevandusvee äravoolu kraavi. Enneolematu osavuse ja julgusega liikusid inimesed septembrikuu öises pimeduses ohtlike sületäitega. Tuli olla ettevaatlik, et mitte kukkuda; kuid ühtlasi tuli ka kiirustada, sest vaenlane luusis samas asula ümbruses ja meenutas ennast sagedaste automaadivalangutega.

Suurt endaohverdust näitasid sel raskel tunnil üles Johannes Muttik, Johannes Sepp, Anton Voor ja Karl Kippar koos oma perekonnaliikmetega. Väljas oli samuti vana kaevur Joosep Vaino, kes oli haiglane ja kellele liikumine valmistas raskusi. August Laulik tuli koos naise Helene ja tütrega. Õrnad lapsekäed, mis seni olid vaid paitanud mänguasju ja vahel harva aidanud emal ka pliidipuid tuppa tuua, kandsid nüüd kohutava purustusjõuga lõhkeainepakke.

Osa kaevureid patrulleeris kaevanduse tootmishoonete ja elamute juures. Ka maa alla viivad sissekäigud võtsid nad endi valve alla.

Nii ei saanudki fašistid kaevandust õhku lasta. Järgmise päeva õhtupoolikul võis Armin Krikk Nõukogude armee üksuse komandörile ette kanda, et kaevandus on terve ja võib alustada jälle tööd."[1]

Mõni päev enne Nõukogude vägede saabumist andsid saksa okupandid Kehra Tselluloositehasele korralduse teha tehase laos ruumi kahe koorma "sõjamoona" jaoks. Töölised aimasid kohe, mida selle "sõjamoona" all mõeldakse. See pidi kindlasti olema lõhkeaine, millega kavatseti tehas õhku lasta. Töölised organiseerisid 20-mehelise relvastatud salga ning seadsid valve teele, mida mööda pidi saabuma Kehrale määratud lõhkeainekoormad. Valvepostil õnnestuski kaks veoautot Kehrasse saadetud lõhekainega kinni pidada. 21. septembril saabus Tapalt Kehrasse hävitusrong, mis pidi tehase purustama. Algul katsusid töölised rahulikul teel saksalasi lahkuma sundida, kuid vastuseks tööliste nõudmistele avati rongilt tuli. Seejärel suundus viiemeheline mineerijate rühm raudteesilla poole, et seda õhku lasta. Kehra töölised August Tiidre ja Gustav Lutsar pidasid oma elu kaalule pannes õhkijad kinni. Hirmutatuna ootamatust vastupanust pidasid sakslased paremaks jätta sild õhku laskmata, ja läksid rongile tagasi.

Hävitusrong lahkus tööliste ennastsalgava vastupanu tõttu. Pärast seda lõhkusid raudteelased rööpad, juhuks kui sakslased üritavad suuremate jõududega tagasi tulla. Okupandid, kel oli tuli jalge all ja hirm nahas, tagasi enam ei tulnud. Nii oli meie rahvamajandusele väga tähtis ettevõte vältimatust hävingust päästetud.[2]

---

[1] A. Rattik, Ubjas, Rahvatasujad, lk. 233-235, EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 160, l. 42-43; s.-ü. 107, l. 15.

[2] E. Kukk, Kehra meeste surmapõlgus, Rahvatasujad, lk. 306-313.

Eriti äge kokkupõrge toimus Kohila paberivabriku tööliste ja sakslaste hävitusrongi meeskonna vahel. Hävitusrongi tagasi lööma kogunes ligikaudu nelikümmend meest, kes olid varustatud püsside ja automaatidega. Ei puudunud isegi raskekuulipilduja, mis seati üles raudtee lähedale paeauku. Mehed võtsid positsioonid sisse jaama ees ja vabriku pool raudteed. Kohila raudteejaama sissesõidu pöörang täideti kividega, nii et rong oleks röö-bastelt maha jooksnud. Vabriku paissilla ja raudteesilla juurde tehtud laenguaugud aeti kive ning põlevkivituhka täis.

Kui hävitusrong 21. septembril umbes kella 12 paiku kohale jõudis tehti hitlerlastele ettepanek alla anda. Sakslased ei võtnud seda kuulda ja asusid pöörangut kividest vabastama. Pikk kuulipildujavalang tegi nende plaanile lühikese lõpu ja oli üldise lahingu signaaliks. Mitu vaenlase sõdurit sai kohe surma. Algas äge lahing, mis kestis üle tunni aja.

Lõpuks ei pidanud fašistid kaitsjate tulele vastu ja jooksid veidi tahapoole tõmbunud rongile, jättes maha surnuid ja haavatuid. Nende taganemine oli nii paaniline, et osa mehi ei pääsenud rongile.

Umbes samal ajal, kui käis lahing hävitusrongi meeskonnaga, sõitis Kohila Sillaotsa silla juurde veoauto kahe lõhkeainega täidetud järelvankriga, eesmärgiga sild õhku lasta. Silla kaitsemeeskond aga võttis sakslastelt relvad ja toimetas nad Kohila vallamaja arestikambrisse.[1]

---

[1] Rahvatasujad, lk. 328-332.

Suurt ennastsalgavust näitasid üles ka paljud põllumajanduse alal töötajad. Näiteks päästis Jõgeva Sordiaretuse Instituudi karjatalitaja Anna Pütsepp suure osa majandi karjast, ajades need läbi jõe metsa. Sama instituudi direktor, sordiaretaja Mihkel Pill hoolitses selle eest, et instituudi väärtuslik aretusmaterjal säiliks täielikult. Sangaste rukki ja teised rukki eliitseemned saatis ta laiali maale mahakülvamiseks, kuigi oli tehtud korraldus seemne saatmiseks Tallinna. Ülejäänud seemne jagas ta ümbruskonna talupoegadele selleks, et viljaseeme säiliks. Peale selle andis M. Pill korralduse, et majand teeks taliviljakülvid varakult, et võtta võimalus seemnematerjali äravõtmiseks. Samuti kandis M. Pill hoolt, et instituudi väärtuslikud seadmed ja aparaadid ei satuks sakslaste kätte. Hiljem, evakueerumisel viidi kõik organiseeritult Kuusikule, kus M. Pilli eeskujul jäid kõik inimesed kohale.

Seitse ööpäeva hoidis karja sakslaste eest metsas peidus Oidermaa riigimõisa lüpsja Ella Paas. Viisu riigimõisa zootehnik August Tõruke päästis koos lüpsjatega sakslaste eest hulga tõuloomi. Kureküla mõisavalitseja Rudolf Kork päästis enamiku Tartumaale Sangla mõisa kokku aetud 500 kariloomast. Okupandid olid andnud korralduse saata need loomad tapmiseks Võhma tapamajja, kuid R. Kork andis korralduse ajada loomad metsa ja taludesse.

Paljud Nõukogude Eesti töötajad hoidsid ära suure osa meie kultuuriväärtuste väljavedamise. Teaduslikud töötajad ja õpetajad peitsid ära osa kõrgemate koolide ning muuseumide varast. Nii suudeti tänu õppejõudude valvsusele päästa Tartust välja viidud teaduslikud sisseseaded ja materjalid, kokku 53 vagunit, mis fašistid tahtsid Saksamaale saata.[1]

---

[1] V. Leede, Eesti töörahva võitlusest fašistlike röövvallutajate vastu, Rahvatasujad, lk. 31.

Eesti töörahva üksmeelses väljaastumistes võib näha organiseeritust, teadlikkust. See oli vastus EKP Keskkomitee ja vabariigi valitsuse üleskutsele kaitsta meie tehaseid, vabrikuid ja külasid purustamise ja mahapõletamise eest taganevate okupantide poolt.

x x x

Eesti töörahva võitlus saksa okupantide tagalas 1944. aasta kevadel ja suvel kiirendas Eesti NSV vabastamist Nõukogude armee väeosade poolt. Seejuures etendasid eriti suurt osa partisanid ja teised nõukogude patrioodid, kes relvaga käes astusid julgelt ja ennastsalgavalt saksa okupantide ja nende käsilaste vastu. Kokkuvõetult seisis nende abi Nõukogude armeele Eesti vabastamislahingute ajal järgmises:

1. Mitmesugused diversiooniaktid transpordimagistraalidel desorganiseerisid vaenlast, takistasid tema tehnika ja elavjõu transportimist.

2. Sideliinide purustamine häiris vaenlase väeosade tegevust ja võimaldas Nõukogude armeel paljudes kohtades hitlerlasi ootamatult rünnata.

3. Okupeeritud Eestis kogutud luureandmete põhjal oli võimalik kindlaks määrata vaenlase kaitse iseloomu ja relvastust, rindeliini sügavust ja fašistide jõudude ümberpaigutamist. See võimaldas Nõukogude armee väeüksustel jõude koondada ja operatiivselt peale tungida saksa fašistide rinde kõige nõrgemates kohtades.

4. Organiseeriti paanikat vaenlase tagalas ja laostati seega tema isikulist koosseisu moraalselt, eriti eestlastest koos-

nevates väeosades, mille tulemusena tuhanded eestlased Saksa armeest põgenesid.

5. Takistati saksa fašistidel ja nende käsilastel elanikkonna evakueerimist ja rahva vara väljavedamist.

6. Kaitsti meie tehaseid ja ettevõtteid ja teisi tähtsamaid objekte ega lastud fašistidel neid taganemisel purustada.

7. Sajad nõukogude patrioodid olid armeele abiks luurel ja tegutsesid teejuhtidena, aitasid kinni püüda peitupugenud vaenlase üksusi ja okupantide käsilasi.

8. Vabastatud rajoonides taastasid paljud partisanid nõukogude võimuorganid, tagades sellega Nõukogude armee tagala kindluse ja organiseerituse.

K o k k u v õ t e

Suures Isamaasõjas käis eesti rahvas läbi kangelasliku võitluse tee. Rasked sõja-aastad olid kõige suurematekseks katsumusteks meie elutõele, raskeks ja veriseks eksamiks alles hiljuti Nõukogude Liidu vennalike rahvaste perre astunud eesti rahvale, kes polnud jõudnud veel kuigi kaua elada uue ühiskonna tingimustes.

Tunginud meie maale, kehtestasid saksa fašistid nn. uue korra. Seejuures püüdsid nad hävitada kõike seda, mis võis inimestele meenutada sotsialistlikku elulaadi, nõukogude võimu.

Oma kuritegelikku poliitikat viisid hitlerlased ellu kohalike natsionalistide kätega. Rahvavõim oli küll võtnud kodanlikelt elementidelt ekspluateerimisvõimaluse, kuid oma klassiolemuselt olid nad jäänud nõukogude korra vaenlasteks. Kulakud, linnakodanluse riismed, kodanliku armee endised ohvitserid ja mitmesugused teised kodanlikud natsionalistid jälitasid ja hävitasid nõukogude patrioote, pidasid jahti partisanidele ja aitasid fašistlikul väejuhatusel sunniviisiliselt mobiliseerida eestlasi hitlerlikku armeesse.

Kuid okupandid ja nende käsilased ei suutnud murda eesti töörahva tahet, kes oli juba 1940. aasta revolutsiooni päevil ekspluataatorliku ühiskonna jäädavalt hukka mõistnud. Mida ähvardavamaks muutus fašistlik terror, mida rohkem kodanlikud natsionalistid pasundasid eestlaste ja hitlerlaste ühisest saatusest, seda enam suurenes eesti rahvas tahe võidelda fašistide vastu ja nõukogude võimu taaskehtestamise eest.

Eesti rahva paremad pojad ja tütred võitlesid okupatsiooni rasketes tingimustes ennastsalgavalt fašistlike orjastajate vastu. Juba okupatsiooni esimestel päevadel algas vaenlase poolt hõivatud territooriumil partisanisõda. Tuhanded inimesed haarasid relvad ja alustasid mehiselt võitlust hitlerlike vallutajate vastu.

Tõsi, Eestis ei olnud suuri partisaniüksusi, mis oleksid tegutsenud pikemat aega. See oli tingitud sellest, et Eestis on metsad suhtelised väikesed ja üldiselt hästi kultiveeritud, sihtidega risti ja põiki läbi lõigatud, Pealegi abistasid klassivaenlased võitluses partisanide vastu teenistusvalmilt okupante.

Eestimaal tegutsesid partisanid tavaliselt väikeste gruppidena ja salkadena. Partisanid hävitasid vaenlase elavjõudu, õhkisid sildu, purustasid raudteid ja tegid okupantidele muul viisil kahju. Nad organiseerisid ja koondasid fašismivastaseid jõude löökide andmiseks hitlerlastele ning organiseerisid laiaulatuslikku poliitilist selgitustööd elanikkonna hulgas. Partisanid paljastasid fašistide ja nende käsilaste tõelisi kavatsusi eesti rahva suhtes, rääkisid tõtt olukorrast Isamaasõja rinnetel ja kandsid laiadesse rahvahulkadesse Kommunistliku Partei poliitikat ja juhiseid, mis andsid üksikasjalisi näpunäiteid selle kohta, kuidas saksa röövvallutajate vastu võidelda. 1944. aastal, kui algasid Nõukogude armee lahingud Eesti NSV vabastamiseks, võttis partisanivõitlus okupantide vastu üldrahvaliku iseloomu.

Partei ja valitsus hindas kõrgelt meie partisanide kangelaslikku võitlust fašistlike anastajate vastu. 450 eesti parti-

sani autasustati Nõukogude Liidu ordenite ja medalitega. Viit partisani - Eduard Aarteed, Arno Avarsood, Ilmar Jürissoni, Richard Meltsi ja Roland Valkmanni - autasustati kõrgeima aumärgi - Lenini ordeniga.[1]

Partisanivõitlus väljendas kõige eredamalt eesti töötava rahva vastupanu fašistlikele vallutajatele. Kuid töörahvas ei väljendanud oma viha üksnes relvastatud võitluse vormis. Töölised saboteerisid vabrikuis ja tehastes, ajasid nurja hitlerlaste tellimuste täitmist ning panid toime diversioone. Tuhanded talupojad keeldusid andmast okupantidele põllumajandussaadusi.

Nõukogude Eesti töörahva fašismivastase võitluse innustajaks ja organiseerijaks oli Kommunistlik Partei. Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomiteel oli side oma rahvaga ka kõige raskematel päevadel, kui rinne oli liikunud kaugele itta. Partei kasvatas rahvast nõukogude patriotismi vaimus, selgitas rahvale Nõukogude Eesti tulevikuperspektiive ja paljastas fašistlikke tõevõltsijaid. Suurel arvul levitati lendlehti ja üleskutseid, milledes kutsuti rahvast halastamatule ja ennastsalgavale võitlusele okupantide ja nende käsilaste vastu.

Nõukogude Eesti töörahvas, tihedas koostöö vennasrahvastega, Kommunistliku Partei juhtimisel, käis Suure Isamaasõja päevil läbi karmi karastustule, et kätte võita õigus elada rahus ja teha loovat tööd. Nõukogude inimesed ei unusta neid kangelasliku võitluse päevi ja jätkavad niisamasuguse energia ja ennastsalgavusega rahulikku ülesehitustööd oma kodumaa õnne ja õitsengu nimel.

---

[1] EKPA, f. 4, nim. 1, s.-ü. 46, l. 9.

KASUTATUD KIRJANDUS JA ALLIKMATERJALID

I Teosed

L a r i n , P., Lahingud Eestis 1941.aastal, Tallinn 1962

Minevik ja tänapäev, Tallinn 1960.

Rahvatasujad, Mälestusi ja jutustusi partisanivõitlusest, Esimene raamat, Teine trükk, Tallinn 1963.

R i i s, V., Kolmandat teed ei ole, Tallinn.

T a m m, B., Eesti rahva võitlusteest Suures Isamaasõjas (1941-1945), Tallinn 1959.

Võitluse radadel, Mälestuste kogumik, Tallinn 1960.

Советские партизаны, Из истории партизанского движения в годы Великой Отечественной войны, Москва 1961.

II A r h i i v i m a t e r j a l i d

1. EKP Keskkomitee Partei Ajaloo Instituudi Parteiarhiiv (EKPA)

Fond 1, nim.1, s.-ü.68,156,265,276,299,303,357,489,490.

Fond 1, nim.3, s.-ü. 180,181,

Fond 4, nim.1, s.-ü. 1,7,36,46,47,48,51,63,69,80,93, 107,119a,127,132,141,142,144,147, 151,152,159,160,163,184,185,186,188, 190,192,193,196,206,207,209,210,234,267, 268.

Fond 4, nim.2,s.-ü. 68,111,156,235,270,543,1112.

Fond 32, nim.1, s.-ü. 2,3,7,16.

Fond 32, nim.3,s.-ü.2,16.

2. Eesti NSV Oktoobrirevolutsiooni ja Sotsialistliku Ülesehitustöö Riiklik Keskarhiiv (ENSV ORKA)

Fond 10/60, nim.l, s.-ü.60.

Fond 105/1, nim.l, s.-ü.19.

Fond 105/9, nim.l, s.-ü. 92,93,98.

Fond 106/2, nim.l, s.-ü. 851,858.

Fond 106/3, nim.l, s.-ü. 5,31.

Fond 106/4, nim.l, s.-ü.8,16,19,48,66,198,233.

Fond 106/6, nim.l, s.-ü. 98,102,117,240.

Fond R-358, nim.l, s.-ü.2,9.

III Perioodika

Eesti Sõna - aastakäik 1941-1943.

Kommunist - - " - 1941.

Linna Teataja - - " - 1941-1943.

Noorte Hääl - - " - 1941,1958-1962.

Rahva Hääl - - " - 1941,1958-1962.

Sakala - - " - 1941-1943.

Tasuja - - " - 1944.

Uus Elu - - " - 1944.

Ленинский путь - - " - 1941.

Молодежь Эстонии - - " - 1958-1960.

IV Käsikirjalised mälestused

M. Djakovilt, E.Erikult, E.Jansilt, A.Kallastelt, V.Riisilt, E.Samosovilt, G.Skobelevilt, A.Turrolt, J. Vjaltsevilt.

S I S Ü K O R D

S i s s e j u h a t u s

I p e a t ü k k. FAŠISMIVASTASE VÕITLUSE ORGANISEERIMINE 1941.AASTA TEISEL POOLEL.

1. Relvile rahvas.
2. Vaenlase tagalasse jäid parimad inimesed.
3. Esimene partisanilend.
4. Fašistide terror ei suutnud kustutada võitlustuld.

II p e a t ü k k. TÖÖRAHVA HULKADE VÕITLUS OKUPANTIDE VASTU 1942.AASTAL.

1. "Uue korra" pale saab järjest selgemaks.
2. Laiade elanikkonnakihtide vastupanu okupantide poliitikale.
3. Fašismivastaste jõudude organisatsiooniline koondumine.
4. Relvaga käes.
5. Ühendusliin suure maaga.
6. Partisanivõitluse juhtimise tsentraliseerimine.

III p e a t ü k k. FAŠISMIVASTANE LIIKUMINE SUURE MURRANGU AASTAL!

1. Laieneb üldrahvalik vastupanu.
2. Põrandaaluse parteitöö ja partisanivõitluse organisaatorid.
3. Partisaniliikumise organisatsiooniline ja poliitiline tugevnemine.
4. Partisanide kahjustused vaenlase kommunikatsioonidele ja tagala baasidele.

IV p e a t ü k k. NÕUKOGUDE EESTI JA VENNASRAHVASTE PARTISANIDE ÜHINE VÕITLUS SAKSA OKUPANTIDE VASTU.

1. Nõukogude Eesti partisanid vennasrahvaste partisanikoondiste ridades.
2. Leningradi partisanibrigaadide vabatahtlike ja eesti partisanide ühised operatsioonid Eestimaal.

V P e a t ü k k. ÜLDRAHVALIKU VÕITLUSE LAIENEMINE JA PARTISANLIIKUMINE 1944.AASTA KEVADEL JA SUVEL.

1. Klassivõitluse edasine teravnemine.
2. Partisanisalkade kasvamine aktiivsete antifašistide aqvel.
3. Laiade töörahva hulkade osavõtt rahva vara kaitsmisest.

K o k k u v õ t e

Kasutatud kirjandus ja allikmaterjalid.